PRIZE PUBLICATION FUND

VOL. I

PRAKRITARUPAVATARA

A PRAKRIT GRAMMAR BASED ON THE VALMIKISUTRA

BY

SIMHARAJA

SON OF SAMUDRABANDHAYAJVAN

EDITED BY

E. HULTZSCH

PRINTED AND PUBLISHED BY THE

ROYAL ASIATIC SOCIETY

AND SOLD AT

22 ALBEMARLE STREET

1909

PREFACE

In his dissertation *De Grammaticis Prācriticis* (Breslau, 1874) Professor Pischel was the first to describe from MSS., and o draw attention to the value of, Siṁharāja's treatise on Prākṛit grammar. His *Grammatik der Prākrit-Sprachen* (Strassburg, 1900) contains a short summary of his former statements, in the course of which he remarks (p. 43) that "the *Prākṛitarūpāvatāra* is not unimportant for the knowledge of the declension and conjugation, chiefly because Siṁharāja frequently quotes more forms than Hēmachandra and Trivikrama. No doubt many of these forms are theoretically inferred; but they are formed strictly according to the rules and so are not without interest". It was on the strength of these remarks that I induced my old friend Pandit V. Srinivasa Sastri to provide me with the MS. T, which is described below. When I told Professor Pischel that I had copied the text from this MS. for publication, he immediately made over to me his own copy of the London MS. (called R in the sequel). Along with it he was good enough to allow me the use of his two MSS. of Trivikrama's commentary (Tri.[1] and Tri.[2]), the first of which he had written with his own hand. The originals of Professor Pischel's copies of Siṁharāja and Trivikrama were kindly placed at my disposal by Miss Hughes and Mr. Thomas on behalf of the Royal Asiatic Society and the India Office Library respectively, and the Government of Madras were good enough to furnish me with another MS. of Trivikrama (Tri.[3]). It is a pleasant duty to thank all those who have thus contributed materials for the present edition.. But the heaviest debt of gratitude

is due to Professor Pischel, whose careful copies of R and Tri.[1] saved me much troublesome work, while his edition of Hēmachandra's Prākṛit grammar (Halle, 1877) assisted me in settling the text of many Sūtras.[1]

The *Prākṛitarūpāvatāra*, i.e. 'the descent of Prākṛit forms', may be called a counterpart of the *Laghukaumudī* of Varadarāja. The latter contains the more important of Pāṇini's aphorisms, arranged in a systematic manner so as to illustrate the different chapters of Sanskṛit grammar. Siṁharāja undertook a similar arrangement of the rules of Prākṛit grammar. Like Varadarāja, he did not compose the rules themselves, but drew on the same collection of Sūtras which, in their original sequence, are known to have been commented on by Trivikrama, just as Pāṇini's aphorisms by the authors of the *Kāśikā* commentary.

The time of Trivikrama can be settled only within rather wide limits. He quotes Hēmachandra,[2] who lived in the twelfth century, and he is quoted in the *Ratnāpaṇa* of Kumārasvāmin,[3] who belonged to the fifteenth or sixteenth century.[4] Consequently Trivikrama has to be assigned to about the thirteenth, fourteenth, or fifteenth century. It may be added here that Trivikrama and Hēmachandra are named in the *Shaḍbhāshāchandrikā* of Lakshmīdhara,[5] and that Trivikrama, Hēmachandra, and Lakshmīdhara are referred to in the *Prākṛitamaṇidīpikā*.[6]

[1] Since this was written, Richard Pischel, the great scholar to whom Prākṛit grammar owes so much, died on his way to Calcutta in the General Hospital, Madras, on December 26, 1908.

[2] Pischel, *De Gr. Pr.*, p. 29; Rangacharya, *Madras Catalogue*, p. 1086.

[3] Pischel, *op. cit.*, p. 38.

[4] Mallinātha, the father of Kumārasvāmin, is perhaps referred to in Ballāla's *Bhōjaprabandha* (Bombay, 1904, p. 49, verse 222), which belongs to the end of the sixteenth century (Aufrecht's *Oxford Catalogue*, p. 151*a*, and *Cat. Cat.*, p. 368). A verse of Mallinātha occurs in an inscription of A.D. 1532 (*Ind. Ant.*, vol. 5, p. 20, note ‡), and he quotes the *Vasantarājīya* (*Oxf. Cat.*, p. 113*b*), which was composed about A.D. 1400 (*Ep. Ind.*, vol. 4, p. 327).

[5] Hultzsch, *Reports on MSS.*, No. 3, pp. ix and 122; Rangacharya, *Madras Catalogue*, pp. 1089, 1091, 1092.

[6] Hultzsch, *Reports*, No. 1, pp. viii and 68; *Granthapradarśanī*, No. 3, Vizagapatam, June, 1895; Pischel, *Grammatik*, p. 45.

The ninth of the opening verses of Trivikrama's commentary runs as follows :[1]—

प्राकृतपदार्थसार्थप्राप्त्यै निजसूत्रमार्गमनुजिगमिषताम् ।
वृत्तिर्यथार्थसिद्धै त्रिविक्रमेणागमक्रमात्क्रियते ॥

Here Professor Pischel has interpreted the word *nija* in two different ways. Originally (*De Gr. Pr.*, p. 30) he took it to mean 'their own', and referred it to *anujigamishatām*, while later on (*Grammatik*, p. 42) he connected it with the instrumental *Trivikramēṇa*. As *nija* is synonymous with the reflexive pronoun *sva*, each of the two interpretations seems to be equally possible. If the second alternative were correct, it would follow that Trivikrama was the author, not only of the commentary, but of the Sūtras as well. But a repeated consideration of this difficult detail suggests to me that Trivikrama, being a Southerner, may have used the word *nija* in the sense of 'proper, real, true', which is attached to it in the Draviḍian languages. This meaning is registered in the Telugu, Kannaḍa, Tamiḻ, and Malayāḷam dictionaries. The two last consider *nija*, if used in this sense, a *tadbhava* of *niśchaya*. But such a violent change is impossible, and even in Sanskṛit *nija* is thus employed before the name of the 'proper' or 'real' month in contradistinction to the intercalary (*adhika* or *dvitīya*) month. That the expression *nija-sūtra-mārga* has to be similarly interpreted, is rendered likely by the two following quotations :—

Kittel's *Kannaḍa Dictionary*, p. 866 : *nija-mārga*, the proper, orderly way or method.

Dictionnaire Tamoul-Français, vol. ii, p. 276 : *niśa-mārkkan=dappugiṟadu*, s'égarer du vrai chemin (i.e. to stray from the true way).

A Pūrvapakshin might object that, in explaining the word *nija-sūtra-mārga*, we ought to consult not the Draviḍian

[1] Pischel, *De Gr. Pr.*, p. 29; Burnell, *Tanjore Catalogue*, p. 43*b*; *Granthapradarśanī*, No. 1, p. 2; Rangacharya, *Madras Catalogue*, p. 1085.

but the Sanskrit dictionaries, and that accordingly the commentator Trivikrama might still be assumed to have called himself the author of 'his own' Sūtras. This objection can now be easily disposed of by *reductio ad absurdum*, since Professor Rangacharya's *Madras Catalogue* (p. 1083, No. 1548) informs us that the Sūtras commented on by Trivikrama and arranged by Siṁharāja are attributed by tradition to no less a person than the great Ṛishi Vālmīki, the reputed author of the *Rāmāyaṇa*. Besides, Vālmīki is expressly mentioned in Lakshmīdhara's *Shaḍbhāshāchandrikā* as the author of the *Mūlasūtra*,[1] i.e. of the original Sūtra on which Lakshmīdhara is commenting The Madras MS. contains only the two first *adhyāyas* (not the third) of the *Vālmīkisūtra*.[2] The full text of the *Vālmīkisūtra*, with *gaṇas, vārttikas, dēśīyas,* and *ishṭis*, has been printed in Telugu characters at Mysore in 1886 as an appendix to the *Shaḍbhāshāchandrikā*.[3]

After this unavoidable digression I return to verse 9 of Trivikrama's commentary. I dissolve the two compound words in the first hemistich by **प्राकृतपदान्येवार्थास्तेषां सार्थस्तस्य प्राप्त्यै** and **निजः सूत्रमेव मार्गस्तं**, and suspect from the context that the two words *vṛitti* and *āgama* are used in a double sense. The translation would run thus :—

"In accordance with tradition Trivikrama composes (*this*) commentary [or: in accordance with (*his*) income he supplies a maintenance] for the proper success of those who desire to follow the right road, viz. the Sūtra, in order to acquire a heap of riches, viz. of Prākṛit words."

Those who are familiar with the ways of Indian 'poets'

[1] Rangacharya, *Madras Catalogue*, p. 1091.

[2] Another MS. of the same work is registered in Mr. Rice's *Mysore Catalogue*, p. 26, No. 242, as being in the possession of Viśvēśvara Śāstri at Bangalore. But Mr. Krishna Sastri informs me that this entry refers to a copy of Trivikrama's commentary, which was written by the owner himself about thirty years ago.

[3] In this edition the *Shaḍbhāshāchandrikā* occupies 209 pages, the *Vālmīkisūtra* 51 pages, and an alphabetical index of the Sūtras 42 pages.

will agree that this translation, though at first sight it appears to be far-fetched, is probably the correct one. At any rate, I hope to have proved that the Sūtra to which Trivikrama alludes was the *Vālmīkisūtra*, and that he was the author of the Vṛitti alone, but not of the Sūtra itself.

In his dissertation *De Grammaticis Prācriticis* (pp. 8, 37) Professor Pischel expressed the opinion that either Trivikrama or the unnamed author of the Sūtras may have drafted the text of the latter in accordance with Hēmachandra's grammar. Before deciding the former point, it will be best to wait until a critical edition of the original *Vālmīkisūtra* is available. But, as both the printed text of the *Vālmīkisūtra* and the author of the *Shaḍbhāshāchandrikā* ascribe the composition of the Sūtra to an ancient Ṛishi, the possibility of its having been drawn up in the interval between Hēmachandra and Trivikrama seems to be excluded.

This changed position of affairs affects likewise the question to what time Siṁharāja, the author of the *Prākṛitarūpāvatāra*, has to be allotted. As stated by Professor Pischel (*De Gr. Pr.*, p. 40), "Trivikrama and Siṁharāja no doubt drew from the same source, but they have nothing in common besides the rules themselves and the preface, nor can either of them be proved to have used the other's grammar." As the time of the composition of the *Vālmīkisūtra* is quite unknown, that of the *Prākṛitarūpāvatāra* becomes equally uncertain and must be settled by internal evidence. Siṁharāja mentions the Eastern (*Pūrva*, xii, 42), Kaumāra (i.e. Kātantra), and Pāṇinīya grammars (ii, 2), and frequently quotes the *Ashṭādhyāyī* without naming it. Once (viii, 11) he quotes Kshīrasvāmin's commentary on the *Amarakōśa*. As Kshīrasvāmin belongs to the eleventh century,[1] Siṁharāja must have flourished after this period. Two other quotations seem to prove that he is quite a modern author. A passage from the *Bhāshya* (x, 13) is not found, as might be expected,

[1] See Professor Zachariae's *Ind. Wörterbücher*, p. 21.

in Patañjali's *Mahābhāshya*, but in Bhaṭṭōjī Dīkshita's *Siddhāntakaumudī*, which was written about A.D. 1600;[1] and an anonymous quotation (v, 10) can be traced to the *Paribhāshēnduśēkhara* by Nāgōjī Bhaṭṭa, who lived only about 200 years ago.[2] It is, however, not impossible that both Siṁharāja and the two authors of the *Siddhāntakaumudī* and *Paribhāshēnduśēkhara* took the wording of the two passages from some older grammatical work.

Of Siṁharāja's personal circumstances we gather from the preamble of his work that, unlike the two Jainas Hēmachandra and Trivikrama, he was a member of the Hindū faith. In verse 3 his father, Samudrabandhayajvan,[3] is said to have made his own name Sindhubandha (i.e. Samudrabandha) true to its meaning by constructing a deep causeway (*sētu*) in the shape of a commentary across the ocean (*sindhu*) of sciences (*śāstra*) and poetics (*sāhitya*). This statement may imply that he wrote a commentary entitled *Sētu* on an Alaṁkāra work named *Śāstrasāhityasindhu*; but no such title can be found in the published catalogues of Sanskrit MSS.

* * * * *

My text of the *Prākṛitarūpāvatāra* is based on the following materials:—

1. R, a palm-leaf MS. in Malayāḷam characters, No. 154 (old No. 159) of the Whish collection of the Royal Asiatic Society, and Professor Pischel's Romanized copy of it. The original MS. is numbered on the left margin of the first side of each palm-leaf. The first leaf bears the word *śrī* (instead of the figure 1). The following leaves are numbered from 1 to 72, and the last leaf has the figure 76. Consequently leaves 73–5 are missing. In preparing his copy, Professor Pischel used also a paper MS. in Malayāḷam characters

[1] See Aufrecht's *Cat. Cat.*, p. 395, and ZDMG, vol. 45, p. 306.

[2] Compare Kielhorn's edition, pt. 2, p. xxv, note; Aufrecht's *Cat. Cat.*, p. 283; Preface to the *Rasagaṅgādhara* (Kāvyamālā, 12), p. 6.

[3] See the colophons of chapters xiii, xvii, and xxii.

which cannot be traced now. Its loss is of little consequence, because, as Professor Pischel remarks, it had been copied from the palm-leaf MS. and showed the same omissions and mistakes.[1]

2. T, a very clear and careful Nāgarī MS. of 92 pages, written in 1904 by Pandit V. Srinivasa Sastri of Namakal, who remarks on it as follows:—"The original is in the possession of one Ayyasvami Sastriar, a pensioned Tahsildar of Kumbakonam. I was allowed to take a copy of it in his house through the influence of Diwan Bahadur R. Raghunatha Rao. During my last vacation I went to Tiruvasalore, my native place, which is at a distance of 4 miles from Kumbakonam. I used to go daily to Ayyasvami Sastriar's house at Kumbakonam from my native place and take the copy of Siṁharāja. Within thirty days a rough copy in Grantha characters was taken, which looks very ugly; for the copy was made in a hurry. After the reopening of my school I came to Namakal, where I finished a good fresh copy in Nāgarī characters, which is sent to your address. The original is written in Grantha letters 200 years ago."

Curiously enough, it can be definitely proved that the Grantha original of the Nāgarī MS. T must either be a copy, or go back to a copy, of the Malayāḷam MS. R. For the portion of the *Prākṛitarūpāvatāra* which occupied the missing leaves of R (73–5) is missing in T as well, and the colophon of T contains a peculiar mistake which is due to a correction made by the writer of R.[2] In spite of this fact, some of the readings of the MS. T are decidedly preferable to the corresponding ones of R, and it must be supposed that the text of the Grantha original of T was corrected by an intelligent Pandit either conjecturally or with the help of other MSS. Though my text is chiefly based on R, I was sometimes forced to adopt the readings of T, owing to their greater clearness and correctness. In other cases I had to

[1] *De Gr. Pr.*, p. 39.

[2] See below, p. 107, n. 6.

alter the text by conjecture and to transfer the readings of both R and T to the footnotes. As regards the Sandhi of words, I have tacitly selected that reading of either R or T which was more easily intelligible, without burdening the footnotes with superfluous variants. The only portion of the *Prākṛitarūpāvatāra* which seems to be irrecoverably lost extends from xxii, 66, to the Sūtra which I have provisionally numbered xxii, 67.

For the text of the single *Vālmīkisūtras* the following MSS. of Trivikrama's commentary were also consulted:—

3. *Tri.*[1], Professor Pischel's Romanized copy and its original, a Grantha paper MS. from Tanjore in the India Office Library, Burnell, No. 347 (old No. 84).

4. *Tri.*[2], a Nāgarī paper MS. from Tanjore, the property of Professor Pischel; see the remark in his *Grammatik*, p. 42 and n. 1.

5. *Tri.*[3], an incomplete Nāgarī MS. of the Government Oriental MSS. Library, Madras, written in 1884 and described in Professor Rangacharya's *Catalogue*, p. 1084, No. 1549. The MS. is written with very destructive bāzār ink on inferior paper, which falls to pieces when being turned over.

The abbreviations *Pā.* and *Hē.* refer to Pāṇini's Sūtras and to Hēmachandra's Prākrit grammar respectively.

* * * * *

In his preface Siṁharāja states that he is going to treat of those Prākṛit words which are identical with Sanskṛit or derived from Sanskṛit, to the exclusion of provincialisms (*dēśya*). His *Prākṛitarūpāvatāra* is divided into six parts of unequal length—

(1) *Saṁjñāvibhāga* (technical terms).
(2) *Paribhāshāvibhāga* (explanatory rules).
(3) *Saṁhitāvibhāga* (euphonic rules).
(4) *Subantavibhāga* (declension).
(5) *Tiṅantavibhāga* (conjugation).
(6) *Śaurasēnyādivibhāga* (dialects).

As will be seen from the table of contents, I have, for easy reference, added consecutive Roman figures to the subdivisions of parts 4–6, and have thus divided the whole book into 22 chapters. Within these I have numbered the rules quoted for the first time from the *Vālmīkisūtra*, and added a reference to Hēmachandra's Prākṛit grammar in the margin of each of them. If the same rule of the *Vālmīkisūtra* is quoted a second or further time, its number in the *Prākṛitarūpāvatāra* is given in a footnote. This expedient will enable anyone, who is slightly familiar with the terminology of the native grammarians, to find his way through Siṁharāja's work. It may, however, be useful to give a list of the additional terms which the *Vālmīkisūtra* employs besides Pāṇini's: [1]—

I. *Pratyāhāras.*

sus, Nominative.
as, Accusative.
ṭās, Instrumental.
ṅēs, Dative.
ṅasis, Ablative.
ṅam, Genitive.
ṅip, Locative.

II. Abbreviations.

ha, a short vowel (*hrasva*).
di, a long vowel (*dīrgha*).
śu, a sibilant (*śa, sha, sa*).
sa,[2] a compound word (*samāsa*).
khu, the first letter of a word.
ga, the first word of a *gaṇa*.

[1] See *Prākṛitarūpāvatāra*, i and ii, and Pischel, *De Gr. Pr.*, pp. 35–7.

[2] Tri., i, 1, 8. The same term is used in Vōpadēva's *Mugdhabōdha*; see Böhtlingk's edition, p. viii. Professor Zachariae kindly informs me that the abbreviation *sa* occurs also in Hēmachandra's *Anēkārthasaṁgraha* (ii, 512) and in the *Jainēndravyākaraṇa* (*Ind. Ant.*, vol. 10, p. 77).

phu, the second letter of a word.
stu, a consonant group (*saṁyukta*).
tu, an optional rule.
nap, a neuter (*napuṁsaka*).[1]

III. *Anubandhas.*
lit, an affix which is added invariably.
śit, an affix which lengthens the preceding vowel.
ṅit, an affix which involves an *anunāsika*.
rit, an affix which doubles its consonant.[2]

At the end of the text I have added an alphabetical list of all the rules of the *Vālmīkisūtra* which have been quoted and explained by Siṁharāja.

E. HULTZSCH.

HALLE (SAALE).
June 15, 1908.

[1] Below, iv, 49, 54 ; vi, 2 ; xxii, 36, 43. See also the *Jainēndravyākaraṇa*, loc. cit. Professor Zachariae notes the same abbreviation in Śāntanava's *Phiṭsūtras* and in Śākaṭāyana's *Liṅgānuśāsana* ; see the references in his *Ind. Wörterbücher*, p. 16, n. 4.
[2] Below, iv, 19 = Tri. i, 4, 85.

CONTENTS

द्विर्दीर्घः ॥ ३ ॥

दीर्घो द्विसंज्ञः स्यात्।

शषसाश्शुः[1] ॥ ४ ॥

श ष स इत्येते वर्णाः शुसंज्ञाः स्युः।

आदिः खुः ॥ ५ ॥

आदिः खुसंज्ञः स्यात्।

गो गणपरः[2] ॥ ६ ॥

गणप्रधान आदिशब्दो गसंज्ञः स्यात्।

द्वितीयः फुः ॥ ७ ॥

शब्दस्य द्वितीयो वर्णः फुसंज्ञः स्यात्।

संयुक्तं स्तु[3] ॥ ८ ॥

संयुक्तं व्यञ्जनं स्तुसंज्ञं स्यात्॥

इति संज्ञाविभागः॥

Second Section.

अथ परिभाषा॥

सिद्धिर्लोकाच्च ॥ १ ॥

प्राकृतशब्दसिद्धिर्लोकाद्भवति। ऋऌवर्णाभ्यामैकारौकाराभ्यामसंयुक्तङञकाराभ्यां द्विवचनेन[4] च विरहितस्य शब्दोच्चारस्य देशानां च लोकव्यवहारादेवोपलभ्यमानत्वात्। चकाराद्वक्ष्यमाणाल्लचणादनेकान्ताच्च[5]। अनेकान्तत्वं बहुलाधिकारत्वात्[6]। अत एव तत्तदादेशमुखेन ऋऌवर्णाद्यप्रयोगसंपादकेषु[7] ऋतोऽत्[8] ऐच एङ्[9] इत्यादिषु शास्त्रेषु सत्स्वपि प्राकृतशब्दोच्चारस्य ऋऌवर्णादिविरहितत्वे लोकव्यवहार एव साधकत्वेनाङ्गीकृतः[10]। अन्यथा बहुलाधिकाराद्दृऌवर्णादीनामप्रयोगो न नियतः स्यात्।

---

[1] T om. the text and commentary of i, 4 and 5.
[2] गणवरः T.
[3] संयुक्त स्तुः Tri.
[4] द्विवचने T.
[5] °माणाच्च लचादने° T.
[6] iii, 1.
[7] °प्रयोजकसंपाद° T.
[8] iv, 3.
[9] v, 17.
[10] साधनत्वेना° T.

अनुक्तमन्यशब्दानुशासनवत् ॥ २ ॥

इहानुक्तसंज्ञापरिभाषादि कौमारपाणिनीयादिषु व्याकरणेषु यथोक्तं तथैव वेदितव्यम् ।

तु विकल्पे ॥ ३ ॥

विभाषायां तुशब्दः प्रयुज्यते ।

प्रायो लिति न विकल्पः ॥ ४ ॥

लकारेत्संज्ञके कार्ये विकल्पः प्रायो न भवति।

शिति दीर्घः ॥ ५ ॥

शकारेत्संज्ञके कार्ये सति पूर्वस्याचो दीर्घो भवति ।

सानुनासिकोच्चारं ङित् ॥ ६ ॥

ङकारेत्संज्ञकं[1] कार्यं सानुनासिकोच्चारं भवति । सानुनासिकोच्चारे हेतुर्भवतीत्यर्थः ॥

इति परिभाषाविभागः ॥

THIRD SECTION.

अथ संहिताविभागः ॥

बहुलम् ॥ १ ॥ Hē. i, 2.

प्राकृतोक्तं लक्षणं बहुलं वेदितव्यम् । ततश्च "क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव" भवति । तच्च प्रयोगायत्तम् ॥

यामि चेत्तम् । यामि च्छेत्तं[2] । व्यासऋषिः । वासइसी । विषमातपः । विसमआअवो । कवीश्वरः । कइईसरो । स्वादूदकम् । साउ उअअं । इति स्थिते । अनुक्तमन्यशब्दानुशासनवदिति[3] नित्यं तुगादौ[4] प्राप्ते ।

संधिस्त्वपदे ॥ २ ॥ Hē. i, 5.

संस्कृतोक्तः सर्वः संधिः प्राकृते तु[5] भवति । अपदे । एकपदे न भवति। यामिच्छेत्तं। यामि छेत्तं। वासेसी। वासइसी। विसमाअवो। विसमआअवो । कईसरो । कइईसरो । साऊअअं । साउ उअअं । अपद इति

---

[1] °त्संज्ञिकं T. [2] च्छेत्तं R and T. [3] ii, 2.
[4] Pā. vi, 1, 73. [5] ii, 3.

किम् । मुद्दाइ । महइ । इत्यत्र विकल्पोऽपि न भवति । अन्त्यहलोऽश्रदुदीत्यादिना[1] लोपादिविधानेन पदान्तवर्तिनां व्यञ्जनानामभावादतो डो विसर्ग इत्यादिना[2] डोविधानेन सोर्लुगित्यादिना[3] लुगादिविधानेन च विसर्जनीयस्वादीनामभावाच्च व्यञ्जनविसर्जनीयस्वादिसंधीनामत्राप्रचुरः प्रयोगः ॥

दध्यधिकम् । मध्वधिकम् । दहि अहिअं । मऊ अहिअं । इति स्थिते यणि प्राप्ते[4] ।

Hē. i, 6.

न यण् ॥ ३ ॥

प्राकृते यणादेशो न भवति । दहि अहिअं । मऊ अहिअं ॥

देवीए आसणं । पंचाळादो आगओ । मणे अहं । देवो अणंतो । तुह एसो । तुह ओअणं । इति स्थिते अयवोः[5] पूर्वरूपे[6] वृद्धौ[7] च प्राप्तेषु ।

Hē. i, 7.

एङः ॥ ४ ॥

एदोतोः संधिर्न भवति । देवीए आसणं । पंचाळादो आगओ । मणे अहं । देवो अणंतो । तुह एसो । तुह ओअणं । ऐकारौकारयोः प्रयोगाभावादेदोत्संबन्ध्येव संधिर्निषिद्धः । अहो[8] अच्छरिअं । इत्यादयः प्रकृतिभावविषयाः संस्कृतवदेव ॥

गन्धकुटी । गंधउडी । प्रदीपाः । पईवा । इति स्थिते गुणे प्राप्ते[9] ।

Hē. i, 8.

शेषेऽच्यचः ॥ ५ ॥

युक्तस्य हलो लोपेऽवशिष्टः शेषः[10]। अच्यचः संधिरित्यनुवादः । एकः[11] पूर्वपरयोरित्यधिकारविहितः संधिरित्यर्थः । स संधिः परोऽच् शेषश्चेन्न भवतीत्यर्थः । गंधउडी । पईवा । बहुलाधिकारात्[12] क्वचिद्विकल्पः । कुम्भकारः । कुंभआरो । कुंभारो । सुपुरुषः । सुउरिसो । सूरिसो ।

---

[1] vii, 2. [2] vii, 28. [3] iv, 6. [4] Pā. vi, 1, 77.
[5] Pā. vi, 1, 78. [6] Pā. vi, 1, 109. [7] Pā. vi, 1, 88.
[8] Pā. i, 1, 15. [9] Pā. vi, 1, 87. [10] परिशिष्टः शेषः T.
[11] Pā. vi, 1, 84. [12] iii, 1.

क्वचित्संधिरेव। शातवाहनः। साआहणो[1]। सालवाहनः। साळाहणो।
चक्रवाकः। चक्काओ। शेष इति किम्। साऊअअं। साउ उअअं॥

भवतीह। होइ इह। इति स्थिते सवर्णदीर्घे प्राप्ते[2]।

तिङः॥ ६॥

Hē. i, 9.

तिङ्संबन्धिनोऽचोऽचि परे संधिर्न भवति। होइ इह॥

त्रिदशेशः[3]। तिअसईसो। निश्वासोच्छासौ। णीसासऊसासा।
मदनोत्सवः। मअणऊसवो। इति स्थिते।

लोपः॥ ७॥

Hē. i, 10.

अचोऽचि परे बहुलं लोपो भवति। तिअसीसो। णीसासूसासा।
मअणूसवो॥

यदीमाः। जइ इमा। तवात्र। तुह एत्थ। इति स्थिते। आदेरिति
वर्तमाने।

लुगव्ययत्यदाद्यात्तदचः॥ ८॥

Hē. i, 40.

अव्ययात्त्यदादेश्च परस्यादेस्तदचस्तयोरेवाव्ययत्यदाद्ययोरचो बहुलं
लुग्भवति। जइमा। जईमा। जइ इमा। तुहत्थ। तुह एत्थ॥

किम् अपि। तम् अपि। इति स्थिते।

अपेः पदात्[4]॥ ९॥

Hē. i, 41.

पदात्परस्यापोत्युपसर्गस्यादेर्लुग्वा भवति। किंपि। तं पि। लुगभावपक्षे।

बिन्दुर्ल्[5]॥ १०॥

Hē. i, 23.

शब्दानामन्त्यमकारस्य लित् बिन्दुर्भवति। प्रायो लिति न विकल्प
इति[6] लित्त्वान्नित्यम्। इति नित्यं बिन्दौ प्राप्ते। मखिति वर्तमाने।

---

[1] R om. this word. [2] Pā. vi, 1, 101. [3] °शा R, °शो T.
[4] T om. this word. [5] बिन्दुल् Tri. [6] ii, 4.

Hē. i, 24.

मोऽचि वा ॥ ११ ॥

अन्त्यमकारस्याचि परे वा मकारो भवति । किमवि[1] । किंअवि[1] । तमवि[1] । तं अवि[1] ॥

प्रिय इति । पिओ इति[2] । इति स्थिते । इतेरिति[3] वर्तमाने ।

Hē. i, 42.

तोऽचः ॥ १२ ॥

अचः परस्येतिशब्दस्यादेरिकारस्य तकारो भवति । इतीकारस्य तकारे ओकारस्य स्वरूपेणैव ह्रस्वे सति । पिओत्ति । अच इति किम् । किमिति । तमिति । किं इति । तं इति । इति स्थिते ।

Hē. i, 29.

लुङ्मांसादौ ॥ १३ ॥

मांसादिषु बिन्दोर्वा लुग्भवति । इति बिन्दोर्लुकि सत्यचः परत्वेनेतेरिकारस्य तकारे च सति[4] किन्ति तत्तीति भवति[5] ॥

इति संहिताविभागः ॥

Fourth Section.

अथ विभक्तिविभागः प्रदर्श्यते ॥

तत्राजन्तेषु पुल्लिङ्गेषु प्रथममकारान्ताद्वृक्षशब्दाद्विभक्तयो योज्यन्ते । वृक्ष इति स्थिते । स्तोः क्ष्वेडकगे खलिति वर्तमाने ।

Hē. ii, 127.

वृक्ष रुर्वृक्षे ॥ १ ॥

वृक्षे संयुक्तस्य लित्खो भवति तत्संनियोगेन वृकारस्य च रुकारः ।

Hē. ii, 17, 23.

स्पृहादौ ॥ २ ॥

स्पृहादिषु स्तोश्छो भवति । विधानसामर्थ्यादुभयोरादेशयोर्विकल्पेन प्रवृत्तिः । छादेशपक्षे ।

Hē. i, 126.

ऋतोऽत् ॥ ३ ॥

आदेर्ऋकारस्यात्त्वं भवति । अदिति तकारस्य[6] तावन्मात्रदर्शनार्थत्वाद्वाऽऽलकाद्वा उरण्रपर इति[7] रपरो न भवति ।

---

[1] पि for वि T. [2] R and T om. इति. [3] इताविति T. [4] iii, 12.
[5] भवतीति R. [6] Pā. i, 1, 70. [7] Pā. i, 1, 51.

शेषादेशस्याह्रोऽचोऽखोः ॥ ४ ॥

Hē. ii, 89, 93.

संयुक्तयोरेकतरस्य लोपे योऽवशिष्यते स शेषः। तस्य संयुक्तादेशस्य च अह्रः हकाररेफवर्जितस्याचः परस्य अखोः अनादौ वर्तमानस्य द्वित्वं भवति। इति द्वित्वेन खकारे छकारे च प्राप्ते।

पूर्वमुपरि वर्गयुजः ॥ ५ ॥

Hē. ii, 90.

वर्गसंबन्धिनो युग्वर्णस्यादेशस्य वा द्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वमक्षरं भवति। वर्गाणां द्वितीयस्योपरि प्रथमं चतुर्थस्योपरि[1] तृतीयमित्यर्थः। इति खकारोपरि ककारः छकारोपरि चकारः। रुक्ख। वच्छ। इति स्थिते एकत्वविवक्षायां प्रथमैकवचनं सु।

सोर्लुक् ॥ ६ ॥

प्रातिपदिकात्परस्य प्रथमैकवचनस्य लुग्भवति। इति लुकि प्राप्ते। अतो डो विसर्ग इति[2] वर्तमाने।

सोः ॥ ७ ॥

Hē. iii, 2.

अकारात्परस्य सोः स्थाने डिदोकारो भवति। अनुक्तमन्यशब्दानुशासनवदिति[3] डित्यभस्यापि[4] अनुबन्धकरणसामर्थ्याट्टेरिति[5] टिलोपः। रुक्खो। वच्छो। द्वित्वविवक्षायाम्।

द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ ८ ॥

Hē. iii, 130.

स्वादीनां तिबादीनां च द्विवचनस्य बहुवचनं भवति। इति जस्।

स्लुग्जश्शसोः ॥ ९ ॥

Hē. iii, 4.

जस्शसोः स्लुग्भवति। शिस्त्वाच्छिति दीर्घ इति[6] दीर्घः। रुक्खा। वच्छा। बहुत्वविवक्षायामप्येतदेव रूपम्। एवं सर्वत्र बोद्धव्यम्। संबोधनविवक्षायां सौ।

---

[1] चतुर्थोपरि T. [2] vii, 28. [3] ii, 2. [4] Pā. i, 4, 18.
[5] Pā. vi, 4, 143. [6] ii, 5.

Hē. iii, 38.

डोस्लुकौ तु संबुद्धेः ॥ १० ॥

सोरिति[1] प्राप्तो डोऽऽदेशः स्लुगनपि सोरिति[2] प्राप्तः स्लुक् च संबुद्धेस्तु[3] भवतः। पक्षे सोर्लुक्[4]। हे रुक्खो। हे वच्छो। हे रुक्ख। हे वच्छ। जसि। हे रुक्खा। हे वच्छा। द्वितीयैकवचने।

Hē. iii, 5.

अमः ॥ ११ ॥

प्रातिपदिकात्परस्य सुप्संबन्धिनोऽमो द्वितीयैकवचनस्य मकारो भवति। बिन्दुर्लिति[5] बिन्दुः। रुक्खं। वच्छं। द्वित्वविवक्षायां बहुवचनं[6] शस्।

Hē. iii, 14.

शस्येत् ॥ १२ ॥

शसि परे अकारस्य एकारो वा भवति। स्लुग्जश्शसोरिति[7] स्लुक्। रुक्खे। वच्छे। एत्वाभावपक्षे स्लुकि। शिति दीर्घ इति[8] दीर्घः। रुक्खा। वच्छा। तृतीयैकवचने।

Hē. iii, 6, 14.

टो डेणल् ॥ १३ ॥

अतः परस्य टावचनस्य डित्लिच्च[9] एण इत्यादेशो भवति। लित्त्वान्नित्यम्[10]।

Hē. i, 27.

क्त्वासुपोस्तु सुणात् ॥ १४ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य सुपश्च संबन्धिनः सुकाराण्णकाराच्च परो बिन्दुस्तु[11] भवति। रुक्खेणं। रुक्खेण। वच्छेणं। वच्छेण। भिसि।

He. iii, 7.

हिंहिँहि भिसः ॥ १५ ॥

भिसः सबिन्दुः सानुनासिकः केवलश्च हिर्भवति।

Hē. iii, 15.

भिस्भ्यस्सुपि ॥ १६ ॥

भिस् भ्यस् सुप् इत्येतेषु परेषु अत एत्वं भवति। रुक्खेहिं। रुक्खेहिँ। रुक्खेहि। वच्छेहिं। वच्छेहिँ। वच्छेहि। चतुर्थ्येकवचने।

---

[1] iv, 7. [2] iv, 49; जश्शसोरिति (iv, 9) for स्लुगनपि सोरिति T. [3] ii, 3. [4] iv, 6. [5] iii, 10. [6] iv, 8. [7] iv, 9. [8] ii, 5. [9] डिच्च लिच्च T. [10] ii, 4. [11] ii, 3.

ङसो ङम् ॥ १७ ॥

Hē. iii, 131.

ङसश्चतुर्थ्याः ङं षष्ठी भवति ।

ङसोऽस्त्रियां सर् ॥ १८ ॥

Hē. iii, 10.

ङसः सरित्ययमादेशो भवत्यस्त्रियाम् ।

रितो द्वित्वल् ॥ १९ ॥

रेफेत्संज्ञकादेशव्यञ्जनस्य[1] लित्[2] द्वित्वं भवति । रुक्खस्स । वच्छस्स ।
बहुवचनम् आम् ।

णशामः ॥ २० ॥

Hē. iii, 6.

आमो णशादेशो भवति । शित्वाद्दीर्घः[3] । क्त्वासुपोस्तु सुणादिति[4]
विन्दुविकल्पः । रुक्खाणं । रुक्खाण । वच्छाणं । वच्छाण । ङसौ ।

हिंतोत्तोदोदु ङसिस् ॥ २१ ॥

Hē. iii, 8, 9.

ङसिस् पञ्चमी हिंतो त्तो दो दु इति चतुर आदेशानापद्यते ।

दिर्दोत्तोदुङसौ ॥ २२ ॥

Hē. iii, 12.

पञ्चम्यादेशेषु दोत्तोदुषु ङसौ पञ्चम्येकवचने च परे पूर्वस्य दीर्घो
भवति[5] ।

ङसेश्लुक् ॥ २३ ॥

Hē. iii, 8.

अतः परस्य ङसेः लुग्वा भवति । शित्वाद्दीर्घः[6] ।

ङसिसो हि ॥ २४ ॥

Hē. iii, 8, 9.

अतः परस्य ङसिसः पञ्चम्याः हि इति वा भवति । रुक्खा । रुक्खाहि ।
रुक्खाहिंतो । वच्छा । वच्छाहि । वच्छाहिंतो ।

संयोगे ॥ २५ ॥

Hē. i, 84.

संयोगे परे पूर्वस्य स्वरस्य ह्रस्वो भवति । इति कृतेऽपि दीर्घे[7] ह्रस्वः ।
रुक्खत्तो । वच्छत्तो । अस्तोरखोरच इति वर्तमाने ।

---

[1] °त्संज्ञिका° T. [2] ii, 4. [3] ii, 5. [4] iv, 14.
[5] Compare Pischel on Hē. iii, 12. [6] ii, 5. [7] iv, 22.

Hē. i, 177.

प्रायो लुक्कगचजतदपयवाम् ॥ २६ ॥

असंयुक्तानामनादौ वर्तमानानामचः परेषां क ग च ज त द प य व इत्येतेषां प्रायो लुग्भवति । रुक्खाओ[1] । वच्छाओ । रुक्खाउ[1] । वच्छाउ ।

Hē. iii, 9.

सुंतो भ्यसः ॥ २७ ॥

पञ्चमीबहुवचनस्य सुंतो इति च भवति । हिंतो इत्यादीनां ङसिस इति[2] विधानसामर्थ्यात्समुच्चयो लब्धः ।

Hē. iii, 13.

दिर्वा भ्यसि ॥ २८ ॥

अतो भ्यसादेशे परे दीर्घो वा भवति । भिस्भ्यस्सुपीति[3] पक्षे एत्वम् । रुक्खासुंतो । एत्वे आदेशप्रत्यययोरिति[4] षत्वम् ।

Hē. i, 260.

शोस्सल् ॥ २९ ॥

शोः शषसानां लित्[5] सकारो भवति । इति षकारस्य सकारः । रुक्खासुंतो[6] । रुक्खेसुंतो । रुक्खाहि । रुक्खेहि । रुक्खाहिंतो । रुक्खेहिंतो । रुक्खत्तो । रुक्खाओ । रुक्खाउ । त्तोदोदुषु दीर्घ एव[7] । वच्छासुंतो । वच्छेसुंतो । वच्छाहि । वच्छेहि । वच्छाहिंतो । वच्छेहिंतो । वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ । चतुर्थीवत्षष्ठी ।

Hē. iii, 11.

ङेर्म्मिर् ॥ ३० ॥

ङेः सप्तम्येकवचनस्य मिरादेशो भवत्यस्त्रियाम् । रितो द्वित्वलिति[8] द्वित्वम् ।

Hē. iii, 11.

ङेर्डे ॥ ३१ ॥

अतः परस्य ङिवचनस्य डिदेत्त्वं[9] वा भवति । रुक्खे । रुक्खम्मि । वच्छे । वच्छम्मि । सुपि । भिस्भ्यस्सुपीत्येत्त्वम्[10] । क्त्वासुपोरिति[11] विन्दुः । रुक्खेसुं । रुक्खेसु । वच्छेसुं । वच्छेसु ॥

प्रथमा[12] ॥ रुक्खो । वच्छो ॥ रुक्खा । वच्छा ॥

संबुद्धिः ॥ हे रुक्खो । हे रुक्ख । हे वच्छो । हे वच्छ ॥ हे रुक्खा । हे वच्छा ॥

---

[1] iv, 22. [2] iv, 21 and 24. [3] iv, 16. [4] Pā. viii, 3, 59. [5] ii, 4. [6] T om. this word. [7] iv, 22. [8] iv, 19. [9] iv, 7. [10] iv, 16. [11] iv, 14. [12] R om. the names of the cases.

द्वितीया ॥ रुक्खं । वच्छं ॥ रुक्खे । रुक्खा । वच्छे । वच्छा ॥

तृतीया ॥ रुक्खेणं । रुक्खेण । वच्छेणं । वच्छेण ॥ रुक्खेहिं । रुक्खेहिँ । रुक्खेहि । वच्छेहिं । वच्छेहिँ । वच्छेहि ॥

चतुर्थी ॥ रुक्खस्स । वच्छस्स ॥ रुक्खाणं । रुक्खाण । वच्छाणं । वच्छाण ॥

पञ्चमी ॥ रुक्खा । रुक्खाहि । रुक्खाहिंतो । रुक्खत्तो । रुक्खाओ । रुक्खाउ । वच्छा । वच्छाहि । वच्छाहिंतो । वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ ॥ रुक्खासुंतो । रुक्खेसुंतो । रुक्खाहि । रुक्खेहि । रुक्खाहिंतो । रुक्खेहिंतो । रुक्खत्तो । रुक्खाओ । रुक्खाउ । वच्छासुंतो । वच्छेसुंतो । वच्छाहि । वच्छेहि । वच्छाहिंतो । वच्छेहिंतो । वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ ॥

सप्तमी ॥ रुक्खे । रुक्खम्मि । वच्छे । वच्छम्मि ॥ रुक्खेसुं । रुक्खेसु । वच्छेसुं । वच्छेसु ॥

इह खलु सर्वत्र बहुवचनवत् द्विवचनं षष्ठीवच्चतुर्थी ॥

सर्वशब्दस्य भेदः ।

लवरामधश्च ॥ ३२ ॥

Hē. ii, 79.

संयुक्तस्याधो वर्तमानानां चकारादुपरि स्थितानां च लुग्भवति । शेषादेशस्याह्नोऽचोऽखोरिति[1] द्वित्वम् । सव्व इति स्थिते शेषं पूर्ववत् । सव्वो ।

सर्वादेर्जसोऽतो डेत्[2] ॥ ३३ ॥

Hē. iii, 58.

सर्वादेरदन्तात्परस्य जसो डिदेत्त्वं[3] भवति । सव्वे । चतुर्थीबहुवचने । ङसो ङमित्याम्[4] ।

आमां[5] डेसिं ॥ ३४ ॥

Hē. iii, 61.

सर्वादेरतः परस्यामो डिदेसिंआदेशस्तु[6] भवति । सव्वेसिं । पचे । णशाम इति[7] णशादेशः । क्वासुपोस्तु सुणादिति[8] बिन्दुः[9] । सव्वाणं । सव्वाण । ङौ ।

---

[1] iv, 4. [2] डे Tri. [3] iv, 7. [4] iv, 17. [5] आमां Tri., आमां तु T, आमो R; but see the remarks on the Dat. Plur. of *sarvā* and *kā* under v, 8, and viii, 3, respectively.

[6] अदन्तात्सर्वादेः परेषामामां डेसिमादेशस्तु T.—डित् iv, 7.—तु ii, 3.

[7] iv, 20.—R om. आम इति णशादेशः. [8] iv, 14.

[9] T om. this sentence.

Hē. iii, 59.

ङेस्स्थस्सिंम्मि[1] ॥ ३५ ॥

सर्वादेरदन्तात्परस्य ङेः त्थ स्सिं[1] म्मि इति द्विरुक्ता आदेशा भवन्ति ।

Hē. iii, 60.

अनिदमेतदस्तु किंयत्तदस्स्त्रियां च[2] हिं ॥ ३६ ॥

इदमेतद्वर्जितादकदन्तात्सर्वादेः परस्य ङेः हिं इत्यादेशस्तु[3] भवति । किंयत्तद्भ्यः स्त्रियामपि । विधानसामर्थ्याद्विकल्पे सिद्धेऽपि विकल्पवचनमुभयाभावे ङेर्डे इत्यस्य[4] प्राप्त्यर्थम् । अनेनैव प्रकारेण सव्वम्मि इति रूपे मिरादेशसिद्धेऽपि[5] म्मि इत्यादेशवचनं च लितो विकल्पाभावे प्रायोग्रहणाद्रित्त्वात्प्राप्नुवतो[6] द्वित्वस्य लित्त्वाच्च[7] कदाचित्प्रसजतः सव्वमि[8] इति रूपस्य निवृत्त्यर्थमित्याहुः । सव्वहिं । सव्वत्थ । सव्वस्सिं । सव्वम्मि । सव्वे ॥

कतमशब्दस्य भेदः ।

Hē. i, 48.

मध्यमकतमे च ॥ ३७ ॥

चकारः फोरित्यस्यानुवृत्त्यर्थः । मध्यमकतमयोः फोः द्वितीयस्यावर्णस्य इत्त्वं भवति । प्रायो लुगिति[9] तकारस्य लुक् । शेषं सर्वशब्दवत् । कइमो ॥

एकशब्दस्य भेदः ।

वैकादौ गः ॥ ३८ ॥

एकादिषु कवर्गस्य गकारो वा भवति । एगो । पच्चे ।

Hē. ii, 99.

दैवगेषु ॥ ३९ ॥

दैवादिष्वनादौ वर्तमानस्य व्यञ्जनस्य यथादर्शनं द्वित्वं वा भवति । संयोग इति[10] स्वरूपेण ह्रस्वः । एक्को । प्रायो लुगिति[11] लुकि । एओ । शेषं सर्वशब्दवत् ॥

प्रथमशब्दस्य भेदः । लवरामधश्चेति[12] रेफस्य लुक् ।

---

[1] स्सि for स्सिं R and T, स्सिं Hē. iii, 59 and Tri.[1]
[2] स्त्रियां च Tri., स्त्रियामपि R and T; but under x, 14 the reading of R and T agrees with Tri. [3] ii, 3. [4] iv, 31.
[5] iv, 30. [6] °त्प्राप्तवतो T. [7] iv, 19. [8] °सज्जतः सव्वम्मि T.
[9] iv, 26. [10] iv, 25. [11] iv, 26. [12] iv, 32.

प्रथमे प्थोः ॥ ४० ॥

Hē. i, 55.

प्रथमशब्दे पकारथकारयोः संवन्धिनो[1] वर्णस्य युगपत्क्रमेण चोत्त्वं वा भवति ।

प्रथमशिथिलमैथिलनिषधेषु[2] ॥ ४१ ॥

Hē. i, 215, 226.

प्रथमादिषु तवर्गस्य ढकारो भवति । पुढुमो । पुढमो । पढुमो । पढमो । शेषं वृत्तशब्दवत् ॥

द्वितीयशब्दस्य भेदः ।

गभीरग[3] इत् ॥ ४२ ॥

Hē. i, 101.

गभीरादिष्वादेरीकारस्येत्त्वं[4] भवति ।

यो र्जतीयानीयोत्तरीयकृद्येषु ॥ ४३ ॥

Hē. i, 248.

तीये अनीये च प्रत्यये उत्तरीयशब्दे कृद्विहिते यत्प्रत्यये[5] च यकारस्य रित् जकारस्तु[6] भवति । रित्त्वात् द्वित्वम्[7] ।

द्विनीक्षुप्रवासिषु ॥ ४४ ॥

Hē. i, 94, 95.

द्विशब्दे नि इत्युपसर्गे इक्षुप्रवासिशब्दयोश्च आदेरित उत्त्वं भवति । लवरामधश्चेति[8] वलोपः । प्रायो लुक्कगचजेति[9] तकारलोपः[10] । दुइओ । दुइज्जो । अस्य नित्यत्वेऽपि बहुलाधिकाराद्व्यवस्थितविकल्पत्वे[11] ।

कगटडतदप×क⌓पशोरुपर्यद्रे ॥ ४५ ॥

Hē. ii, 77, 80.

कगटडतदपानां जिह्वामूलीयोपध्मानीययोः शषसानां च संयुक्तसंवन्धिनामुपरि स्थितानां लुग्भवति । अद्रे । द्र इत्यत्र दकारस्य न भवति । विद्दओ । विद्दज्जो । बहुलाधिकारादेकपदेऽपि संधौ[12] । वीओ । अत्र च बवयोरभेदेन[13] वकारस्य[14] बकारः । बीओ । विद्दओ इति च

---

[1] °कारसंवन्धिनो T. [2] For °मैथिल° Tri. reads °मेधिशिथिर° (but Tri.[2] has °मैथिलशिथिर°). [3] गभीर R and T, गभीरग Tri. [4] °दिष्वीकार° T. [5] Pā. iii, 1, 97 ; यप्रत्यये R. [6] ii, 3. [7] iv, 19. [8] iv, 32. [9] iv, 26. [10] R om. this sentence. [11] iii, 1. [12] iii, 1 and 2. [13] वबयो° T. [14] T om. this word.

दृश्यते । तद्वद्भलाधिकारादित्त्वस्य[1] पाक्षिकत्वे द्रष्टव्यम् । शेषं वृत्तशब्दवत् । ङिद्वचनेषु सर्वनामत्वेऽपि सर्वादित्वाभावात् त्थस्सिंम्मीत्याद्यभावः[2] ॥

इकारान्तोऽग्निशब्दः ।

He. ii, 102.

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ ४६ ॥

स्नेहाग्न्योः संयुक्तस्यान्त्यहलः प्रागत्त्वं वा भवति ।

He. i, 228.

नः ॥ ४७ ॥

अस्तोरखोरचः[3] परस्य नकारस्य णो भवति । अत्त्वाभावपक्षे ।

He. ii, 78.

मनयाम् ॥ ४८ ॥

संयुक्तस्याधो वर्तमानानां मकारनकारयकाराणां लुग्भवति । शेषादेशस्याह्नोऽचोऽखोरिति[4] द्वित्वम् । अगणि । अग्गि । इति स्थिते । सौ । सोर्लुगिति[5] लुकि प्राप्ते । इदुतोर्दिरिति वर्तमाने ।

He. iii, 19.

श्लुगनपि सोः ॥ ४९ ॥

इदुद्भ्यां परस्य सोः शानुबन्धो लुग्भवति । नपुंसके न भवति । शित्त्वाद्दीर्घः[6] । अगणी । अग्गी । जसि ।

He. iii, 20.

पुंसो जसो डउडओ ॥ ५० ॥

पुल्लिङ्गाभ्यामिदुद्भ्यां परस्य जसो डितौ[7] अउ अओ इत्येतौ वा भवतः ।

He. iii, 22.

णो शसश्च ॥ ५१ ॥

पुल्लिङ्गाभ्यामिदुद्भ्यां परस्य शसः चकारात् जसश्च णो इत्यादेशो वा भवति । अगणउ । अगणओ । अगणिणो । अग्गउ । अग्गओ । अग्गिणो । आदेशाभावे श्लुक्[8] । अगणी । अग्गी । संवुद्धौ । डोश्लुकौ तु संबुद्धेरिति[9] विकल्पेन श्लुकि । हे अगणी । हे अग्गी । श्लुगभावे । सोर्लुगिति[10] लुक् ।

---

[1] iii, 1, and iv, 42. [2] iv, 35. [3] i, 8 and 5. [4] iv, 4. [5] iv, 6. [6] ii, 5. [7] iv, 7. [8] iv, 9. [9] iv, 10. [10] iv, 6.

हे अगणि । हे अग्गि । अमि । अम इति[1] मकारो बिन्दुर्लिति[2] बिन्दुश्च । अगणिं । अग्गिं । शसि । णो शसश्चेति[3] णोआदेशः[4] । अगणिणो । अग्गिणो । लुकि[5] । अगणी । अग्गी । तृतीयैकवचने ।

टो णा ॥ ५२ ॥

Hē. iii, 24.

पुंनपुंसकयोर्वर्तमानाभ्यामिदुद्भ्यां परस्य टावचनस्य णा भवति । अगणिणा । अग्गिणा । भिसि । हिंहिँहि भिसः[6] ।

इदुतोर्दिः ॥ ५३ ॥

Hē. iii, 16.

भिस् भ्यस् सुप् इत्येतेषु परेषु इदुतोर्दीर्घो भवति । अगणीहिं । अगणीहिँ । अगणीहि । अग्गीहिं । अग्गीहिँ । अग्गीहि । चतुर्थ्येकवचने ।

नृनपि ङसिङसोः ॥ ५४

Hē. iii, 23.

पुंनपुंसकाभ्यामिदुद्भ्यां परयोर्ङसिङसोर्णोआदेशो वा भवति । अगणिणो । अग्गिणो । पचे । ङसोऽस्त्रियां सरिति[7] सरि । अगणिस्स । अग्गिस्स । आमि । णशि[8] विन्दौ[9] च । अगणीणं । अगणीण । अग्गीणं । अग्गीण । ङसौ । नृनपि ङसिङसोः[10] । अगणिणो । अग्गिणो । हिंतोत्तोदोदु ङसिस्[11] । दिर्दोत्तोदुङसौ[12] । अगणीहिंतो । अग्गीहिंतो । संयोग इति[13] ह्रस्वः[14] । अगणित्तो । अग्गित्तो । प्रायो लुगिति[15] लुक्[16] । अगणीओ । अग्गीओ । अगणीउ । अग्गीउ । भ्यसि । सुंतो भ्यसः[17] । इदुतोर्दिरिति[18] दीर्घः । अगणीसुंतो । अग्गीसुंतो । अगणीहिंतो । अग्गीहिंतो । अगणित्तो । अग्गित्तो । अगणीओ । अग्गीओ । अगणीउ । अग्गीउ । ङौ । ङेर्म्मिरिति[19] मिर् । अगणिम्मि । अग्गिम्मि । सुपि । इदुतोर्दिरिति[20] दीर्घः बिन्दुविकल्पश्च[21] । अगणीसुं । अगणीसु । अग्गीसुं । अग्गीसु ॥

---

[1] iv, 11. [2] iii, 10. [3] iv, 51. [4] R om. आदेशः.
[5] iv, 9. [6] iv, 15. [7] iv, 18. [8] iv, 20. [9] iv, 14.
[10] iv, 54. [11] iv, 21. [12] iv, 22. [13] iv, 25.
[14] T om. this sentence. [15] iv, 26. [16] T om. this sentence.
[17] iv, 27. [18] iv, 53. [19] iv, 30. [20] iv, 53.
[21] iv, 14.

प्रथमा[1] ॥ अग्गणी । अग्गी ॥ अग्गणउ । अग्गणओ । अग्गउ । अग्गओ । अग्गणिणो । अग्गिणो । अग्गणी । अग्गी ॥

संबुद्धिः ॥ हे अग्गणी । हे अग्गी । हे अग्गणि । हे अग्गि ॥ हे अग्गणिणो । हे अग्गिणो । हे अग्गणी । हे अग्गी ॥

द्वितीया ॥ अग्गणिं । अग्गिं ॥ अग्गणिणो । अग्गिणो । अग्गणी । अग्गी ॥

तृतीया ॥ अग्गणिणा । अग्गिणा ॥ अग्गणीहिं । अग्गणीहिँ । अग्गणीहि । अग्गीहिं । अग्गीहिँ । अग्गीहि ॥

चतुर्थी ॥ अग्गणिणो । अग्गिणो । अग्गणिस्स । अग्गिस्स ॥ अग्गणीणं । अग्गणीण । अग्गीणं । अग्गीण ॥

पञ्चमी ॥ अग्गणिणो । अग्गिणो । अग्गणीहिंतो । अग्गीहिंतो । अग्गणित्तो । अग्गित्तो । अग्गणीओ । अग्गीओ । अग्गणीउ । अग्गीउ ॥ अग्गणीसुंतो । अग्गीसुंतो । अग्गणीहिंतो । अग्गीहिंतो । अग्गणित्तो । अग्गित्तो । अग्गणीओ । अग्गीओ । अग्गणीउ । अग्गीउ ॥

सप्तमी ॥ अग्गणिम्मि । अग्गिम्मि ॥ अग्गणीसुं । अग्गणीसु । अग्गीसुं । अग्गीसु ॥

द्विशब्दस्य भेदः । जसशसोः ।

He. iii, 120.

दोणिदुवेवेणि[2] द्वेः ॥ ५५ ॥

द्विशब्दस्य जस्शस्भ्यां सह दोणि दुवे वेणि इति त्रय आदेशा भवन्ति ।

He. iii, 119.

दोबु[3] टादौ च[4] ॥ ५६ ॥

द्विशब्दस्य[5] तृतीयादौ परतः दो बु इत्यादेशौ भवतः । चकाराज्जस्शस्भ्यां सहितस्य च । दोणि । दुवे । वेणि । दो । बु । ठिआ । पेच्छ वा । दोण्णि वेण्णि इत्यत्र संयोग[6] इत्येङः स्वरूपेण ह्रस्वः । इग्लक्षणे तु ह्रस्वे[7] । दुण्णि । विण्णि । दोहिं । दोहिँ । दोहि । इदुतोर्दीः[8] । बूहिं । बूहिँ । बूहि । आमि ।

---

[1] R om. the names of the cases. [2] ०वेणि Tri.[3]
[3] दोवे Tri. [4] T om. च. [5] T places द्विशब्दस्य after परतः.
[6] iv, 25. [7] Pā. i, 1, 48. [8] iv, 53.

एहएहं संख्याया आमोऽविंशतिगे ॥ ५७ ॥ Hē. iii, 123.

संख्याशब्दात्परस्यामो एह एहं इत्यादेशौ भवतः । अविंशतिगे । विंशत्यादिषु न भवति । दोएह । दोएहं । बुएह । बुएहं । दोसुंतो । दोहिंतो । दोत्तो । दोओ । दोउ । बूसुंतो । बूहिंतो । बुत्तो । बूओ । बूउ । दोसुं । दोसु । बूसुं । बूसु ॥

त्रिशब्दस्य भेदः ।

तिण्णि त्रेः ॥ ५८ ॥ Hē. iii, 121.

त्रिशब्दस्य जस्शसभ्यां सह तिण्णि इत्यादेशो भवति । तिण्णि । तिण्णि[1] ।

ती[2] त्रेः ॥ ५९ ॥ Hē. iii, 118.

त्रिशब्दस्य टादौ परे तीआदेशो भवति । तीहिं । तीहिँ[3] । तीहि । संयोग इति[4] ह्रस्वः । तिएह । तिएहं । तीसुंतो । तीहिंतो । तित्तो । तीओ । तीउ । तीसुं । तीसु ॥

ईकारान्तो ग्रामणीशब्दः । लवरामधश्चेति[5] रेफलोपः । ह्रस्वलीदूत इति वर्तमाने ।

क्विपः ॥ ६० ॥ Hē. iii, 43.

क्विवन्तयोरीदूतोर्ह्रस्वो भवति । अग्निशब्दवत्प्रक्रिया ॥

उकारान्तस्तरुशब्दः । सौ । सुगनपि सोरिति[6] सुक् । तरू । जसि ।

डवो उतः ॥ ६१ ॥ Hē. iii, 21.

पुल्लिङ्गादुतः परस्य जसो डिदवो[7] इति वा भवति । विधानसामर्थ्यात्प्रायो लुङ्न भवति[8] । तरवो । पक्षे डउडओणोआदेशाः[9] । तरउ । तरओ । तरुणो । एतेषामभावे सुक्[10] । तरू । शेषमग्निशब्दवत् ॥

ऊकारान्तः खलपूशब्दः । क्विप इति[11] ह्रस्वः ।

पो वः ॥ ६२ ॥ Hē. i, 231.

असंयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्याचः परस्य पकारस्य वकारः प्रायो भवति ।

---

[1] T om. this word. [2] ति Tri. [3] R om. this word.
[4] iv, 25. [5] iv, 32. [6] iv, 49. [7] iv, 7. [8] iv, 26.
[9] iv, 50 and 51. [10] iv, 9. [11] iv, 60.

Hē. iv, 308.

लो ळः ॥ ६३ ॥

पैशाच्यां लकारस्य ळो भवति ।

Hē. iv, 447.

तद्व्यत्ययश्च ॥ ६४ ॥

प्राकृतादिभाषालक्षणानां प्रायो व्यत्ययश्च भवति । इति पैशाच्यामुक्तं[1] ळत्वमत्रापि भवति । वत्वविधानसामर्थ्यात्प्रायो लुङ्न भवति[2] । प्राय इति वचनात् । कपिः । कई । रिपुः । रिऊ । इत्यादौ पकारस्य प्रायो लुगेव भवति[2] । खळवू । खळवउ । खळवओ । खळवुणो । खळवू । शेषं तरुशब्दवत्[3] ॥

ऋकारान्तो भर्तृशब्दः । रेफलोपः[4] । द्वित्वम्[5] । सौ ।

Hē. iii, 45.

आरस्सुपि ॥ ६५ ॥

ऋदन्तस्य सुपि परे आर इति भवति । इति नित्यमारादेशे प्राप्ते ।

Hē. iii, 48.

आ सौ वा ॥ ६६ ॥

ऋदन्तस्य सौ परे आत्त्वं वा भवति । इत्याकारादेशे । भत्ता । आरादेशे । भत्तारो । जसि[6] ।

Hē. iii, 44.

उद्दतां त्वस्वाममि ॥ ६७ ॥

ऋदन्तानामुत्त्वं तु[7] भवति सुअम्आंवर्जिते अर्थात्सुपि परे । इत्युकारादेशे तरुशब्दवत् । आरादेशे[8] वृक्षशब्दवत् । संबुद्धौ ।

Hē. iii, 39.

ड ऋदन्तात्[9] ॥ ६८ ॥

ऋदन्तात्परस्याः संबुद्धेर्डिदत्त्वं[10] तु[11] भवति । हे भत्त । आ सौ वा[12] । इत्याकारादेशे सोर्लुकि[13] । हे भत्ता । आरादेशे[14] डोस्सुकाविति[15] विकल्पप्रवृत्तौ । हे भत्तारो । हे भत्तार ॥

प्रथमा[16] ॥ भत्ता । भत्तारो ॥ भत्तुणो । भत्तवो । भत्तउ । भत्तओ । भत्तू । भत्तारा ॥

---

[1] पैशाच्युक्तं R. [2] iv, 26. [3] R places this sentence after भवति. [4] iv, 32. [5] iv, 4. [6] T om. जसि. [7] ii, 3. [8] iv, 65. [9] T om. this word. [10] iv, 7. [11] ii, 3. [12] iv, 66. [13] iv, 6. [14] iv, 65. [15] iv, 10. [16] R om. the names of the cases.

संबुद्धिः ॥ हे भत्त । हे भत्ता । हे भत्तारो । हे भत्तार ॥ हे भत्तुणो । हे भत्तवो । हे भत्तउ । हे भत्तओ । हे भत्तू । हे भत्तारा ॥

द्वितीया ॥ भत्तारं ॥ भत्तुणो । भत्तू । भत्तारा[1] ॥

तृतीया ॥ भत्तुणा । भत्तारेण ॥ भत्तूहिं । भत्तूहिँ । भत्तूहि । भत्तारेहिं । भत्तारेहिँ । भत्तारेहि ॥

चतुर्थी ॥ भत्तुणो । भत्तुस्स । भत्तारस्स ॥ भत्तूणं । भत्तूण । भत्ताराणं । भत्ताराण ॥

पञ्चमी ॥ भत्तुणो । भत्तूहिंतो । भत्तुत्तो । भत्तूओ । भत्तूउ । भत्तारा । भत्ताराहि[2] । भत्ताराहिंतो । भत्तारत्तो । भत्ताराओ । भत्ताराउ ॥ भत्तूसुंतो । भत्तूहिंतो । भत्तुत्तो । भत्तूओ । भत्तूउ । भत्तारासुंतो । भत्तारेसुंतो[2] । भत्ताराहिंतो । भत्तारेहिंतो[2] । भत्तारत्तो । भत्ताराओ । भत्ताराउ ॥

चतुर्थीवत्षष्ठी ॥

सप्तमी ॥ भत्तुम्मि । भत्तारे । भत्तारम्मि ॥ भत्तूसुं । भत्तूसु । भत्तारेसुं । भत्तारेसु ॥

पितृशब्दस्य भेदः ।

संज्ञायामरः ॥ ६९ ॥

Hē. iii, 47.

ऋदन्तस्य सुपि परे अर इति भवति संज्ञायां विषये । आ सौ वेति[3] विकल्पप्रवृत्तौ । पिआ । सोर्लुगिति[4] पक्षे । पिअरो । संबुद्धिवर्जिते सुपि परे वृक्षशब्दवत् । संबुद्धौ ।

नाम्नि डरं ॥ ७० ॥

Hē. iii, 40.

ऋदन्तात्परस्याः संबुद्धेर्डित्[5] अरं इति तु[6] भवति नाम्नि संज्ञायां विषये । हे पिअरं । ड ऋदन्तादिति[7] डादेशे । हे पिअ । आ सौ वेत्याकारादेशे[8] सोर्लुकि[9] । हे पिआ । बाहुलकाड्डादेशडरमादेशयोरा सौ वेत्येतन्न प्रवर्तते । प्रवृत्तौ त्वात्त्वकरणसामर्थ्याट्टिलोपाभावे[10] एकपदत्वात्संध्यभावे[11] च पिआअ पिआअरं इत्यनिष्टरूपप्रसङ्गः । सर्वाभावपक्षे संज्ञायामर इत्यरादेशे[12] डोस्लुकौ तु संबुद्धेरिति[13] विकल्पप्रवृत्तौ ।

---

[1] T places this word before भत्तुणो. [2] R om. this word.
[3] iv, 66. [4] iv, 6. [5] iv, 7. [6] ii, 3. [7] iv, 68. [8] iv, 66.
[9] iv, 6. [10] iv, 7. [11] iii, 2. [12] iv, 69. [13] iv, 10.

हे पिअरो। हे पिअर। अत्र यथादर्शनं सर्वेषामप्युकारप्राप्त्यर्थादुदूतां त्वस्वाममीत्यत्र[1] ऋतामिति बहुवचनात् जसशसङसिङसटाभिसभ्यस्सुप्सु[2]। पिउणो। पिउणा। पिऊहिं। पिऊसुं। इत्यादि तरुशब्दवद्द्रष्टव्यम्॥

इत्यजन्ताः पुल्लिङ्गाः परिसमाप्ताः[3]॥

FIFTH SECTION.

अथाजन्ताः स्त्रीलिङ्गा उच्यन्ते॥

प्रश्न इति स्थिते।

Hē. ii, 75. **श्नष्णस्नह्नह्लक्ष्णां ण्हः॥ १॥**

श्न ष्ण स्न ह्न ह्ल क्ष्ण इत्येतेषां ण्हादेशो भवति।

Hē. i, 35. **स्त्रियामिमाञ्जलिगाः॥ २॥**

इमान्ता अञ्जल्यादयश्च शब्दाः स्त्रीलिङ्गे वा प्रयोक्तव्याः। इति स्त्रीलिङ्गतायां टाप्[4]। बहुलाधिकारादेकपदेऽपि[5] नित्यं सवर्णदीर्घः[6]। सोर्लुक्[7]। पण्हा। जस्शसोः।

Hē. iii, 27. **शोशू[8] स्त्रियां तु॥ ३॥**

स्त्रीलिङ्गात्परौ जस्शसौ शिदोत्त्वमुत्त्वं च त्वापद्येते[9]। शित्त्वमिकारोकारान्तार्थम्[10]। पण्हाओ। पण्हाउ। पक्षे लुक्[11]। पण्हा। संबुद्धौ।

Hē. iii, 41. **टापो डे॥ ४॥**

टाबन्तात्परस्याः संबुद्धेर्डिदेत्त्वं[12] तु[13] भवति। हे पण्हे। पक्षे सोर्लुक्[14]। हे पण्हा। अमि। अम इति[15] मकारो बिन्दुर्लिति[16] बिन्दुश्च[17]।

Hē. iii, 36. **स्वरस्य बिन्द्वमि॥ ५॥**

बिन्दौ अमि च परे स्वरस्य ह्रस्वो भवति। अम इति[18] मकारादेशस्य बिन्दुर्लिति[19] बिन्दुभावादम उपादानं बिन्दावित्येव सिद्धे[20] बाहुलकप्रयुक्तं ह्रस्वस्य क्वचित्किमपि पाक्षिकत्वममि परे न क्वचिदपि मा भूदिति। पण्हं। तृतीयाषष्ठीसप्तमीचतुर्थ्येकवचनेषु[21]।

---

[1] iv, 67. [2] R om. भ्यस्. [3] T om. this word.
[4] Pā. iv, 1, 4. [5] iii, 1 and 2. [6] Pā. vi, 1, 101. [7] iv, 6.
[8] शोशु Tri. [9] T om. तु; ii, 3. [10] ii, 5. [11] iv, 9. [12] iv, 7.
[13] ii, 3. [14] iv, 6. [15] iv, 11. [16] iii, 10. [17] R om. च.
[18] iv, 11. [19] iii, 10. [20] R adds अमोऽप्युपादानं. [21] ०षष्ठ्येक० R.

टाङिङसाम् ॥ ६ ॥

Hē. iii, 29.

स्त्रीलिङ्गात्परेषां टा ङि ङस् इत्येतेषां स्थाने शित[1] अ आ इ ए इत्यादेशा भवन्ति । इति चतुर्ष्वपि प्राप्तेषु ।

नातश्शा ॥ ७ ॥

Hē. iii, 30.

स्त्रीलिङ्गादाकारान्तात्परेषां ङसिटाङिङसां शात्वं न भवति । पण्हाअ । पण्हाइ । पण्हाए । ङसौ । स्त्रियामिति वर्तमाने ।

ङसेश्शशाशिशे ॥ ८ ॥

Hē. iii, 29.

स्त्रीलिङ्गात्परस्य ङसेः शितश्चत्वार[1] अ आ इ ए इत्यादेशास्तु[2] भवन्ति । नातश्शेति[3] शादेशस्य प्रतिषेधः । पण्हाअ । पण्हाइ । पण्हाए । पण्हाहिंतो । इत्यादि । अनुक्तमन्यशब्दानुशासनवदिति[4] प्राप्तो[5] याट्[6] बाहुलकान्न भवति । एवमन्यत्रापि प्राप्तस्य निवर्तनीयस्य निवर्तकान्तराभावे इदमेव निवर्तकं वेदितव्यम् ॥

सर्वाशब्दस्य भेदः । चतुर्थीबहुवचने ङेसो ङमित्यामि[7] अकारान्तत्वाभावेऽप्यामां ढेसिमिति[8] बहुवचनाड्डेसिंआदेशे । सव्वेसिं । पक्षे । सव्वाणं । सव्वाण । सव्वासं इति तु सिद्धावस्थायां स्वरस्य विन्दुमीति[9] ह्रस्वः । शेषं पण्हाशब्दवत् । एवं एक्काकइमाशब्दौ । पुढुमादि पण्हाशब्दवत् ॥

रुचिशब्दस्य भेदः । प्रायो लुगिति[10] चकारस्य लुक् । सुगनपि सोर्रिति[11] सोर्लुक् । जसशसोः[12] । शोशू स्त्रियां त्विति[13] शोश्चादेशौ । पक्षे सुक्[14] । उभयत्रापि शित्त्वाद्दीर्घः[15] । रुईओ । रुईउ । रुई[16] । संबुद्धौ । डोसुकाविति[17] सुकि । हे रुई । पक्षे[18] सोर्लुकि[19] । हे रुइ । टादौ शशाशिशे इति चत्वारोऽपि[20] । रुईअ । इत्यादि । भिसभ्यस्सुप्सु ।

---

[1] ii, 5. [2] ii, 3. [3] v, 7. [4] ii, 2. [5] T om. this word. [6] Pā. vii, 3, 113. [7] iv, 17. [8] iv, 34. [9] v, 5. [10] iv, 26. [11] iv, 49. [12] R om. इति सोर्लुक् । जसशसोः. [13] v, 3. [14] iv, 9. [15] ii, 5. [16] R om. this word. [17] iv, 10. [18] R om. this word. [19] सोर्लुक T; iv, 6. [20] v, 6.

इदुतोर्दिः[1]। रुईहिं। इत्यादि। ङसि। दिर्दोत्तोदुङसौ[2]। रुईहिंतो। इत्यादि। द्वित्रिशब्दौ पुल्लिङ्गवत्। तिस्रादेशस्यापि[3] स्थानिवद्भावेन[4] तिण्णितीआदेशौ[5]॥

ईकारान्तो लक्ष्मीशब्दः। स्पृहादाविति[6] छः। शेषादेशस्येति[7] द्वित्वम्। सौ जस्शसोश्च।

Hē. iii, 28.

आदीतस्सोश्च ॥ ९ ॥

स्त्रियामीकारान्तात्परस्य सोश्चकाराज्जस्शसोश्च आत्त्वं तु[8] भवति। लो ळ इति[9] ळत्वम्। ळच्छीआ[10]। पक्षे सोर्लुक्[11]। ळच्छी। ळच्छीआ। शोश्चादेशयोः[12]। ळच्छीओ। ळच्छीउ। संबुद्धौ।

Hē. iii, 42.

ह्रस्वलीदूतः ॥ १० ॥

संबुद्धावीदूतोर्लानुबन्धो[13] ह्रस्वो भवति। सोर्लुक्[14]। हे ळच्छि। विषयभेदे सत्यपि आदीतस्सोश्चेत्येतस्मिन्प्रवृत्ते[15] संनिपातलक्षणो विधिर्निमित्तं तद्विघातस्येति[16] ह्रस्वस्य बाधप्रसङ्गाद्विरोधे सति विशेषेण विहितत्वेन[17] प्रथमं ह्रस्वो भवति। पश्चादादीतस्सोश्चेत्येतत्प्राप्त्यभावान्न[18] प्रवर्तत इति केचिदाहुः। अन्ये तु आदीतस्सोश्चेत्यस्य वैकल्पिकत्वेन तदभावे ह्रस्वविधानस्य चरितार्थत्वादादीत इत्येतदेव प्रथमं प्रवर्तते। तत्र च संनिपातलक्षणह्रस्वाभावे हे ळच्छीआ इति रूपमित्याहुः। अमि। स्वरस्य बिन्दुमीति[19] ह्रस्वः। ळच्छिं। शेषं रुचिशब्दवत्॥

श्रीशब्दस्य भेदः।

Hē. ii, 104, 105.

हर्षामर्षश्रीह्रीक्रियापरामर्शकृत्स्नदिष्ट्यार्हे ॥ ११ ॥

हर्षादिषु र्हे इत्यत्र च संयुक्तस्यान्त्यहलः प्रागित्त्वं भवति। शोस्सलिति[20] सल्। सिरी॥

---

[1] iv, 53. [2] iv, 22. [3] Pā. vii, 2, 99. [4] Pā. i, 1, 56. [5] iv, 58 and 59. [6] iv, 2. [7] iv, 4. [8] ii, 3. [9] iv, 63. [10] T om. this word. [11] iv, 6. [12] v, 3. [13] ii, 4. [14] iv, 6. [15] v, 9. [16] *Paribhāshēnduśēkhara*, 85. [17] विशेषविहित॰ R. [18] ॰श्चेतत्प्राप्त्यभावान्न R, ॰श्चेत्येतत्प्रवृत्त्यभावान्न T. [19] v, 5. [20] iv, 29.

उकारान्तस्तनुशब्दः । न इति[1] णत्वम् । तणू । रुचिशब्दवत् । वोतो गुणवचनादिति[2] ङीषि ।

तन्व्याभे ॥ १२ ॥

Hē. ii, 113.

तन्व्याभा वोतो गुणवचनादिति[2] ङीषन्तास्तेषु तन्व्याभेषु संयुक्तस्यान्त्यहलः प्रागुत्वं भवति । तणुवीआ । लच्छीशब्दवत् ॥

भ्रूशब्दस्य भेदः । स्वार्थे तु कश्चेति वर्तमाने ।

डुमअडमऔल्[3] भ्रुवः ॥ १३ ॥

Hē. ii, 167.

भ्रूशब्दात्स्वार्थे उमअ अमअ इत्येतौ डितौ[4] भवतः । लिङ्गान्नित्यम्[5] । भुमआ । भमआ ॥

ऋकारान्तः स्वसृशब्दः । ङीपः प्राप्तौ[6] ।

स्वसृगाड्डाल् ॥ १४ ॥

Hē. iii, 35.

स्वस्रादेर्डिच्च[7] लिच्च[8] आप्रत्ययो भवति । ससा । ससाओ । ससाउ । एवं णणंदा । दुहिआ ॥

मातृशब्दस्य भेदः ।

मातुराअरा[9] ॥ १५ ॥

Hē. iii, 46.

मातृशब्दस्य सुपि परे आ अरा[9] इत्येतौ भवतः । तत्र बहुलाधिकाराज्जनन्यर्थस्य आ देवतार्थस्य अरा[9] इति नियमः । माआ । माआओ । इत्यादि । माअरा[9] । माअराओ[9] । तृतीयैकवचने चतुर्थ्येकवचने च उदृतां त्वस्वाममीत्युत्त्वे[10] । माऊए । माऊअ । माऊआ । माऊइ[11] । चतुर्थीबहुवचने । तत एवागौणस्यापि ।

---

[1] iv, 47. [2] Pā. iv, 1, 44. [3] लडुमय° Tri.[1] and Tri.[2a], डुमय° Tri.[3]; °डमयौ Tri.[1] and Tri.[2a], °डमओल् Tri.[2b] and Tri.[3], °डमालौ R and T. [4] iv, 7. [5] ii, 4. [6] In Tri. the four rules preceding Si. v, 14 treat of the feminine affix ङीप्. [7] iv, 7. [8] ii, 4. [9] अरा Tri., आरा R and T. [10] iv, 67. [11] R om. the three last words and inserts माऊणं । माऊण.

Hē. i, 135.

इदुन्मातुः[1] ॥ १६ ॥

इतोत्त्वम् । माईणं । माईण ॥

औकारान्तो[2] नौशब्दः ।

Hē. i, 148, 159.

ऐच एङ् ॥ १७ ॥

ऐकारौकारयोरेकारौकारौ यथासंख्यं भवतः । इत्विङादेशे प्राप्ते ।

Hē. i, 164.

नाव्यावः ॥ १८ ॥

नौशब्दे ऐच आव इति भवति ।

Hē. i, 229.

आदेस्तु ॥ १९ ॥

शब्दानामादेर्नकारस्य णस्तु[3] भवति । णावा । नावा ॥

इति स्त्रीलिङ्गाः परिसमाप्ताः ॥

Sixth Section.

अथ नपुंसकलिङ्गा उच्यन्ते ॥

अकारान्तो गुणशब्दः ।

Hē. i, 34.

क्लीबे गुणगाः ॥ १ ॥

गुणादयो नपुंसके वा प्रयोक्तव्याः । इति नपुंसकलिङ्गतायाम् ।

Hē. iii, 25.

मङ्लुगसंबुद्धेर्नपः ॥ २ ॥

नपुंसकात्परस्य सोर्ङानुबन्धो मकारो लुक् च भवति । असंबुद्धेः । संबुद्धेर्न भवति । ङकारः सानुनासिकोच्चारं ङिदिति[4] सानुनासिकोच्चारार्थः । अकार उच्चारणार्थः । बहुलाधिकारादकारान्तान्न लुक्[5] । अन्यत्र मङ्लुकौ पर्यायेण भवतः । लुग्विधानेन च मङा बाध्यमानः सोर्लुगिति[6] लुगेव प्रतिप्रसूयते । डोआदेशस्तु[7] मङा बाध्यते । गुणं । जसशसोः ।

---

[1] R and T om. the first letter इ. [2] ओकारान्तो R and T.
[3] ii, 3. [4] ii, 6. [5] iii, 1. [6] iv, 6. [7] iv, 7.

ञ्निशिंशिङ् जश्शस्[1] ॥ ३ ॥

Hē. iii, 26.

नपुंसकात्परौ जसशसौ नि इं इङ् इति त्रीनादेशानापद्येते। शिंशि-ङोरेकः सबिन्दुकः अपरो ङित्[2]। न इति[3] णत्वम्। गुणाणि। गुणाइं। गुणाइँ। सुग्जश्शसोः[4] शस्येत्[5] इत्येताविभिरादेशैर्बाध्येते। संबुद्धौ। असंबुद्धेरिति[6] निषेधात् मङादेशो न भवति। ङोसुकाविति[7] विकल्पे। हे गुणो[8]। पचे सोर्लुकि[9]। हे गुण। हे गुणाणि। हे गुणाइं। हे गुणाइँ। शेषं वृचशब्दवत्[10]॥

सर्वशब्दस्य भेदः। प्रथमाद्वितीययोर्गुणशब्दवत्। शेषं पुल्लिँङ्गसर्वशब्द-वत्। प्रथमादि गुणशब्दवत्॥

इकारान्तो दधिशब्दः।

खघथधभाम् ॥ ४ ॥

Hē. i, 187.

असंयुक्तानामनादौ वर्तमानानामचः परेषां ख घ थ ध भ इत्येतेषां प्रायो हकारो भवति। मङि[11]। दहिं[12]। लुकि[13]। दहि। जसशसोः ञ्निशिंशिङः[14]। दहीणि। दहीइं। दहीइँ। संबुद्धौ। अनपीति निषेधात्[15] सुङ्न भवति। असंबुद्धेरिति निषेधात्[16] मङ्न भवति। सोर्लुक्[17]। हे दहि। शेषमग्निशब्दवत्। तृतीयादिष्वेकवचनाणाद्यादेशवशेनानजादित्वात्[18] बाहुलकाद्वानङादेशाभावः[19]। द्वित्रिशब्दौ पुल्लिँङ्गवत्। ग्रामणीशब्दो दधिशब्दवत्॥

उकारान्तो बिन्दुशब्दः। क्लीबे गुणगा इति[20] नपुंसकत्वम्[21]।

हलि ङञणनाम् ॥ ५ ॥

Hē. i, 25.

ङ ञ ण न इत्येतेषां हलि परे बिन्दुर्भवति। इति नित्यं बिन्दौ प्राप्ते।

---

[1] जसशसौ T. [2] ii, 6. [3] iv, 47. [4] iv, 9. [5] iv, 12. [6] vi, 2; असंबुद्धाविति R and T. [7] iv, 10. [8] T adds हे गुणा. [9] iv, 6. [10] वृचवत् T. [11] vi, 2. [12] दधिं R. [13] vi, 2. [14] vi, 3. [15] iv, 49. [16] vi, 2. [17] iv, 6. [18] °वचनाणाद्या° R.—iv, 52. [19] Pā. vii, 1, 75. [20] vi, 1. [21] T om. this sentence.

Hē. i, 30.

वर्गेऽन्त्यः ॥ ६ ॥

बिन्दोर्वर्गे परे प्रत्यासन्नस्तस्यैव वर्गस्यान्त्यस्तु[1] भवति । बिंदुं[2] । बिंदु[3] । बिन्दुं । बिन्दु[4] । शेषं दधिशब्दवत । खलपूशब्दो बिन्दुशब्दवत ॥

ऋकारान्तः कर्तृशब्दः । रेफलोपः[5] । द्वित्वम्[6] । सौ । आ सौ वेत्यात्त्वम्[7] । मङ्लुगसंबुद्धेरिति[8] मङ् । स्वरस्य बिन्द्वमीति[9] ह्रस्वः । कत्तं । लुकि[10] तु । कत्ता । पक्षे आरस्सुपीत्यारादेशे[11] । कत्तारं । जसादिषु । उदृतां त्वस्वामसीत्युत्त्वे[12] । कत्तूणि । कत्तूइं । कत्तूइँ । आरादेशे[13] । कत्ताराणि । कत्ताराइं । कत्ताराइँ । संबुद्धौ । ड ऋदन्तादित्यत्त्वे[14] । हे कत्त । आ सौ वेत्यात्त्वे[15] सोर्लुगिति[16] लुक् । हे कत्ता । आरादेशे[17] तु डोआदेशे[18] । हे कत्तारो । लुकि[19] । हे कत्तार । उकारादेशे[20] बिन्दुशब्दवत । आरादेशे[21] गुणशब्दवत् ॥

इत्यजन्ताः परिसमाप्ताः ॥

SEVENTH SECTION.

अथ हलन्ताः प्रदर्श्यन्ते[22] ॥

रेफान्तः पुल्लिँङ्गश्चतुर्शब्दः । जसशसोः ।

Hē. iii, 122.

चतुरो जश्शस्भ्यां चउरोचत्तारोचत्तारि ॥ १ ॥

चतुर्शब्दस्य जसशसभ्यां सह चउरो चत्तारो चत्तारि इति त्रय आदेशा भवन्ति । चउरो । चत्तारो । चत्तारि । भिसादौ ।

Hē. i, 11, 12.

अन्त्यहलोऽश्रदुदि ॥ २ ॥

शब्देष्वन्त्यहलो लोपो भवति । श्रदित्यव्यये उदित्युपसर्गे च न । इति रेफलोपः । इदुतोर्दिरिति[23] नित्यं दीर्घे प्राप्ते ।

---

[1] T om. वर्गस्य.—ii, 3. [2] R and T om. this word. [3] विन्दु R. [4] बिंदु T. [5] iv, 32. [6] iv, 4. [7] iv, 66. [8] vi, 2. [9] v, 5. [10] vi, 2. [11] iv, 65. [12] iv, 67. [13] iv, 65. [14] iv, 68. [15] iv, 66. [16] iv, 6. [17] iv, 65. [18] iv, 10. [19] iv, 6. [20] iv, 67. [21] iv, 65. [22] प्रारभ्यन्ते T. [23] iv, 53.

चतुरो वा ॥ ३ ॥

Hē. iii, 17.

चतुर्शब्दस्योदन्तस्य भिसभ्यस्सुपि परे दीर्घो वा भवति। चउहिं। चऊहिं। चउहिँ। चऊहिँ। चउहि। चऊहि। चउसुंतो। चऊसुंतो[1]। इत्यादि। चऊसुं। चऊसु। चउसुं। चउसु। आमि। एहएहं संख्याया आमोऽविंशतिगे[2]। इति एह एहं[3] इत्यादेशौ भवतः[4]। चउएह। चउएहं॥

मकारान्तः किंशब्दः। सौ।

चतसि च किमो ल्कः ॥ ४ ॥

Hē. iii, 71.

चतसोऽश्वकारात्सुपि च परे किंशब्दस्य लित्को[5] भवति। को। तृतीयैकवचने।

इदमेतत्किंयत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ५ ॥

Hē. iii, 69.

एभ्यः सर्वादिभ्योऽदन्तेभ्यः परस्य टावचनस्य डिदिणा[6] तु[7] भवति। किणा। चतुर्थ्येकवचने।

किंयत्तद्भ्यो ङसः[8] ॥ ६ ॥

Hē. iii, 63.

किंयत्तद्भ्यः परस्य ङसः शित्सकारो[9] वा[10] भवति। कास। आमि[11]।

किंतद्भ्यां सश् ॥ ७ ॥

Hē. iii, 62.

किंतद्भ्यां परस्यामः शित्सकारो[12] वा भवति। कास। ङसौ।

म्हा ङसेः ॥ ८ ॥

Hē. iii, 66.

किंयत्तद्भ्यः परस्य ङसेः म्हा इति तु[13] भवति। कम्हा।

किमो डीसडिणो ॥ ९ ॥

Hē. iii, 68.

डीसडिणो इत्यविभक्तिको निर्देशः। किमः परस्य ङसेर्डितौ[14] ईस

---

[1] चऊहि। चऊहिं। चउहि। चउहिं। चऊसुंतो। चउसुंतो R.
[2] iv, 57. [3] R om. इति एह एहं. [4] R om. this word.
[5] ii, 4. [6] iv, 7. [7] ii, 3. [8] ङस Tri. [9] ii, 5.
[10] T om. वा. [11] T om. आमि and the text and commentary of vii, 7. [12] ii, 5. [13] ii, 3. [14] iv, 7.

इणो इति तु[1] भवतः। कीस। किणो। आदेशानामभावपक्षे सर्वशब्दवत्। सप्तम्येकवचने त्वर्थवशेन विशेषः प्रदर्श्यते।

Hē. iii, 65.

ङिरिआडाहेडाला काले ॥ १० ॥

कालेऽभिधेये किंयत्तद्भ्यः परो ङिः इआ इत्यादेशं डितौ[2] आहे आला इत्येतौ च[3] वापद्यते। कइआ। काहे। काळा। पक्षे कत्थ इत्यादि॥

इदंशब्दस्य भेदः। सौ।

Hē. iii, 72.

इदम इमः ॥ ११ ॥

इदमः सुपि परे इम इत्यादेशो भवति। इति नित्यमिमादेशे प्राप्ते।

Hē. iii, 73.

पुंसि सुना त्वयं स्त्रियामिमिआ ॥ १२ ॥

इदमः सुना सहितस्य पुंसि अयमिति स्त्रियामिमिआ इति च तु[4] भवति। अअं। इमो। द्वितीयातृतीययोः।

Hē. iii, 77.

टासमि णः ॥ १३ ॥

टासि तृतीयायामसि द्वितीयायां च परत इदमः स्थाने ण इत्यादेशस्तु[4] भवति। णं। णे। इमं। इमे। णेण। णेहिं। इमेण। इमेहिं। अमि।

Hē. iii, 75, 78.

इहेणं ङ्यमा ॥ १४ ॥

ङि अम् इत्येताभ्यां सहितस्येदमः स्थाने इह इणं इत्येतौ क्रमेण तु[4] भवतः। इणं। इदमेतत्किंयत्तद्भ्य इति[5] डिणादेशः[6]। णिणा। इमिणा। भिसि[7]।

Hē. iii, 74.

अत्सुप्स्सिंहिस्से[8] ॥ १५ ॥

इदमः सुपि ङिभिसङसादेशेषु स्सिं हि स्स इत्येतेषु[9] च परतः अत्त्वं तु भवति। भिसभ्यस्सुपीत्येत्त्वम्[10]। एहि। चतुर्थ्याम्।

---

[1] ii, 3. [2] iv, 7. [3] T om. च. [4] ii, 3. [5] vii, 5. [6] डिदिणादेशः R. [7] T om. भिसि. [8] अत्सुस्सिं° Tri., R, and T. [9] इत्यादेशेषु T. [10] iv, 16.

तदिदमेतदां सेसिं तु ङसामा ॥ १६ ॥ Hē. iii, 81.

तद् इदम् एतद् इत्येतेषां स्थाने ङस् आम् इत्येताभ्यां सह यथासंख्यं से सिं इत्यादेशौ भवतः। से। अत्सुपस्सिंहिस्से[1] इत्यत्त्वे। अस्स। सिं। ङौ। इहिणं ड्यमेतोहादेशे[2]। इह। तदभावे। ङेस्स्यस्सिंम्मीति[3] त्रिष्वपि प्राप्तेषु।

न त्थः ॥ १७ ॥ Hē. iii, 76.

इदमः परस्य ङिवचनस्य त्थादेशो न भवति। इमस्सिं। इमम्मि। अत्सुपस्सिंहिस्से[4] इत्यत्त्वे। अस्सिं। सुप्यप्यत्त्वे। एसुं। एसु। वैकल्पिकादेशाभावे इमादेशः[5]। तत्र सर्वशब्दवत्प्रक्रिया॥

नकारान्तो राजन्शब्दः। अन्त्यहलोऽश्रदुदीति[6] नलोपः। सौ।

राज्ञः ॥ १८ ॥ Hē. iii, 49.

राजन्शब्दस्य नलोपे अन्त्यस्य सौ परे आत्त्वं वा भवति। प्रायो लुगिति[7] जकारस्य लुक्। सोर्लुक्[8]। राआ। हे राआ। पक्षे सोर्डो[9]। राओ। हे राओ। हे राअ।

पुंस्याणो राजवच्चानः ॥ १९ ॥ Hē. iii, 56.

पुल्लिङ्गे वर्तमानस्यानित्यस्य[10] स्थाने आण इत्यादेशो वा भवति। पक्षे राजवत्कार्यं च भवति। इत्याणादेशे। राआणो। आणादेशाभावे राज इत्यकारान्ते च वृक्षशब्दवत्। तत्र विकल्पवशेन रूपभेदः प्रदर्श्यते। जसि।

जश्शस्ङसिङसां णोश् ॥ २० ॥ Hē. iii, 50.

राज्ञः परेषां जस् शस् ङसि ङस् इत्येषां शानुबन्धो[11] णो इत्यादेशो वा भवति।

---

[1] vii, 15. [2] vii, 14. [3] iv, 35. [4] vii, 15.
[5] vii, 11. [6] vii, 2. [7] iv, 26. [8] iv, 6. [9] iv, 7.
[10] *I.e.* अन् इति अस्य. [11] ii, 5.

Hē. iii, 52.

णोणाङिष्विदना जः ॥ २१ ॥

राजन्शब्दसंवन्धिनोऽना सहितस्य जकारस्य णो णा इत्यादेशयोर्ङि-वचने च परे इकारो वा भवति। राइणो। पक्षे शिरत्वाद्दीर्घे[1]। राआ-णो। अमि।

Hē. iii, 53.

इणममामा ॥ २२ ॥

राजन्शब्दसंवन्धिनोऽना सहितस्य जस्य अम् आम् इत्येताभ्यां सह इणं इत्यादेशो वा भवति। राइणं। शसि णोश्[2]। राइणो। राआणो। तृतीयैकवचने।

Hē. iii, 51.

टो णा ॥ २३ ॥

राजन्शब्दात्परस्य टावचनस्य णा इत्यादेशो वा भवति[3]।

Hē. iii, 55.

ङस्ङसिटां णोणोर्डेण् ॥ २४ ॥

ङस्ङसिटावचनानां यौ णोणादेशौ तयोः परतो राजन्शब्दसंबन्धि-नोऽना सहितस्य जस्य डिदणित्यादेशो[4] वा[5] भवति। रण्णा। पक्षे णो-णाङिष्विती कारः[6]। राइणा। पक्षे। राअणा।

Hē. iii, 54.

भिस्भ्यसांसुप्स्वीत् ॥ २५ ॥

राजन्शब्दसंवन्धिनोऽना सहितस्य जस्य भिस् भ्यस् आं सुप् इत्येतेषु परेष्वीकारो वा भवति। राईहि। चतुर्थ्याम्। णोङसि डणि[7]। रण्णो। णोणाङिष्वितीकारे[8]। राइणो। पक्षे। राआणो। भिस्भ्यसांसुप्स्वीदि-तीकारः[9]। राईसुंतो। इत्यादि। ङौ। णोणाङिष्वितीकारः[10]। राइम्मि। सुपि। भिस्भ्यसांसुप्स्वीदितीकारः[11]। राईसुं॥

आत्मन्शब्दस्य भेदः। संयोग इति[12] ह्रस्वः।

---

[1] ii, 5. [2] vii, 20. [3] भवति वा T. [4] iv, 7.
[5] T om. वा. [6] vii, 21. [7] vii, 24. [8] vii, 21.
[9] vii, 25. [10] vii, 21. [11] vii, 25. [12] iv, 25.

वात्मभस्मनि पः ॥ २६ ॥

Hē. ii, 51.

आत्मभस्मनोः स्तोः[1] पो वा भवति। द्वित्वम्[2]। अप्पन् इति स्थिते। पुंस्याणो राजवच्चान इत्याणादेशः[3]। अप्पाणो। अन्त्यहलोऽश्रदिति[4] नलोपः। राजवद्भावात् राज्ञ इत्यात्त्वम्[5]। अप्पा। आणादेशे। अप्पाणो। अप्प[6] इत्यकारान्ते च वृक्षशब्दवत्। तत्र विशेषः[7]। राजवद्भावात् टो णा[8] जश्शसङसिङसां णोशित्येते[9] प्रवर्तेते। णोणाङिष्विदना जः[10]। इणममामा[11]। भिस्भ्यसांसुप्स्वीत्[12]। ङसङसिटां णोणोर्डण्[13]। इत्येतानि तु न प्रवर्तन्ते। जनासंबन्धत्वात्[14]। अप्पाणो चिट्ठन्ति। पेच्छ वा। तृतीयैकवचने।

टो वात्मनो णिश्राणइश्रा ॥ २७ ॥

Hē. iii, 57.

आत्मनः परस्य टावचनस्य णिश्रा णइश्रा इत्यादेशौ वा भवतः। अप्पणिश्रा। अप्पणइश्रा। पक्षे टो णा[15]। अप्पणा। ङसङस्योर्णोशि[16]। अप्पाणो धणं। आगश्रो वा। पादेशाभावपक्षे[17] मनयामिति[18] मकारलोपः। द्वित्वम्[19]। अत्ता। शेषं पूर्ववत्। अप्पणो अत्तणो इति तु आत्मन इति सिद्धस्तुपादेशादौ[20]।

अतो डो विसर्गः ॥ २८ ॥

Hē. i, 37.

अकारात्परो विसर्गो डोश्रादेशमापद्यते। इति डोश्रादेशे द्रष्टव्यम्॥ दकारान्तस्तद्शब्दः। अन्त्यलोपः[21]। सौ।

तस्सौ सोऽक्लीबे तदश्च ॥ २९ ॥

Hē. iii, 86.

तदश्चकारादेतदश्च तकारस्य सौ परे सकारो वा भवति। अक्लीबे अनपुंसके। अयं च विकल्पो बाहुलकादेतच्छब्द एव। तच्छब्दे तु नित्यम्।

---

[1] i, 8. [2] iv, 4. [3] vii, 19. [4] vii, 2; R om. ऽश्रद्. [5] vii, 18. [6] अप्पा R. [7] T om. the passage from राजवद्भावात to विशेषः. [8] vii, 23. [9] vii, 20. [10] vii, 21. [11] vii, 22. [12] vii, 25. [13] vii, 24. [14] *I.e.* जना (vii, 21) असंबन्धत्वात्. [15] vii, 23. [16] vii, 20. [17] vii, 26. [18] iv, 48. [19] iv, 4. [20] इत्यसिद्ध° R.—°सुपा° R and T; vii, 26. [21] vii, 2.

Hē. iii, 3.

वैतत्तदोः ॥ ३० ॥

अदन्ताभ्यामेतत्तद्भ्यां परस्य सोर्डो[1] वा भवति। सो। इदमेतत्कियत्तद्भ्य इति[2] डिणादेशः। तिणा। किंयत्तद्भ्यो ङस इति[3] सशादेशे। तास। आमि। किंतद्भ्यां सशिति[4] तस्मिन्नेवादेशे। तास। तदिदमेतदामिति[5] सेसिंआदेशयोः। से। सिं। ङसौ।

Hē. iii, 67.

डो तदः ॥ ३१ ॥

तदः परस्य ङसेर्डिदोत्त्वं[6] तु[7] भवति। तो। म्हा ङसेरिति[8] म्हादेशे। तम्हा। ङौ कालेऽभिधेये। ङिरिआडाहेडाला काले[9]। तइआ। ताहे। ताळा। वैकल्पिकादेशाभावे सर्वशब्दवत्।

Hē. iii, 70.

क्वचित्सुपि तदो णः ॥ ३२ ॥

क्वचित्सुपि परे तच्छब्दस्य णस्तु[10] भवति। क्वचिदिति लक्ष्यानुसारेण। णिणा। णेण। णेहिं॥

यद्शब्दस्य भेदः।

Hē. i, 245.

आदेर्जः ॥ ३३ ॥

पदादेर्यस्य जो भवति। जो। आमि डेसिंआदेशो[11] णशादेशस्य[12]। जेसिं। जाणं। जाण। शेषं तच्छब्दवत्॥

एतद्शब्दस्य भेदः। तस्सौ सोऽक्लीव इति[13] तकारस्य सकारः। वैतत्तदोः[14]। एसो। एस। सकारादेशाभावपक्षे[15] प्रायो लुगिति[16] लुक्। एओ।

Hē. iii, 85.

सुनैसइणमोइणं ॥ ३४ ॥

एतदः सुना सह एस इणमो इणं इत्यादेशा वा भवन्ति। एस। इणमो।

---

[1] iv, 7. [2] vii, 5. [3] vii, 6. [4] vii, 7; किंयत्तद्भ्यो ङस इति T. [5] vii, 16. [6] iv, 7. [7] ii, 3. [8] vii, 8. [9] vii, 10. [10] ii, 3. [11] iv, 34. [12] iv, 20. [13] vii, 29. [14] vii, 30. [15] R om. °देशा°. [16] iv, 26.

इणं। सुबन्तादेशत्वात्त्रिष्वपि लिङ्गेष्वेतान्येव रूपाणि। तृतीयैकवचने[1]। इदमेतत्किंयत्तद्भ्य इति[2] डिणादेशः। एइणा। चतुर्थ्याम्। तदिदमेतदामिति[3] सेसिंआदेशौ। ङसौ।

एत्तोएत्ताहे ङसिनैतदः ॥ ३५ ॥

Hē. iii, 82.

एतदो ङसिना सह एत्तो एत्ताहे इत्येतौ तु[4] भवतः। एत्तो। एत्ताहे। ङौ। ङेस्स्थस्सिंम्मि[5]। एअस्सिं[6]।

त्थे डेल् ॥ ३६ ॥

Hē. iii, 83.

एतदः त्थे परे डानुबन्धं लानुबन्धं[7] च एत्त्वं भवति। अलोऽन्त्यस्येत्यन्त्यादेशः[8]। डित्त्वाट्टिलोपः[9]। संयोग इति[10] स्वरूपेण ह्रस्वः। एत्थ।

एतो म्मावदितौ[11] वा ॥ ३७ ॥

Hē. iii, 84.

ङ्यादेशे म्मौ[12] परे एतच्छब्दस्य एत एकारस्य अ इ इत्येतौ वा भवतः। अअम्मि। इअम्मि। पक्षे। एअम्मि। शेषं सर्वशब्दवत्॥

शरद्शब्दस्य भेदः। अन्त्यलोपे[13] प्राप्ते।

शरदामल्[14] ॥ ३८ ॥

Hē. i, 18.

शरत्प्रकाराणामन्त्यहलोऽत्त्वं भवति। शोस्सलिति[15] सल्।

शरत्प्रावृट् ॥ ३९ ॥

Hē. i, 31.

शरत्प्रावृषौ पुंसि प्रयोक्तव्यौ। सरओ। वृक्षशब्दवत्प्रक्रिया॥

षकारान्तः प्रावृष्शब्दः। शरत्प्रावृडिति[16] पुंस्त्वम्। रेफलोपः[17]। ऋतोऽदित्यत्त्वे[18] प्राप्ते।

---

[1] T om. this word. [2] vii, 5. [3] vii, 16. [4] T om. तु; ii, 3. [5] iv, 35. [6] एअसिं R and T. [7] ii, 4. [8] Pā. i, 1, 52. [9] iv, 7. [10] iv, 25. [11] Thus Tri.; ङेर्म्मावेतौ दितौ R, ङेर्मावित अदितौ T. [12] म्मौ Tri.[1] and Tri.[3], मौ Tri.[2], R, and T. [13] vii, 2. [14] °मत् Tri. [15] iv, 29. [16] vii, 39. [17] iv, 32. [18] iv, 3.

Hē. i, 131.

ऋतुगे ॥ ४० ॥

ऋत्वादिष्वादेर्ऋत उत्त्वं भवति। प्रायो लुगिति[1] वकारस्य लुक्। अन्त्यलोपे[2] प्राप्ते।

Hē. i, 19.

दिक्प्रावृषि ॥ ४१ ॥

दिक्प्रावृषोरन्त्यहलः सो भवति। पाउसो। शेषं पूर्ववत्॥

सकारान्तो यशस्शब्दः।

Hē. i, 32.

स्नमदामशिरोनभो नरि ॥ ४२ ॥

सान्तं नान्तं च शब्दरूपं नरि पुंसि प्रयोक्तव्यम्। दामन् शिरस् नभस् इत्येतान्वर्जयित्वा। इति पुंस्त्वम्। आदेर्ज इति[3] जः। अन्त्यलोपः[4]। जसो॥

अदस्शब्दस्य भेदः।

Hē. iii, 88.

सुप्यदसोऽमुः ॥ ४३ ॥

सुपि परे अदसः स्थाने अमु इति भवति। इति नित्यमम्वादेशे प्राप्ते।

Hē. iii, 87.

अहह्वा सुना ॥ ४४ ॥

अदसः सुना सह अहत् इत्यादेशो वा भवति। तकारस्तावन्मात्रप्रदर्शनार्थः। तेन स्त्रियामात्त्वं न भवति। अह। पक्षे। अमू[5]। ङौ।

Hē. iii, 89.

इआओ म्मौ[6] ॥ ४५ ॥

अदसो ङिवचनादेशे म्मौ[6] परे इअ अअ इत्यादेशौ वा भवतः। इअम्मि। अअम्मि। पक्षे। अमुम्मि[7]। शेषं तरुशब्दवत्॥

इति पुल्लिङ्गाः परिसमाप्ताः॥

---

[1] iv, 26. [2] vii, 2. [3] vii, 33. [4] vii, 2. [5] vii, 43.
[6] Thus Tri.; मौ R and T; iv, 30. [7] vii, 43.

EIGHTH SECTION.

अथ स्त्रीलिङ्गाः प्रदर्श्यन्ते ॥

रेफान्तो गिर्शब्दः[1]। अन्त्यलोपे[2] प्राप्ते।

रो रा ॥ १ ॥

Hē. i, 16.

स्त्रीलिङ्गस्यान्त्यरेफस्य रा इत्यादेशो भवति। गिरा। पण्हाशब्दवत् ॥

मकारान्तः किंशब्दः। सौ। त्रतसि च किमो ल्कः[3]। इति कादेशः। टाप्[4]। जसादिषु।

किंयत्तदोऽस्वमामि सुपि ॥ २ ॥

Hē. iii, 33.

सुअम्आंवर्जिते सुपि परे किंयत्तदः स्त्रियां ङीब्वा भवति। कीओ। आमि ङीप्प्रतिषेधात्कः। चतुर्थ्येकवचने अनदन्तत्वेऽपि बहुलाधिकारात्[5] किंयत्तद्भ्यो ङस इति[6] सशादेशे। कीस। कास।

ईतस्सेस्सा[7] ॥ ३ ॥

Hē. iii, 64.

ईकारान्तेभ्यः किंयत्तद्भ्यः परस्य ङसः से[8] स्सा इति वा भवति। कीसे[9]। संयोग इति[10] ह्रस्वः। किस्सा[11]। आमि। अस्वमामीति निषेधात्[12] ङीन्न भवति। आमामिति[13] बहुवचनाड्डेसिंआदेशः सशादेशश्च[14]। केसिं। कास। ङौ। अनिदमेतदस्त्विति[15] हिंआदेशः। तत्र बाहुलकादेव किंयत्तदोऽस्वमामीति[16] ङीन्न भवति। काहिं। टाबन्ते शेषं पण्हाशब्दवत्। ङीबन्ते लच्छीशब्दवत् ॥

इदंशब्दस्य भेदः। पुंसि सुनेति[17] इमिआदेशः। इमिआ। पक्षे। इदम इम इतीमादेशः[18]। इमा। तत्र।

---

[1] गीर्° R and T. [2] vii, 2. [3] vii, 4. [4] Pā. iv, 1, 4. [5] iii, 1. [6] vii, 6. [7] ईतस्सेसार् Tri. [8] ङसेः स्से R and T. [9] किस्से R and T. [10] iv, 25. [11] T places किस्सा before संयोग. [12] viii, 2. [13] iv, 34. [14] vii, 7. [15] iv, 36. [16] viii, 2. [17] vii, 12. [18] vii, 11.

Hē. iii, 32.

पुंसोऽजातेर्ङीब्वा ॥ ४ ॥

अजातिवाचिनः पुल्लिङ्गात्स्त्रियां वर्तमानात् ङीप्प्रत्ययो वा[1] भवति। इति विशेषेण प्राप्तं बहुलाधिकाराच्च[2] विशेषे यं[3] भवति। इमीओ। इमीए। इमीणं। इत्यादि। द्वितीयातृतीययोष्टासमि ण इति[4] णादेशः। णं। णिं वा। इहेणं ज्झमेतीणमादेशे[5]। इणं। भिस्सुपोः। अत्सुप्सिंहिस्से[6] इत्यत्त्वे तु। आहि। आसुं[7]। चतुर्थ्यां सेसिंडेसिंआदेशाः[8]। ङौ। इहेणं ज्झमेतीहादेशे[9]। इह। शेषं सर्वशब्दवत् ॥

भकारान्तः ककुभ्शब्दः।

Hē. i, 17, 21.

हः क्षुत्ककुभि ॥ ५ ॥

क्षुध् ककुभ् इत्येतयोरन्त्यहलो हकारो भवति। प्रायो लुक्[10]। कउहा ॥

धकारान्तः क्षुध्शब्दः। ख इति वर्तमाने।

Hē. ii, 3.

क्षः ॥ ६ ॥

क्षकारस्य खो भवति। इति खत्वे प्राप्ते स्पृहादित्वाच्छः[11]। हः क्षुत्ककुभीति[12] हत्वम्। छुहा ॥

दकारान्तस्तद्शब्दः। सौ। तस्सौ सोऽक्लीबे[13]। इति सकारः। सा। जसादिषु किंयच्छब्दवत्। चतुर्थ्याम्। तदिदमेतदामिति[14] सेसिंआदेशौ। से। सिं। क्वचित्सुपि तदो णः[15]। णं। तं। णाए। ताए। णाहि। ताहि ॥

यद्शब्दः किंशब्दवत्। आमि न सशादेशः[16]। जा[17] ॥

एतद्शब्दस्य भेदः। सौ। सुनैसइणमोइणं[18]। पक्षे। तस्सौ स इति[19] सकारः। एसा। प्रायो लुगिति[20] लुकि। एआ। चतुर्थ्याम्। तदिदमेतदामिति[21]

---

[1] T om. वा. [2] iii, 1. [3] Pā. vi, 4, 148. [4] vii, 13. [5] vii, 14. [6] vii, 15. [7] आसु R. [8] सेस्सि॰ R, सेस्सिं॰ T.—vii, 16; iv, 34. [9] vii, 14. [10] iv, 26. [11] iv, 2. [12] viii, 5. [13] vii, 29. [14] vii, 16. [15] vii, 32. [16] vii, 7. [17] T om. जा. [18] vii, 34. [19] vii, 29. [20] iv, 26. [21] vii, 16; R om. चतु॰ to ॰मिति.

सेसिंश्रादेशौ । से । सिं । एश्राणं । ङीपि[1] । एईणं । ङसौ । एत्तोएत्ताहे ङसिनैतदः[2] । एत्तो । एत्ताहे । शेषं सर्वशब्दवत् ॥

प्रतिपद्शब्दस्य भेदः ।

प्रतिगेऽप्रतीपगे ॥ ७ ॥

Hē. i, 206.

प्रत्यादिषु तवर्गस्य डो भवति । अप्रतीपगे । प्रतीपादिषु न भवति ।

तु समृद्ध्यादौ ॥ ८ ॥

Hē. i, 44.

समृद्ध्यादिष्वादेरवर्णस्य दीर्घस्तु[3] भवति ।

अविद्युति स्त्रियामाल् ॥ ९ ॥

Hē. i, 15.

स्त्रीलिङ्गस्यान्त्यहलो लिदात्त्वं[4] भवति । अविद्युति । विद्युच्छब्दे न भवति । रेफलोपः[5] । पो व इति[6] वत्वम् । पाडिवश्रा । पडिवश्रा ॥

तकारान्तः सरित्शब्दः । अविद्युति स्त्रियामालित्याकारः[7] । सरिश्रा ॥

सकारान्तोऽप्सरस्शब्दः ।.

स आयुरप्सरसोः ॥ १० ॥

Hē. i, 20.

अनयोरन्त्यहलः सो वा भवति ।

थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले ॥ ११ ॥

Hē. ii, 21.

निश्चलवर्जिते थ्य श्च त्स प्स इत्येतेषां छो[8] भवति । अच्छरसा । पक्षेऽन्त्यलोपः[9] । अच्छरा । बह्वर्थवाचित्वात्सर्वत्र बहुवचनमेव । अच्छरसाश्रो । अच्छराश्रो । अप्सरा इत्यपि दर्शनात्प्रायिकबहुत्वमिति[10] चीरस्वामी ॥

अदस्शब्दस्य भेदः । सौ । अहह्वा सुनेति[11] अहदादेशः । सुवन्तादेशत्वात्[12] तपरकरणाद्वा टाम्न[13] भवति । अह । पक्षे[14] । सुप्यदसोऽमुः[15] । अमू । शेषं तनुशब्दवत् ॥

इति स्त्रीलिङ्गाः परिसमाप्ताः ॥

---

[1] viii, 4; R places ङीपि before एश्राणं. [2] vii, 35. [3] ii, 3. [4] ii, 4. [5] iv, 32. [6] iv, 62. [7] viii, 9. [8] च्छो T. [9] vii, 2. [10] This quotation occurs actually in Kshīrasvāmin's commentary on the *Amarakōśa*, edited by Borooah, p. 68 (i, 1, 51). [11] vii, 44. [12] T adds वा. [13] Pā. iv, 1, 4. [14] T om. this word. [15] vii, 43.

Ninth Section.

अथ नपुंसकलिङ्गाः प्रदर्श्यन्ते[1] ॥

चतुर्शब्दः पुल्लिँङ्गवत । मकारान्तः किंशब्दः । स्वमोः ।

Hē. iii, 80.

किं किं ॥ १ ॥

क्लीबे वर्तमानः किंशब्दः स्वमा सहितः किमेव भवति । अन्यत्र कादेशः[2] । प्रथमाद्वितीययोर्गुणशब्दवत् । अन्यत्र पुल्लिँङ्गवत् ॥

इदंशब्दस्य भेदः ।

Hē. iii, 79.

क्लीबे स्वमेदमिणमिणमो ॥ २ ॥

नपुंसकस्येदंशब्दस्य सु अम् इत्येताभ्यां सहितस्य इदं इणं इणमो इत्यादेशा भवन्ति । इदं । इणं । इणमो । प्रथमाद्वितीययोर्गुणशब्दवत् । शेषं पुल्लिँङ्गवत ॥

यत्तदेतदामन्त्यलोपे[3] प्रथमाद्वितीययोर्गुणशब्दवत् । अन्यत्र पुल्लिँङ्गवत् । जं । तं । एस । इणमो । इणं । एअं । इत्यादि ॥

सकारान्तो धनुस्शब्दः ।

Hē. i, 22.

धनुषि वा[4] ॥ ३ ॥

धनुश्शब्देऽन्त्यहलो हो वा भवति । न इति[5] णत्वम् । धणहं । धणुं । सकारान्तत्वेऽपि[6] बाहुलकान्नपुंसकत्वम् ॥

अदस्शब्दस्य भेदः ।

अहद्वा सुना[7] । अह । सुप्यदसोऽमुः[8] । अमु ॥

इति हलन्ताः परिसमाप्ताः ॥

---

[1] उच्यन्ते T. [2] vii, 4. [3] vii, 2. [4] हः T. [5] iv, 47. [6] vii, 42. [7] vii, 44. [8] vii, 43.

Tenth Section.

युष्मद्शब्दस्य भेदः ॥

सौ ।

युष्मत्सुना तुवंतुंतुमंतुह ॥ १ ॥ Hē. iii, 90.

युष्मच्छब्दः सुना सहितः तुवं तुं तुमं तुह इति चतुर आदेशान्प्राप्नोति। तुवं । तुं । तुमं । तुह । तं इति तु त्वमित्यस्य सिद्धस्य लवरामधश्चेति[1] वलोपे द्रष्टव्यम् । जसि ।

जसा भेतुब्भेतुय्हेउय्हेतुब्भ[2] ॥ २ ॥ Hē. iii, 91.

युष्मज्जसा सह भेआदिपञ्चकमापद्यते[3] ।

वा ब्भो[4] म्हज्झौ ॥ ३ ॥ Hē. iii, 104.

युष्मदादेशसंबन्धिनो द्विरुक्तस्य भकारस्य[5] म्ह ज्झ इत्येतौ वा भवतः। इति तुब्भे तुब्भ[6] इत्यनयोर्विकल्पेन म्हज्झौ प्रत्येकं भवतः । भे । तुब्भे[7] । तुम्हे । तुज्झे । तुय्हे । उय्हे । तुब्भ[8] । तुम्ह । तुज्झ । इति नव रूपाणि। अमि ।

अमा तुमेतुए च ॥ ४ ॥ Hē. iii, 92.

युष्मदमा सह तुमे तुए इत्येतौ चकारात्तुवमादि चतुष्टयं[9] चापद्यते । तुमे । तुए । तुवं । तुं । तुमं । तुह । इति षट् । तं इति तु त्वामित्यस्य वलोपे[10] स्वरस्य बिन्दुमीति[11] ह्रस्वे च द्रष्टव्यम् । शसि ।

शसा वो च ॥ ५ ॥ Hē. iii, 93.

युष्मच्छसा सह वो इति चकारात भे[12] इत्यादींश्चादेशानापद्यते । वो । भे । तुब्भे[13] । तुम्हे । तुज्झे । तुय्हे । उय्हे । तुब्भ[14] । तुम्ह । तुज्झ । इति दश । तृतीयैकवचने ।

---

[1] iv, 32. [2] भे° Tri.[1] and Tri.[3], हे° Tri.[2], R, and T; °तुब्भे° Tri.[1] and Tri.[3], °तुह्मे° Tri.[2], °तुहहे° R and T; °उय्हेतुब्भ Tri.[3], °तुय्भेतुब्भ Tri.[1], °तुह्मेउय्हेतुह्म Tri.[2], °उय्हेतुहह R, °तहहउय्हे T.
[3] हे° R and T. [4] ब्भो Tri.[1] and Tri.[3], ह्हो Tri.[2], R, and T.
[5] हकारस्य R and T. [6] तुहहे तुहह R and T; see Pischel, *de gr. Pr.*, p. 3. [7] हे । तुहहे R and T. [8] तुहह R and T.
[9] x, i. [10] iv, 32. [11] v, 5. [12] हे R and T; x, 2 and 3.
[13] हे । तुहहे R and T. [14] तुहह R and T.

Hē. iii, 94.

टा भेतेदेदितुमंतुमइ[1] ॥ ६ ॥

युष्मट्टावचनेन सह भे[2] इत्यादि पञ्चकमापद्यते[3] ।

Hē. iii, 94, 101.

ङिटाभ्यां तुमएतइतएतुमाइतुमे[4] ॥ ७ ॥

युष्मत् ङिटाभ्यां सह तुमए इत्यादि पञ्चकं चापद्यते । भे[5] । ते । दे । दि । तुमं । तुमइ । तुमए । तइ[6] । तए[7] । तुमाइ । तुमे । इति दश[8] । भिसि ।

Hē. iii, 95.

भिसा भेतुब्भेह्युब्भेह्युय्हेहितुय्हेहि[9] ॥ ८ ॥

युष्मद्भिसा सह भे[10] इत्यादीनि पञ्च[11] । तुब्भेहि उब्भेहीत्यनयोर्वा[12] ब्भो[13] म्हज्झाविति[14] म्हज्झादेशयोश्चत्वारि च रूपाण्यापद्यते[15] । भे । तुब्भेहि[16] । तुम्हेहि । तुज्झेहि । उब्भेहि[17] । उम्हेहि । उज्झेहि । उय्हेहि । तुय्हेहि । इति नव । ङसि ।

Hē. iii, 99.

तुब्भोब्भोय्हतइतुहंतुहतुम्हंतुवतुमतुमेतुमाइतुमोदेतेदि-तुइए[18] ङसा ॥ ९ ॥

युष्मत् ङसा सह तुब्भाद्यष्टादशकमापद्यते[19] । तुब्भोब्भयोर्वा[20] म्हज्झौ[21] । तुब्भ[22] । तुम्ह । तुज्झ । उब्भ[23] । उम्ह । उज्झ । उय्ह । तइ । तुहं । तुह[24] । तुम्हं[25] । तुव । तुम । तुमे । तुमाइ । तुमो । दे । ते । दि । तु । इ । ए । इति द्वाविंशतिः । आमि ।

---

[1] भे॰ Tri.[3], हे॰ Tri.[1], Tri.[2], R, and T. [2] हे R and T.
[3] Read षट्कमा॰ (?). [4] ॰तुइ॰ Tri.[2], Tri.[3], and R; ॰तुए॰ the same and T. [5] हे R and T. [6] तुइ R and T. [7] तुए R.
[8] Read इत्येकादश (?). [9] Thus Tri.[1] and Tri.[3]; हेतुह्हेह्युहेह्यु॰ R and T. [10] हे R and T. [11] T adds आपद्यते.
[12] तुह्हेहि उह्हेहीत्य॰ R and T. [13] ह्हो R and T. [14] x, 3.
[15] रूपाणि भवन्ति T. [16] हे । तुह्हेहि R and T. [17] उह्हेहि R and T. [18] Thus Tri., तुह्होह्होय्ह॰ R and T; ॰तुइतुहतुहं॰ T; ॰तुम्हं॰ Tri.[1] and Tri.[2], ॰तुम्ह॰ Tri.[3], R, and T. [19] तुह्हाद्य॰ R and T.
[20] तुह्होह्हयोर्वा R and T. [21] x, 3. [22] तुह्ह R and T.
[23] उह्ह R and T. [24] तुह । तुहं T. [25] तुम्ह R and T.

उम्हाणतुब्भंतुब्भाणतुमाणतुवाणतुहाणतुब्भवो-भेत्वामा[1] ॥ १० ॥ Hē. iii, 100.

युष्मदामा सह उम्हाणादि दशकमापद्यते । तुब्भं तुब्भाण तुब्भ[2] इत्येतेषां वा म्हज्झौ[3] । उम्हाणतुब्भाणतुमाणतुवाणतुहाणानां[4] क्त्वासुपोरिति[5] बिन्दुविकल्पः । उम्हाणं । उम्हाण । तुब्भं । तुम्हं । तुज्झं[6] । तुब्भाणं । तुब्भाण[7] । तुम्हाणं । तुम्हाण । तुज्झाणं । तुज्झाण । तुमाणं । तुमाण । तुवाणं । तुवाण । तुहाणं । तुहाण । तुब्भ[8] । तुम्ह । तुज्झ । वो । भे[9] । तु । इति चयोविंशतिः । ङसौ ।

तुब्भतहिंतोतुय्ह[10] ङसिना ॥ ११ ॥ Hē. iii, 97.

युष्मत् ङसिना सह तुब्भ[11] तहिंतो तुय्ह इति चीणि रूपाण्यापद्यते । तुब्भेत्यस्य[12] वा म्हज्झौ[13] । तुब्भ[14] । तुम्ह । तुज्झ । तहिंतो । तुय्ह ।

अथ ङसौ परे प्रकृत्यादेशा उच्यन्ते ।

तुतुइ[15] ङिम्ङसौ ॥ १२ ॥ Hē. iii, 96, 102, 103.

ङिप् सप्तमी । सप्तम्यां ङसौ च परतो युष्मद्यथासंख्यं तु तुइ इत्येतावापद्यते । ङिम्ङसोर्यथाप्राप्तं तुवादय आदेशा भवन्ति ।

तुवतुमतुहतुब्भ[16] ॥ १३ ॥ Hē. iii, 96, 102, 103.

ङिपि ङसौ च परे युष्मत् तुव तुम तुह तुब्भ[17] इति चत्वार्यापद्यते । तुब्भेत्यस्य[18] वा म्हज्झौ[19] । ङिम्ङसोर्यथाप्राप्तमेव[20] । ईप्सितयथासंख्य-

---

[1] तुम्हाण॰ Tri.; ॰तुह्ह॰ (without *anusvāra*) R and T; ॰तुह्हाण॰ R and T; ॰तुवाणतुमाण॰ Tri.[1] and Tri.[2]; ॰तुह्हवोहे॰ R and T. [2] तुह्ह तुह्हाण तुह्ह R, तुह्ह तुह्हाण इत्यनयोर्वा T. [3] x, 3.—T adds इति म्हज्झादेशौ. [4] उम्हाणतुह्हाण॰ R, उम्हाणतुम्हाण॰ T. [5] iv, 14. [6] तुह्ह । तुम्ह । तुज्झ R and T. [7] तुह्हाणं । तुह्हाण R and T; the latter places them after तुज्झाण. [8] तुह्ह R and T. [9] हे R and T. [10] तुब्भ॰ Tri.[1] and Tri.[3], तुह्ह॰ Tri.[2], R, and T; ॰तुहिंतो॰ Tri. [11] तुह्ह R and T. [12] तुह्हे॰ R and T. [13] x, 3. [14] तुह्ह R and T. [15] ॰तइ Tri.[1] [16] ॰तुब्भ Tri.[1] and Tri.[3], ॰तुझ Tri.,[2] ॰तुह्ह R and T. [17] तुह्ह R and T. [18] तुह्हे॰ R and T. [19] x, 3. [20] ॰मेवमीप्सित॰ T.

सिद्ध्यर्थो योगविभागः। तत्र तुइ[1] इत्यादेशादुत्तरस्य ङसेः पुंनपुंसकयोर्नृनपि ङसिङसोरिति[2] णोआदेशो हिंतो इत्यादि चतुष्टयं[3] च। स्त्रियां तु ङसेश्शशाशिशि इति[4] चतुष्टयं च। तुवादिषट्के पुंनपुंसकयोः स्सुगादेशो[5] हिंतो इत्यादि चतुष्टयं[6] च। स्त्रियां तु पूर्ववत्। तत्राकारान्तत्वेन टापि नातश्शेति[7] निषेधाच्छादेशोऽनदन्तत्वान्नास्तीति केचिदाहुः। अन्ये तु बाहुलकादत्र टाप् न क्रियते। ततश्च शादेशादयस्स[8] भवन्तीत्याहुः। तत्र तुइआदेशे। तुइणो। तुईहिंतो। तुइत्तो। तुईओ। तुईउ।[9] तुवादिषट्के। तुवा। तुवाहि। तुवाहिंतो। तुवत्तो। तुवाओ। तुवाउ। एवं तुमा। तुहा। तुब्भा[10]। तुम्हा। तुज्झा। इत्यादयः प्रत्येकं[11] षड्भिदाः स्युः[12]। इति पुंनपुंसकयोर्ङस्यन्तादेशैः[13] सह ङसौ षट्चत्वारिंशद्भिदाः। स्त्रियां तु। तुईअ। तुईआ। तुईइ। तुईए। तुईहिंतो। तुइत्तो। तुईओ। तुईउ।[14] तुवादिषट्के। तुवाअ। तुवाआ। तुवाइ। तुवाए। तुवा। तुवाहि। तुवाहिंतो। तुवत्तो। तुवाओ। तुवाउ। एवं तुमाअ। तुहाअ। तुब्भाअ[15]। तुम्हाअ। तुज्झाअ। इत्यादयः प्रत्येकं[16] दश भिदाः। इति टाबभावपक्षे चिसप्ततिः[17]। टापि पञ्चपञ्चाशत्[18]। एतास्स भिदाः प्रक्रियावशेन प्रदर्शिताः। यथादर्शनं प्रयोज्यम्। न हि वचिरन्तिपरः प्रयुज्यत इति हि भाष्यम्[19]। भ्यसि।

Hē. iii, 98.

उम्होय्हतुय्हतुब्भ[20] भ्यसि[21] ॥ १४ ॥

भ्यसि परे युष्मत् उम्ह उय्ह तुय्ह तुब्भ[22] इति चत्वार्यापद्यते। भ्यसस्तु यथाप्राप्तम्। तुब्भेत्यस्य[23] वा म्हज्झौ[24]। उम्हासुंतो। उम्हेसुंतो[25]। उम्हाहि। उम्हेहि[26]। उम्हाहिंतो। उम्हेहिंतो। उम्हत्तो। उम्हाओ।

---

[1] x, 12. [2] iv, 54. [3] iv, 21. [4] v, 8. [5] iv, 23. [6] iv, 21. [7] v, 7. [8] v, 7; iv, 23 and 24; शादिशादेशौ च R. [9] T adds wrongly एवं तुआदेशेऽपि. [10] तुह्हा R and T, which places it after तुज्झा. [11] R om. this word. [12] T om. स्युः. [13] x, 11. [14] T adds again एवं तुआदेशेऽपि. [15] तुह्हाअ R and T, which places it after तुज्झाअ. [16] R om. this word. [17] षट्सप्ततिः T. [18] अष्टपञ्चाशत् T. [19] The *Siddhāntakaumudī*, तिङन्ते अदादयः, before Pā. iii, 4, 83, says:—वच परिभाषणे। वक्ति। वक्तः। अयमन्तिपरो न प्रयुज्यते. [20] °तुब्भ Tri., °तुह्ह R and T. [21] T om. भ्यसि. [22] तुह्ह R and T. [23] तुह्हे° R and T. [24] x, 3. [25] R om. this word. [26] T places these two words after उम्हाउ.

उम्हाउ । एवं उय्हासुंतो । तुय्हासुंतो । तुब्भासुंतो[1] । तुम्हासुंतो । तुज्झासुंतो । इत्यादयो नव नव[2] भिदाः । आहत्य पुंनपुंसकयोश्चतुष्पञ्चाशत् भिदाः[2] । स्त्रियां तु टाबभावे पूर्ववच्चतुष्पञ्चाशत् । टापि तु । उम्हासुंतो । उम्हाहिंतो । उम्हत्तो । उम्हाओ । उम्हाउ । एवं उय्हासुंतो । तुय्हासुंतो । तुब्भासुंतो[3] । तुम्हासुंतो । तुज्झासुंतो । इत्यादयः पञ्च पञ्च भिदाः । आहत्य त्रिंशत् । ङौ । ङिटाभ्यां तुमएतइतएतुमाइतुमे[4] इत्यादेशपञ्चके । तुमए । तइ । तए[5] । तुमाइ । तुमे । तुतुइ ङिम्ङसाविति[6] तु तुआदेशे ङेर्म्मिरिति[7] म्मिर् । तुम्मि । तुव तुम तुह तुब्भ[8] तुम्ह तुज्झ[9] इत्यादेशषट्के[10] । ङेस्त्थस्सिंम्मि[11] । अनिदमेतदस्तु किंयत्तदस्स्त्रियां च हिं[12] । ङेर्डे[13] । इत्यादेशेषु । तुवत्थ । तुवस्सिं । तुवम्मि । तुवहिं । तुवे । एवं तुमत्थ । तुहत्थ । तुब्भत्थ[14] । तुम्हत्थ । तुज्झत्थ । इत्यादयः पञ्च पञ्च भिदाः । आहत्य पुंनपुंसकयोरेकत्रिंशद्भिदाः[15] । ङ्यन्तादेशैः[16] सह षट्त्रिंशत् । स्त्रियां तु न मिरादेशो[17] ङेस्त्थस्सिंम्मि इत्यादेशपञ्चकं[18] च । तुअ । तुआ । तुइ । तुए । तुवाअ । तुवाआ । तुवाइ । तुवाए । एवं तुमाअ । तुहाअ । तुब्भाअ[19] । तुम्हाअ । तुज्झाअ । इत्यादयश्चतस्रश्चतस्रो भिदाः । आहत्य टाबभावपक्षे[20] अष्टाविंशतिः । ङ्यन्तादेशैः[21] सह त्रयस्त्रिंशत् । टापि । तुवादिषट्के[22] तिस्रस्तिस्रो भिदाः । त्वादेशे[23] चतस्रः । इति ङ्यन्तादेशैः सह[24] सप्तविंशतिः । सुपि । तुतुइ[25] ङिम्ङसाविति[26] त्वादेशे तुवादिषट्के च[27] क्त्वासुपोरिति[28] बिन्दुविकल्पे । तूसुं । तूसु । तुवेसुं । तुवेसु । इत्यादयो लिङ्गत्रयेऽपि चतुर्दश भिदाः । भ्यसि ङिपि च पुंनपुंसकवत् ॥

इति युष्मदशब्दविभागः ॥

---

[1] तुहहा° R and T. [2] T om. this word. [3] तुहहा° R and T. [4] °तुइतुए° R and T; x, 7. [5] तुइ । तुए R and T. [6] x, 12. [7] iv, 30. [8] तुहह R and T. [9] R om. these two words. [10] x, 13. [11] iv, 35. [12] iv, 36. [13] iv, 31. [14] तुहहत्थ R and T. [15] °शद्भिदाः T. [16] ङान्ता° R and T; x, 7. [17] iv, 30. [18] See notes 11–13. [19] तुहहाअ R and T. [20] See the commentary on x, 13. [21] x, 7. [22] तुहहादि° R; x, 13. [23] x, 12. [24] R om. these two words; x, 7. [25] R and T om. तुइ. [26] x, 12. [27] x, 13. [28] iv, 14.

ELEVENTH SECTION.

अथास्मद्शब्दः प्रदर्श्यते ॥

सौ ।

Hē. iii, 105.

अस्मत्सुना अम्हिहमहअमहमहम्म्यम्मि[1] ॥ १ ॥

अस्मत्सुना सह अम्ह्यादि षट्कमापद्यते । अम्हि । हं । अहअं । अहं । अहम्मि[1] । अम्मि । जसि ।

Hē. iii, 106.

मोभेवअं[2] जसा ॥ २ ॥

अस्मज्जसा सह मो भे वअं[3] इति त्रीनादेशानापद्यते[4] ।

Hē. iii, 106.

अम्हेअम्होअम्ह ॥ ३ ॥

अस्मज्जसा सह अम्हे अम्हो अम्ह इति चापद्यते । योगविभाग उत्तरार्थः । मो । भे[5] । वअं[6] । अम्हे । अम्हो । अम्ह ।

Hē. iii, 107.

मंणेणंमिमिमंममंअम्मिअहंअम्हमम्ह[7] अमा ॥ ४ ॥

अस्मदमा सह मं णे इत्यादि दशकमापद्यते । मं । णे । णं । मि । मिमं[8] । ममं[9] । अम्मि । अहं । अम्ह । मम्ह । शसि ।

Hē. iii, 108.

णे च शसा ॥ ५ ॥

शसा सहास्मत् णे इति चकारात् अम्हे अम्हो अम्ह इति[10] चापद्यते । णे । अम्हे । अम्हो । अम्ह । तृतीयैकवचने ।

Hē. iii, 109, 115.

मिमइममाइमएमे ङिटा ॥ ६ ॥

अस्मत् ङिवचनेन टावचनेन च सह मोत्यादि पञ्चकमापद्यते । मि । मइ । ममाइ । मए । मे ।

---

[1] म्मि or मि for अहम्मि Tri. [2] °भे° Tri.[1] and Tri.[3], °हे° Tri.[2], R and T; °वअं Tri., °वयं R and T. [3] हे वयं R and T. [4] R om. आदेशान्. [5] हे R and T. [6] वयं T. [7] मिँ for मिमं T; मम for ममं Tri.[1] and T, मं R; °मम्हअम्ह Tri. [8] मिँ T. [9] मम R and T. [10] xi, 3.

ममंणेमआइममए[1] टा ॥ ७ ॥

Hē. iii, 109.

अस्मट्टावचनेन सह ममं णे मआइ[1] ममए इति चतुर आदेशानापद्यते। ममं । णे । मआइ[1] । ममए । भिसि ।

णेअम्हेह्यम्हाह्यम्हेअम्ह भिसा ॥ ८ ॥

Hē. iii, 110.

अस्मत् भिसा सह णे इत्यादि पञ्चकमापद्यते। णे। अम्हेहि। अम्हाहि। अम्हे । अम्ह । ङसि।

अम्हंमज्झंमज्झमइमहमहंमे[2] च ङसा ॥ ९ ॥

Hē. iii, 113.

अस्मत् ङसा सह अम्हं इत्यादि सप्तकं चकारादम्हममौ चापद्यते[3]। अम्हं । मज्झं । मज्झ[4]। मइ । मह । महं । मे । अम्ह । मम । आमि ।

अम्हेअम्होअम्हाणममाणमहाणमज्झाणमज्झाम्हाम्हंणेणो आमा ॥ १० ॥

Hē. iii, 114.

अस्मदामा सह अम्हे इत्याद्येकादशकमापद्यते[5] । क्वासुपोरिति[6] विन्दुविकल्पः। अम्हे । अम्हो । अम्हाणं । अम्हाण । ममाणं । ममाण । महाणं । महाण । मज्झाणं । मज्झाण । मज्झ । अम्ह । अम्हं । णे । णो । इति पञ्चदश । ङसौ ।

मइममहमज्झ ङसौ ॥ ११ ॥

Hē. iii, 111.

अस्मत् ङसौ परतो मइ इत्यादि चतुष्कमापद्यते। ङसेस्तु यथाप्राप्तम्। तत्र ममादित्रयादुत्तरस्य ङसेः हिंतो इत्याद्यादेशषट्के[7] अष्टादश भेदाः। मइ इत्यस्मादुत्तरस्य तु हिंतो इत्यादिचतुष्के[8] नूनपोति[9] णोआदेशे पञ्च भेदाः। मइणो। मईहिंतो। मइत्तो। मईओ। मईउ। ममा। ममाहि। ममाहिंतो। ममत्तो। ममाओ। ममाउ। एवं महा। मज्झा। इत्यादयः षट् षट् भिदाः। इति पुंनपुंसकयोस्त्रयोविंशतिः। स्त्रियां तु मइ इत्यादेशादुत्तरस्य शादि चतुष्कं[10] हिंतो इत्यादि चतुष्कं[11] च। ममाद्युत्तरस्य तु पूर्ववद्दशकं सप्तकं वा[12]। मईअ। मईआ। मईइ। मईए।

---

[1] मआइ Tri., ममाइ R and T. [2] °मज्झा° for °मज्झ° T. [3] xi, 12. [4] मज्झा T. [5] इत्येकादश° T. [6] iv, 14. [7] इत्यादेश° T; iv, 21-24. [8] इत्यादेशचतुष्के T; iv, 21. [9] iv, 54. [10] v, 8. [11] iv, 21. [12] See the commentary on x, 13.

मईहिंतो। मइत्तो। मईओ। मईउ। ममाअ। ममाआ। ममाइ। ममाए। ममा। ममाहि। ममाहिंतो। ममत्तो। ममाओ। ममाउ। एवं महाअ। मज्झाअ। इत्यादि। आहत्याष्टचिंशद्देकोनचिंशद्वा भेदाः। भ्यसि।

Hē. iii, 112.

अम्हमम भ्यसि ॥ १२ ॥

भ्यसि परे अस्मत् अम्ह मम इत्येतावापद्यते। भ्यसस्तु यथाप्राप्तम्। तत्र सुंतो इत्याद्यादेशेषु[1]। अम्हासुंतो। अम्हेसुंतो। ममासुंतो। ममेसुंतो। इत्यादिनवभेदाः। आहत्य पुंनपुंसकयोः स्त्रियां टाबभावपक्षे[2] चाष्टादश भेदाः। टापि तु। अम्हासुंतो। अम्हाहिंतो। अम्हत्तो। अम्हाओ। अम्हाउ। एवं ममासुंतो इत्यादिपञ्च। आहत्य दश भेदाः। ङौ। मिमइममाइमएमे ङिटेत्यादेशपञ्चकम्[3]।

Hē. iii, 116, 117.

अम्हममम‍ज्झमह ङिपि ॥ १३ ॥

ङिपि सप्तम्यां परतोऽस्मदम्हादि चतुष्कमापद्यते। ङिपो यथाप्राप्तम्। तत्र ङिस्त्यस्सिंम्मीत्याद्यादेशपञ्चके[4]। अम्हत्थ। अम्हस्सिं। अम्हम्मि। अम्हहिं। अम्हे। एवं ममत्थ। मज्झत्थ। महत्थ। इत्यादयः पञ्च पञ्च भेदाः। आहत्य पुंनपुंसकयोर्विंशतिः। ङ्यन्तादेशैः[5] सह पञ्चविंशतिः। स्त्रियां तु। अम्हाअ। अम्हाआ। अम्हाइ। अम्हाए। एवं ममाअ। मज्झाअ। महाअ। इत्यादयश्चतस्रश्चतस्रो भिदाः। आहत्य टाबभावपक्षे[6] षोडश। टापि द्वादश। ङ्यन्तादेशैः[7] सह एकविंशतिः सप्तदश वा भेदाः। सुपि। अम्हममम‍ज्झमह ङिपीत्यम्हादिचतुष्के[8] बिन्दुविकल्पे[9]। अम्हेसुं। अम्हेसु। ममेसुं। ममेसु। मज्झेसुं। मज्झेसु। महेसुं। महेसु। इत्यष्टौ भेदाः[10]। भिसभ्यस्सुपीत्येत्त्वं[11] विकल्पेन केचिदिच्छन्ति। तत्रापि। अम्हसुं। अम्हसु। इत्यादयोऽष्टौ भेदाः। अम्हादेशे आत्त्वमपीच्छन्ति केचित्। अम्हासुं। अम्हासु। इति तदाहत्य पुंनपुंसकयोः स्त्रियां टाबभावे[12] चाष्टादश भेदाः। टापि तु। अम्हासुं। अम्हासु। इत्यादयोऽष्टौ भेदाः॥

अत्राप्यलिङ्गत्वपक्षे ङसौ णो आदेशाद्यभावात्[13] द्वाविंशतिर्भेदाः। भ्यसि ङिपि च पुंनपुंसकवत् ॥

इत्यस्मद्शब्दविभागः ॥

---

[1] iv, 27. [2] See the commentary on x, 13. [3] xi, 6. [4] °मीत्यादेश° T; see p. 43, notes 11–13. [5] xi, 6. [6] See the commentary on x, 13. [7] xi, 6. [8] xi, 13. [9] iv, 14. [10] इत्यादयोऽष्टौ भिदाः T. [11] iv, 16. [12] See the commentary on x, 13. [13] iv, 54; see the commentary on xi, 11.

TWELFTH SECTION.

अथ प्रातिपदिकावस्थायामेव केषांचित्प्रक्रियाविशेषः प्रदर्श्यते ॥

दर्शनम् । मनस्विनी । अतिमुक्तकम्[1] ।

र्शर्षतप्तवज्रेष्वित्[2] ॥ १ ॥ Hē. ii, 105.

र्श र्ष[3] इत्येतयोस्तप्ते वज्रे च संयुक्तस्यान्त्यहलः प्रागित्त्वं वा भवति । शोस्सलिति[4] सल् । न इति[5] णत्वम् । दरिसणं । पक्षे ।

स्वरेभ्यो वक्रादौ ॥ २ ॥ Hē. i, 26.

वक्रादिषु यथादर्शनं प्रथमादिभ्यः स्वरेभ्यः परो बिन्दुर्भवति । रेफलोपः[6] । दंसणं । तु समृद्ध्यादावित्यात्त्वम्[7] । वलोपः[8] । द्वितीयस्वरात्परतो बिन्दुश्च[9] । माणंसिणी ।

णो वातिमुक्तके ॥ ३ ॥ Hē. i, 208.

अतिमुक्तके तवर्गस्य णत्वं वा भवति ।

कामुकयमुनाचामुण्डातिमुक्तके मो ङ्लुक् ॥ ४ ॥ Hē. i, 178.

कामुकादिषु मकारस्य ङानुबन्धो लुग्भवति । ङित्त्वाच्छेषः स्वरः सानुनासिकोच्चारः[10] । कगटड इति[11] संयुक्तककारस्य लुक् । प्रायो लुगित्यन्त्यककारस्य[12] लुक् ।

यश्रुतिरः[13] ॥ ५ ॥ Hē. i, 180.

इति यश्रुतित्वम्[13] । तृतीयस्वरात्परतो बिन्दुश्च[14] । अणिउंतअं । अइउंतअं[15] । अणिउत्तअं[16] । अइमुत्तअं । इति च दृश्यते ॥

विश्वासः । वलोपे[17] ।

---

[1] अतिमुक्तं R and T. [2] र्शर्ष॰ Tri., शष॰ R and T. [3] श ष R and T. [4] iv, 29. [5] iv, 47. [6] iv, 32. [7] viii, 8. [8] iv, 32; लोपः R. [9] xii, 2. [10] ii, 6. [11] iv, 45. [12] iv, 26. [13] यश्रुति॰ Tri.[1] and Tri.[2], यश्श्रुति॰ Tri.[3], R, and T. [14] xii, 2. [15] अइउत्तअं R. [16] T om. this word. [17] iv, 32.

Hē. i, 43.

शोर्लुग्यवरशोर्दिः ॥ ६ ॥

शषसानां लुग्यवरशषसानामादेः स्वरस्य दीर्घो भवति । संयोगे उपर्यधोवर्तमानानां यवरशषसानां लोपे सति येऽवशिष्टाः शषसास्तेषामादेरचो दीर्घो भवतीत्यर्थः । शेषादेशस्येति[1] द्वित्वे प्राप्ते ।

Hē. ii, 92.

दीर्घान्न ॥ ७ ॥

लाचणिकादलाचणिकाच्च दीर्घात्परयोः शेषादेशयोर्द्वित्वं न भवति । वीसासो ॥

तीर्थम् । दुःखम् । दचिणः[2] । दीर्घः ।

Hē. ii, 72, 91.

न वा तीर्थदुःखदक्षिणदीर्घे ॥ ८ ॥

एषु संयुक्तस्य हत्वं न वा भवति ।

Hē. i, 104.

तीर्थे ह्यूल्[3] ॥ ९ ॥

तीर्थे ईत ऊत्वं भवति । हि[4] । हकारे सति । तूहं । हत्वाभावपचे[5] । तित्थं । दुहं । हत्वाभावे । कगटड इति[6] जिह्वामूलीयलोपे । दुक्खं ।

Hē. i, 45.

हे दक्षिणेऽस्य ॥ १० ॥

दचिणशब्दस्यादेरवर्णस्य दीर्घो भवति । हे । चस्य हकारे सति[7] । दाहिणो । पचे । च इति[8] खत्वं द्वित्वं च[9] । दक्खिणो ।

Hē. ii, 171.

रो दीर्घात् ॥ ११ ॥

दीर्घशब्दात्स्वार्थे रो वा भवति । दीहरो । राभावे । दीहो ॥

स्वप्नः ।

Hē. ii, 108.

नात्स्वप्ने ॥ १२ ॥

स्वप्ने संयुक्तस्य नकारात्प्रागित्त्वं भवति ।

Hē. i, 46.

स्वप्नादाविल् ॥ १३ ॥

स्वप्नादिष्वादेरवर्णस्य इत्त्वं भवति । लित्त्वान्नित्यम्[10] । लवरामधश्चेति[11] वलोपः । पो वः[12] ।

---

[1] iv, 4. [2] °णं R and T. [3] ह्यूत् Tri.[1]. [4] T om. हि. [5] °भावे R. [6] iv, 45. [7] xii, 8. [8] viii, 6. [9] iv, 4. [10] ii, 4. [11] iv, 32. [12] iv, 62.

नीवीस्वप्ने वा ॥ १४ ॥

Hē. i, 259.

अनयोर्वस्य मो वा भवति। सिमिणो। सिविणो ॥

अभिज्ञः।

ज्ञो ञोऽविज्ञाने ॥ १५ ॥

Hē. ii, 83.

ज्ञासंबन्धिनो ञकारस्य लुग्वा भवति। विज्ञानशब्दे[1] न भवति। खघथधभामिति[2] हत्वम्। शेषादेशस्येति[3] जकारस्य द्वित्वम्। अहिज्जो। लुगभावपक्षे।

ज्ञम्नोः ॥ १६ ॥

Hē. ii, 42.

ज्ञ म्न इत्येतयोर्णत्वं भवति।

ज्ञो णोऽभिज्ञादौ ॥ १७ ॥

Hē. i, 56.

अभिज्ञादिषु[4] ज्ञकारादेशस्य णस्यावर्णस्य उत्त्वं भवति। अहिण्णू। ण इति किम्। अहिज्जो। अभिज्ञादाविति किम्। प्राज्ञः। पण्णो। पज्जो ॥

द्वारम्।

उत्करवल्लीद्वारमात्रचः ॥ १८ ॥

Hē. i, 58, 79, 81.

उत्करवल्लीद्वारशब्देषु मात्रच्प्रत्यये च आदेरवर्णस्य एत्त्वं तु[5] भवति।

द्वोर्द्वारे ॥ १९ ॥

Hē. ii, 79.

द्वारे दकारवकारयोः पर्यायेण लुग्भवति।

वा छद्मपद्ममूर्खद्वारे ॥ २० ॥

Hē. ii, 112.

एषु स्तोरन्त्यस्य हलः[6] प्रागुत्त्वं वा भवति। देरं। वेरं। वारं। दुवारं ॥

आर्द्रम्।

वार्द्रे उदोत ॥ २१ ॥

Hē. i, 82.

आर्द्रशब्दे आदेरवर्णस्य उत्त्वमोत्त्वं च वा भवतः।

---

[1] विज्ञाशब्दे R and T. [2] vi, 4. [3] iv, 4. [4] °ज्ञादौ T.
[5] ii, 3. [6] i, 8; °रन्त्यहलः R.

लो वार्द्रे ॥ २२ ॥

आर्द्रे स्तोर्लत्वं[1] वा भवति। लो ळ इति[2] ळत्वम्। उळ्ळं। ओळ्ळं। अळ्ळं। उद्दं। ओद्दं। अद्दं॥

शय्या।

Hē. i, 57.

शय्यादौ ॥ २३ ॥

शय्यादिष्वादेरवर्णस्य एत्त्वं भवति।

Hē. ii, 24.

द्यय्यर्यां जः ॥ २४ ॥

द्य य्य र्य इत्येतेषां जकारो भवति। संयोग इति[3] स्वरूपेण ह्रस्वः। सेज्जा॥

उत्खातः।

Hē. i, 67.

न वाव्ययोत्खातादौ ॥ २५ ॥

अव्ययेषूत्खातादिषु च आदेरातो[4] ह्रस्वो न वा भवति। पूर्वस्युपरि वर्गयुज इति[5] द्वित्वेन ककारः। उक्खओ। उक्खाओ॥

प्रस्तावः।

Hē. ii, 45.

स्तः ॥ २६ ॥

स्तकारस्य थो भवति।

Hē. i, 68.

घञि वा ॥ २७ ॥

घञ्निमित्तस्यादिभूतस्याकारस्य[6] ह्रस्वो वा भवति। पत्थवो। पत्थावो। क्वचिन्न भवति। रागः। राओ॥

पानीयम्।

Hē. i, 101.

वा पानीयगे ॥ २८ ॥

पानीयादिष्वादेरीकारस्य इत्त्वं वा भवति। पाणिअं। पाणीअं॥

युधिष्ठिरः।

---

[1] i, 8. [2] iv, 63. [3] iv, 25. [4] आदेरतो R and T.
[5] iv, 5. [6] Pā. iii, 3, 27.

उ युधिष्ठिरे[1] ॥ २९ ॥ Hē. i, 96.

युधिष्ठिरे आदेरित उत्त्वं वा भवति ।

मुकुलादौ ॥ ३० ॥ Hē. i, 107.

मुकुलादिष्वादेरुकारस्य अद्भवति । खघथधभामिति[2] हत्वम् । कगटडेति[3] षकारलोपः ।

हरिद्रादौ ॥ ३१ ॥ Hē. i, 254.

हरिद्रादिषु रस्य लत्वं भवति । उच्छ्रिको । जञ्ञ्रिको । उहिद्रिको ॥
उच्छ्वासः । उत्सवः ।

दोदोऽनुत्साहोत्सन्न[4] ऊ शसि ॥ ३२ ॥ Hē. i, 114.

शकारसकारयोः परयोरुदित्युपसर्गस्य दकारेण सह ऊत्त्वं भवति । उत्साहोत्सन्नशब्दौ वर्जयित्वा । ऊसासो । ऊसवो ॥
पुष्करम् ।

ष्कस्कोर्नाम्नि ॥ ३३ ॥ Hē. ii, 4.

ष्क स्क इत्येतयोर्नाम्नि संज्ञायां खो भवति ।

स्तौ ॥ ३४ ॥ Hē. i, 116.

संयुक्ते परे आदेरुत ओत्त्वं भवति । पोक्खरं ॥
बृहस्पतिः ।

तु बृहस्पतौ ॥ ३५ ॥ Hē. i, 138.

बृहस्पतौ ऋत इदुतौ तु[5] भवतः ।

भ्यौ[6] बृहस्पतौ तु बहोः ॥ ३६ ॥ Hē. ii, 137.

बृहस्पतौ बकारहकारयोर्यथासंख्यं भकारयकारौ[7] तु[5] भवतः ।

श्लेष्मबृहस्पतौ तु फोः ॥ ३७ ॥ Hē. ii, 55.

अनयोः फोर्द्वितीयस्य संयुक्तस्य[8] फो भवति तु[5] ।

---

[1] उयुधि॰ Tri.[1] [2] vi, 4. [3] iv, 45. [4] दोदोऽ Tri., उदोदोऽ R and T. [5] ii, 3. [6] Thus Tri.[3]; ह्यौ all other MSS. [7] हकार॰ R and T. [8] T om. this word.

Hē. ii, 69.

स्रो बृहस्पतिवनस्पत्योः ॥ ३८ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सकारस्तु[1] भवति। बिहप्फई। बुहप्फई। वहप्फई। बिहस्सई। बुहस्सई। वहस्सई। भअप्फई[2]। भअस्सई[2]। आदेशाभावे कगटडेति[3] सलोपः। बिहप्पई। बुहप्पई। भअप्पई[2]। वहप्पई। इति द्वादश भिदाः ॥

आदृतः।

Hē. i, 143.

ढिरादृते[4] ॥ ३९ ॥

आदृते ऋतो ढिरादेशो भवति। कगटडेति[5] दलोपः। दीर्घान्नेति[6] द्वित्वप्रतिषेधः। आढिओ ॥

दृप्तः।

Hē. i, 144.

दृप्तेऽरिः[7] प्ता ॥ ४० ॥

दृप्ते ऋतः पकारतकाराभ्यां सह अरि इत्यादेशो भवति। दरिओ ॥

ऋद्धिः।

Hē. i, 140.

केवलस्य रिः[8] ॥ ४१ ॥

केवलस्य व्यञ्जनेनासंपृक्तस्य ऋतो रिर्भवति। रिद्धी ॥

सदृशः। सदृचः। सदृक्।

Hē. i, 142.

दृशि टक्सक्क्विपि[9] ॥ ४२ ॥

टक् सक्[10] क्विप् इत्येतदन्ते दृशि धातौ ऋतो रित्वं भवति। पूर्वव्याकरणप्रक्रियया[11] टक् सक्[12] क्विबिति व्यवहारः। अह्र इति[13] निषेधात् द्वित्वाभावः। सरिसो। स्पृहादित्वाच्छत्वम्[14]। सरिच्छो। अन्त्यलोपः[15]। सरी ॥

युष्मादृशः।

Hē. i, 246.

अर्थपरे तो युष्मदि ॥ ४३ ॥

अर्थपरे युष्मच्छब्दे यस्य तकारो भवति।

---

[1] ii, 3. [2] हअ° R and T. [3] iv, 45. [4] ढि आदृते R. [5] iv, 45. [6] xii, 7. [7] रि Tri. [8] T om. this Sūtra. [9] स for सक् R and T; °क्विनि Tri.[2a] and Tri.[3]—See Pischel on Hē. i, 142. [10] स R and T. [11] °प्रतीत्या T. [12] स R and T. [13] iv, 4. [14] iv, 2. [15] vii, 2.

श्मष्मस्मह्मामस्मररश्मौ म्हः ॥ ४४ ॥

Hē. ii, 74.

श्म ष्म स्म ह्म इत्येतेषां म्ह इत्यादेशो भवति । स्मररश्मिशब्दयोर्न भवति । तुम्हारिसो ॥

दैत्यः ।

दैत्यादौ ॥ ४५ ॥

Hē. i, 151.

दैत्यादिष्वादेरच अइ इत्यादेशो भवति ।

त्योऽचैत्ये ॥ ४६ ॥

Hē. ii, 13.

चैत्यवर्जिते त्यस्य चो भवति । दइचो ॥

धैर्यम् ।

ई धैर्ये ॥ ४७ ॥

Hē. i, 155.

धैर्ये एच ईत्त्वं भवति ।

धैर्ये रः ॥ ४८ ॥

Hē. ii, 64.

धैर्ये र्यस्य रो वा भवति । धीरं । व्यय्यर्या ज इति[1] जलम् । धिज्जं ॥

त्रयोदश । अष्टादश । त्रयोविंशतिः ।

एत्स्याज्झला त्रयोदशगेऽचः ॥ ४९ ॥

Hē. i, 165.

त्रयोदशादिष्वादेरचः साच्केन परेण हला सह एत्त्वं भवति ।

रल् सप्तत्यादौ ॥ ५० ॥

Hē. i, 210.

सप्तत्यादौ तवर्गस्य रत्वं भवति । लित्त्वान्नित्यम्[2] ।

प्रत्यूषदिवसदशपाषाणे तु हः ॥ ५१ ॥

Hē. i, 262, 263; ii, 14

प्रत्यूषादिषु शषसानां हकारस्तु[3] भवति । तेरह[4] । तेरस ।

ष्टः ॥ ५२ ॥

Hē. ii, 34.

ष्टस्य ठो भवति । अट्ठारह । अट्ठारस ।

---

[1] xii, 24. [2] ii, 4. [3] ii, 3. [4] तेरहो R and T.

Hē. i, 28, 93.

विंशतिषु त्या ष्लोपल् ॥ ५३ ॥

विंशतिप्रकारेषु ति इत्यवयवेन सह बिन्दोः शिच्चि[1] लोपो भवति । शित्त्वात्पूर्वस्य दीर्घः[2] । अदन्तत्वात् टाप्[3] । तेवीसा ॥

स्फटिकः ।

Hē. i, 197.

स्फटिके[4] ॥ ५४ ॥

स्फटिके टवर्गस्य लो[5] भवति ।

Hē. i, 186.

निकषस्फटिकचिकुरेषु हः ॥ ५५ ॥

एषु कवर्गस्य हत्वं भवति । फलिहो ॥

भटः ।

Hē. i, 195.

टो डः ॥ ५६ ॥

असंयुक्तस्यानादौ स्थितस्याचः परस्य टकारस्य डत्वं भवति । भडो ॥

पञ्चदश । पञ्चाशत् । दत्तः[6] ।

Hē. ii, 43.

पञ्चदशदत्तपञ्चाशति णः ॥ ५७ ॥

एषु स्तोर्णकारो[7] भवति । पण्णरस । अन्त्यलोपः[8] । पण्णासा । स्वप्नादाविन्नितीत्त्वम्[9] । दिण्णो ॥

मन्मथः ।

Hē. i, 242.

मन्मथे ॥ ५८ ॥

मन्मथे आदेर्मस्य वो भवति ।

Hē. ii, 61.

न्मो मः ॥ ५९ ॥

न्मस्य मो भवति । वम्महो ॥

ललाटम् ।

Hē. i, 257.

लो ललाटे च ॥ ६० ॥

ललाटे आदेर्लकारस्य णो भवति ।

---

[1] ii, 4. [2] ii, 5. [3] Pā. iv, 1, 4. [4] R and T om. this Sūtra (Tri. i, 3, 25). [5] ळो R and T. [6] दत्तं R and T. [7] i, 8. [8] T om. this word; vii, 2. [9] xii, 13.

पक्वाङ्गारललाटे तु ॥ ६१ ॥ Hē. i, 47.

एष्वादेरस्य इत्त्वं तु[1] भवति। टो ड इति[2] डत्वम्।

ललाटे डलो:[3] ॥ ६२ ॥ Hē. ii, 123.

ललाटे डलयोर्व्यत्ययो[4] भवति। णिडाळं। णडाळं ॥

स्थूल:[5]।

स्थूले रलूतश्चौत् ॥ ६३ ॥ Hē. i, 124, 255.

स्थूले लस्य लिद्रत्वं[6] भवति। तत्संनियोगेन च ऊत ओत्त्वं भवति। थोरो ॥

स्नुषा।

स्नुषायां[7] ण्हः फोः ॥ ६४ ॥ Hē. i, 261.

स्नुषाशब्दे फोर्द्वितीयस्य शोः[8] ण्ह इत्यादेशस्तु[9] भवति। मनयामिति[10] नकारलोपः। सुण्हा। सुसा ॥

विन्ध्यः। ग्राह्यम्।

ध्यह्योर्झल् ॥ ६५ ॥ Hē. ii, 26.

ध्य ह्य इत्येतयोर्लित्[11] झत्वं भवति। हलि ङञणनामिति[12] बिन्दुः। वर्गेऽन्त्य इति ञत्वम्[13]। विञ्झो[14]। पक्षे बिन्दुरेव। विंझो[15] ॥

वर्तुलम्।

र्तस्याधूर्तादौ टः ॥ ६६ ॥ Hē. ii, 30.

र्तस्य टो भवति। धूर्तादौ न। वट्टुळं। अधूर्तादाविति किम्। धुत्तो ॥

मन्युः। चिह्नम्।

---

[1] ii, 3. [2] xii, 56. [3] डलो: Tri., डल्ळो: R and T.

[4] डळयो° R and T. [5] स्थूलं R and T. [6] ii, 4.

[7] °यां Tri., °या R and T. [8] i, 4. [9] ii, 3. [10] iv, 48.

[11] ii, 4. [12] vi, 5. [13] vi, 6; ऽन्त्यादावित्यत्वं R and T.

[14] वञ्झो R and T. [15] The Prākṛit form of ग्राह्यम् is missing.

Hē. ii, 44, 50.

वा न्तन्धौ मन्युचिह्नयोः ॥ ६७ ॥

अनयोर्यथासंख्यं संयुक्तयोः[1] न्त न्ध इत्येतौ वा भवतः । मंतू । मण्णू । चिंधं । बाहुलकादादेरपि चकारस्य प्रायो लुगिति[2] लुकि । इंधं । पक्षे । ग्रष्णस्नह्नह्णक्ष्णां[3] ण्ह इति[4] ण्हादेशः । चिण्हं ॥

पुष्पम् । स्पन्दनम् ।

Hē. ii, 53.

ष्पस्पोः फः ॥ ६८ ॥

ष्प स्प इत्येतयोः फो भवति । पुप्फं । फंदणं ॥

ब्रह्मचर्यम् । आचार्यः । सौन्दर्यम् ।

Hē. ii, 107.

स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमे यात् ॥ ६९ ॥

स्यात् भव्य चैत्य इत्येतेषु चौर्यसमेषु च संयुक्तस्य यकारात्प्रागित्त्वं भवति । ग्मष्मस्मह्मामिति[5] म्हादेशः । बम्हचरिअं ।

Hē. i, 160.

शौण्डगे[6] ॥ ७० ॥

शौण्डादिष्वादेरेच[7] उत्त्वं भवति । सुंदरिअं ।

Hē. i, 59; ii, 63.

डेरो ब्रह्मचर्यसौन्दर्ये च ॥ ७१ ॥

ब्रह्मचर्यसौन्दर्ययोश्चकारादाश्चर्ये च र्यस्य डिदेर[8] इति भवति । बम्हचेरं । सुंदेरं ।

Hē. i, 73.

आचार्ये चो ह्रस्व ॥ ७२ ॥

आचार्ये चकारसंबन्धिन आतो ह्रस्वो भवति । चकारादित्त्वं च । आअरिओ । आइरिओ ॥

पर्यन्तः ।

Hē. i, 58; ii, 65.

वा पर्यन्ते ॥ ७३ ॥

पर्यन्ते र्यस्य डेरो वा भवति । पेरंतो । पक्षे । द्यय्यर्यां जः[9] । पज्जंतो ॥

आश्चर्यम् ।

---

[1] T om. this word. [2] iv, 26. [3] R and T om. ह्ल.
[4] v, 1. [5] xii, 44. [6] Thus Tri.[3], शौण्डगेषु Tri.[1] and Tri.[2], शौण्डागेदिषु R and T; T adds च. [7] °देरच T. [8] iv, 7.
[9] xii, 24.

अरीअरिज्जमाश्चर्ये[1] ॥ ७४ ॥ Hē. ii, 67.

आश्चर्ये र्यस्य अर रीअ[1] रिज्ज[2] इत्यादेशा भवन्ति। श्चत्सप्सामिति[3] छत्वम्[4] । अच्छअरं । अच्छरीअं[5] । अच्छरिज्जं । डेरो ब्रह्मचर्येति[6] डेरादेशे । अच्छेरं । चौर्यसमत्वात्[7] । अच्छरिअं ॥

आश्लिष्टः ।

आश्लिष्टे लधौ ॥ ७५ ॥ Hē. ii, 49.

आश्लिष्टे संयुक्तयोर्यथासंख्यं लधौ भवतः । आलिद्धो ॥

स्तब्धः ।

ठढौ स्तब्धे ॥ ७६ ॥ Hē. ii, 39.

स्तब्धे संयुक्तयोर्यथासंख्यं ठढौ भवतः[8] । ठड्ढो ॥

आरब्धः[9] ।

तो ढो रश्चारब्धे तु[10] ॥ ७७ ॥ Hē. ii, 138.

आरब्धे संयुक्तस्य तकारो भवति। तत्संनियोगेन रस्य च ढः। आढत्तो। वबयोरभेदाल्लवरामिति[11] लुक्। आरद्धो ॥

प्रेम । स्रोतः । यौवनम् ।

तैलादौ ॥ ७८ ॥ Hē. ii, 98.

तैलादिषु यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च हलो द्वित्वं भवति । तेल्लं । पेम्मं । सोत्तं । ऐच एङ्[12] । आदेजः[13] । जोव्वणं ॥

क्ष्मा । रत्नम् ।

क्ष्मारत्नेऽन्त्यहलः ॥ ७९ ॥ Hē. ii, 101.

क्ष्मारत्नशब्दयोः संयुक्तस्यान्त्यहलः प्रागत्त्वं भवति ।

---

[1] रीअ Tri.[1], रिअ Tri.[2], Tri.[3], R, and T. [2] रिज्जं R and T.
[3] viii, 11. [4] च्छत्वं R and T. [5] अच्छरिअं R and T.
[6] xii, 71. [7] xii, 69. [8] स्तः T. [9] R and T om. this word.
[10] ii, 3. [11] iv, 32. [12] v, 17. [13] vii, 33.

Hē. ii, 18.

क्ष्मायां कौ ॥ ८० ॥

पृथिव्यां वर्तमाने क्ष्माशब्दे[1] क्ष्मोः[2] छो भवति । छमा । रश्रणं ॥

श्लेषः । स्नानम् ।

Hē. ii, 106.

लादक्लीबेषु[3] ॥ ८१ ॥

संयुक्तस्य लकारात्प्रागित्त्वं भवति । क्लीबप्रकारेषु[4] न । सिळेसो । मिळाणं । अक्लीबेष्विति[4] किम् । क्लीबः[4] । कीओ[5] । बवयोरभेदात्प्रायो लुगिति[6] वकारलोपः ॥

स्निग्धम् ।

Hē. ii, 109.

स्निग्धे त्वदितौ[7] ॥ ८२ ॥

स्निग्धे संयुक्तस्य नात्प्रागत्त्वमित्त्वं च भवतः । सणिद्धं । सिणिद्धं । पक्षे । णिद्धं ॥

स्नेहः । स्नेहाग्न्योर्वेत्यत्त्वम्[8] । सणेहो । पक्षे । णेहो ॥

कृष्णः ।

Hē. ii, 110.

कृष्णे वर्णे ॥ ८३ ॥

वर्णवाचिनि कृष्णशब्दे संयुक्तस्यान्त्यहलः प्रागदितौ तु[9] भवतः । कसणो । कसिणो । कण्हो । वर्ण इति किम् । कण्हो । विष्णुः ॥

आलानम्[10] ।

Hē. ii, 117.

लनोरालाने[11] ॥ ८४ ॥

आलाने[12] लकारनकारयोर्व्यत्ययो भवति । आणाळं ॥

हरिद्रा । छाया । हरिद्रादाविति[13] लत्वम् ।

Hē. i, 88.

मूषिकविभीतकहरिद्रापथिपृथिवीप्रतिश्रुत्यत् ॥ ८५ ॥

मूषिकादिष्वादेरिकारस्याकारो भवति । रेफलोपः[14] ।

Hē. iii, 34.

हरिद्राच्छाये ॥ ८६ ॥

अनयोर्ङीप् वा भवति । हळद्दी । हळद्दा ।

---

[1] वर्तमानस्य क्ष्माशब्दस्य T. [2] i, 8. [3] Thus Tri.[2a] and Tri.[3]; °क्लबेषु all other MSS. [4] क्लब for क्लीब R and T. [5] कओ R and T. [6] iv, 26. [7] ii, 3. [8] iv, 46; स्नेहाग्नौ चेत्यत्वं R and T. [9] ii, 3. [10] आळानं R. [11] ळनो° Tri.[1] and R, ळणो° T; °राळाने Tri.[1], Tri.[2], and R, °राळाणे T. [12] आळाने R, आळाणे ळकारणकार° T. [13] xii, 31. [14] iv, 32.

छायायां होऽकान्तौ ॥ ८७ ॥

Hē. i, 249.

छायाशब्दे यस्य हत्वं तु[1] भवति । कान्तौ[2] न । छाही[3] । छाहा । छाई । छाआ । अकान्ताविति किम् । मुहच्छाआ । मुखशोभेत्यर्थः ॥

कुरुचरी ।

प्रत्यये ॥ ८८ ॥

Hē. iii, 31.

टिदादिप्रत्ययान्तविहितो ङीविह[4] वा भवति । कुरुचरी । पक्षे विकल्पसामर्थ्यादेव टापि[5] । कुरुचरा ॥

शतृशानजन्तयोर्भेदः । हसे हसने । षह मर्षणे । हस् अत । सह् आन । इति स्थिते ।

शतृशानचः[6] ॥ ८९ ॥

Hē. iii, 181.

शतृशानचोर्माण न्त इत्येतौ प्रत्येकं भवतः ।

हलोऽक् ॥ ९० ॥

Hē. iv, 239.

हलन्तस्य धातोरगागमो भवति ।

वा लड्लोट्छतृषु[7] ॥ ९१ ॥

Hē. iii, 158.

लट्लोट्शतृषु[8] परतोऽत एत्त्वं वा भवति । हसेंतो । हसंतो । हसेमाणो । हसमाणो । सहेंतो । सहंतो । सहेमाणो । सहमाणो ।

स्त्रियां तु ।

स्त्रियामी च ॥ ९२ ॥

Hē. iii, 182.

स्त्रियां शतृशानचोः स्थाने ईत्त्वं चकारात् माण न्त इत्येतौ च भवन्ति । हसई । पुंसोऽजातेर्ङीब्वेति[9] ङीप् । हसमाणी । हसेमाणी । हसंती । हसेंती । पक्षे । हसमाणा । हसंता । अप्राप्ते विभाषात्वाच्छत्रादेशमाणन्ताभ्यामियं विभाषा न भवति । तत्र स्थानिवद्भावेनोगित्त्वात्[10] उगितश्चेति[11] प्राप्तो ङीप्प्रत्ययः प्रत्यय इति सूत्रेण[12] विकल्पेन

---

[1] ii, 3. [2] T adds तु. [3] xii, 86; छाहं R and T.
[4] Pā. iv, 1, 15. [5] Pā. iv, 1, 4. [6] °शानचः Tri., °शानचोः R and T. [7] लड्° Tri.³, लट्° Tri.¹, Tri.², R, and T. [8] °च्छतृषु R.
[9] viii, 4. [10] Pā. i, 1, 56. [11] Pā. iv, 1, 6. [12] xii, 88.

भवतीत्याङ्गः । हसेंतो । हसंतो । हसेमाणो । हसमाणो । हसेंता । हसंता । हसेमाणा । हसमाणा ॥

पतिगृहम् । वेणुवनम् । यमुनातटम् । वधूमुखम् ।

Hē. ii, 144.

अपतौ घरो गृहस्य ॥ ९३ ॥

गृहस्य घर इति वा भवति । पतिशब्दो न चेत्परः ।

Hē. i, 4.

दिहौ मिथस्से ॥ ९४ ॥

से समासे[1] दीर्घह्रस्वौ अन्योन्यस्य बहुलं भवतः । पईघरं । पइघरं । वेणूवणं[2] । वेणुवणं[2] । कासुकयमुनेति[3] लुक् । समुदायापेक्षयानादित्वात्प्रायो लुगिति[4] तकारस्य लुक् । जउणाअडं । जउणअडं । वहूमुहं । वहुमुहं ॥

कुसुमप्रकरः । आलानस्तम्भः ।

Hē. ii, 8.

स्तम्भे ॥ ९५ ॥

स्तम्भे स्तोः संयुक्तस्य खकारस्तु[5] भवति । हलि ङञणनामिति[6] मकारस्य बिन्दुः । खंभो । पक्षे । स्त इति[7] थत्वम् । थंभो ।

Hē. ii, 97.

वा से ॥ ९६ ॥

से समासे शेषादेशयोर्द्वित्वं वा भवति । कुसुमप्पअरो । कुसुमपअरो । आणाळक्खंभो[8] । आणाळत्थंभो ॥

प्रमुक्तः । परवशः ।

Hē. ii, 2.

कशक्तमुक्तदष्टमृदुत्वरुग्णेषु ॥ ९७ ॥

एषु स्तोः[9] ककारो वा भवति ।

प्रमुक्तगे ॥ ९८ ॥

प्रमुक्तादौ समासे यथादर्शनं व्यञ्जनस्य द्वित्वं वा भवति । पम्मुक्को । पमुक्को । पम्मुत्तो । पमुत्तो । परव्वसो[10] । परवसो ॥

एकम् एकम् । एकेन एकेन । एकं बहुव्रीहिवदिति[11] बहुव्रीहिवद्भावेन नित्यं सुपो लुकि[12] प्राप्ते ।

---

[1] Tri. i, 1, 8. [2] ०वनं R. [3] xii, 4. [4] iv, 26. [5] ii, 3.
[6] vi, 5 ; but this rule does not include म. [7] xii, 26. [8] xii, 84.
[9] i, 8. [10] परवस्सो T. [11] Pā. viii, 1, 9. [12] Pā. ii, 4, 71.

वीप्सार्थात्तदचि सुपो मस्तु ॥ ९९ ॥ Hē. iii, 1.

वीप्सार्थात्पदात्परस्य सुपः स्थाने तदचि वीप्सार्थसंबन्धिन्यचि परे मस्तु[1] भवति। एकमेकं। एकमेकेण। पक्षे सुपो लुकि[2] लोप इत्यकारलोपे[3] च। एक्केक्कं[4]। इत्यादि। समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया अन्त्यत्वानन्त्यत्वयोरुभयोरपि संभवादन्त्यलोपस्य[5] भावाभावौ प्रयोगतोऽनुसर्तव्यौ। यथा। सज्जनः। सज्जणो। सअणो। सद्भिक्षुः। सब्भिक्खू। सभिक्खू। तद्गुणाः[6]। तग्गुणा। तगुणा। इत्यादि। सद्धा। उत्सअं। इत्यत्र तु अश्रदुदीति[7] निषेधः। तत्र च[8] वाङ्कलकान्नित्यमेव संधिः॥

निस्सहः। दुस्सहः।

निर्दुरि वा ॥ १०० ॥ Hē. i, 13.

निर्दुरोरन्त्यहलो लोपो वा भवति। णिसहो।

दुरो रलुकि तु ॥ १०१ ॥ Hē. i, 115.

दुरो रेफलोपे सति आदेरुत ऊत्त्वं तु[9] भवति। दूसहो। दुसहो। अन्त्यलोपाभावे कगटडेति[10] सलोपे शोर्लुप्तयवरशोर्दिरिति[11] दीर्घे। णीसहो। दूसहो। वाङ्कलकात्सलोपाभावे। णिस्सहो। दुस्सहो॥

मन्तमणवन्तमाआलुआलइरइल्लउल्लइत्ता[12] मतुपः॥ १०२॥ Hē. ii, 159.

मतुप्प्रत्ययस्य मन्ताद्यादेशा यथाप्रयोगं भवन्ति। पुस्समंतो। धणमणो। भत्तिवंतो। हणुमा। णेहाळू। लोप इति[13] लोपः। जडाळो। गहिरो। सोहिळ्ळो। दप्पुळ्ळो[14]। माणइत्तो[15]। अत्र लोपो वाङ्कलकान्न भवति॥

एतावत्। यावत्। तावत्। इयत्। कियत्।

वतुपो[16] डित्तिअ एतल्लुक् चैतद्यत्तदः ॥ १०३ ॥ Hē. ii, 156.

एतद्यत्तद्भ्यः परस्य वतुपो डित्[17] इत्तिअ इति भवति। एतदो लुक् च। एतावत्। इत्तिअं। यावत्। जित्तिअं। तावत्। तित्तिअं।

---

[1] ii, 3. [2] Pā. ii, 4, 71. [3] iii, 7. [4] एक्कक्कं R and T. [5] vii, 2. [6] तग्गुणा T. [7] vii, 2. [8] T om. च. [9] ii, 3. [10] iv, 45. [11] xii, 6. [12] °आलुआल° Tri., °आळुआळ° R and T; °इळ्ळ° T; °इत्ता Tri.[2], °इंता Tri.[1], Tri.[3], R, and T. [13] iii, 7. [14] दप्पिळ्ळो R. [15] °इंतो R and T. [16] मतुपो Tri.[1] [17] iv, 7.

Hē. ii, 157.

किमिदमश्च डेत्तिअडित्तिलडेद्दहं[1] ॥ १०४ ॥

किमिदंभ्यामेतद्यत्तद्भ्यश्च[2] परस्य वतुपो डित[3] एत्तिअ[4] इत्तिल एद्दह इत्यादेशा भवन्ति । एतल्लुक् च । केत्तिअं । कित्तिलं । केद्दहं । एत्तिअं । इत्तिलं । एद्दहं । एत्तिअं[5] । इत्तिलं । एद्दहं[6] । जेत्तिअं[7] । जित्तिलं । जेद्दहं । तित्तिअं[8] । तेत्तिअं । तित्तिलं । तेद्दहं ॥

युष्मदीयः ।

Hē. ii, 147.

केर इदमर्थे ॥ १०५ ॥

इदमर्थे[9] विहितस्य छप्रत्ययस्य[10] केरो भवति । अर्थपर इति[11] तकारः । तुम्हकेरो ॥

पीनत्वम् ।

Hē. ii, 154.

त्वस्य तु डिमात्तणौ ॥ १०६ ॥

त्वप्रत्ययस्य डित्[12] इमा त्तण इत्येतौ तु[13] भवतः । पीणिमा । पीणत्तणं । पक्षे । पीणत्तं । त्वस्येति किम् । पीणआ । पीणदा ॥

चन्द्रः ।

Hē. ii, 164.

स्वार्थे तु कश्च ॥ १०७ ॥

स्वार्थे कप्रत्ययस्तु[13] भवति । ककारोच्चारणं पैशाचिकभाषार्थम्[14] । चंदओ ॥

हसिता ।

Hē. ii, 145.

इरश्शीलाद्यर्थस्य ॥ १०८ ॥

शीलधर्मसाध्वर्थविहितस्य तृनादेः[15] प्रत्ययस्य इर इति भवति । हसनशीलः । हसिरो ॥

Hē. iii, 132

तादर्थ्ये ङेस्तु ॥ १०९ ॥

तादर्थ्ये ङेः सस्तु[16] भवति । देवस्स[17] । देवाय । देवार्थमित्यर्थः ॥

---

[1] ०डेद्दहं Tri., ०डोदह R and T. [2] R and T om. द्य. [3] iv, 7.
[4] एत्तिह R and T. [5] एत्तअं R. [6] T om. these three words.
[7] जत्तिअं R and T. [8] xii, 103. [9] Pā. iv, 3, 120.
[10] Thus Tri.[1] and Tri.[3]; Tri.[2], R, and T om. छ; Pā. iv, 3, 1.
[11] xii, 43. [12] iv, 7. [13] ii, 3. [14] xx, 4.
[15] Pā. iii, 2, 135. [16] iv, 18; ii, 3. [17] देवस्सं R and T.

THIRTEENTH SECTION.

अथाव्ययविभागः ॥

पुनर्[1] ।

शिष्लुङ्नपुनरि तु ॥ १ ॥

Hē. i, 65.

नपुनर्शब्दे[2] अन्त्यहलः शिदिकारो[3] लुक् च तु[4] भवति । णउणाइ । णउणा । पक्षे । णउण । णउणो इति तु सिद्धावस्थायामतो डो विसर्ग इति[5] डोआदेशे द्रष्टव्यम् । पुणाइ इति च दृश्यते ॥

उपरि ।

त्वदुत उपरिगुरुके ॥ २ ॥

Hē. i, 108, 109.

उपरिगुरुकयोरादेरुकारस्य अत्त्वं तु[4] भवति । स्वरेभ्यो वक्रादाविति[6] बिन्दुः । अवरिं । उवरिं[7] ॥

यथा । तथा । अथवा । न वाव्ययोत्खातादाविति[8] ह्रस्वः । जह । जहा । तह । तहा । अहव । अहवा ॥

सदा ।

इत्तु सदादौ ॥ ३ ॥

Hē. i, 72.

सदादिष्वादेराकारस्य इत्त्वं तु[4] भवति । सइ । सआ ॥

इति भणितम् ।

इतौ तो वाक्यादौ ॥ ४ ॥

Hē. i, 91.

वाक्यादिभूते इतिशब्दे तकारसंबन्धिन इत अद्भवति । इअ भणिअं ॥

यावत् । तावत् ।

एवमेवदेवकुलप्रावारकयावज्जीवितावटावर्तमानतावति वः ॥ ५ ॥

Hē. i, 271.

एवमेवादिष्वन्तर्वर्तमानस्य वकारस्याचा सहितस्य[9] लुग्वा भवति । अन्त्यलोपः[10] । जा । जाव । ता । ताव ॥

इदानीम् ।

---

[1] T om. this word. [2] R and T om. न. [3] ii, 5. [4] ii, 3. [5] vii, 28. [6] xii, 2. [7] अपरि । उपरि T. [8] xii, 25. [9] °स्याचसहितस्य T. [10] T om. this word; vii, 2.

Hē. ii, 134.

एण्हिंएत्ताहे इदानीमः ॥ ६ ॥

इदानीमित्यस्य एण्हिं एत्ताहे इति वा भवतः । एण्हिं । एत्ताहे । पक्षे बिन्दौ[1] । स्वरस्य बिन्दुममोति[2] ह्रस्वः । इआणिं[3] ।

कुच ।

Hē. ii, 161.

हित्थहास्त्रलः[4] ॥ ७ ॥

त्रलो हि त्थ ह इति त्रयो भवन्ति । त्रतसि च किमो क्व इति[5] कादेशः । कहि[6] । कत्थ । कह ॥

मथुरावत्[7] ।

Hē. ii, 150.

वं वतेः ॥ ८ ॥

वतेः वं इत्यादेशो भवति । बाहुलकादादेरपि रेफस्येत्संज्ञा[8] । महुरव्व ॥

सर्वतः ।

Hē. ii, 160.

दोत्तो तसः ॥ ९ ॥

तस्प्रत्ययस्य दो त्तो इत्येतौ तु[9] भवतः । सव्वदो । सव्वत्तो । पक्षे । अतो डो विसर्ग इति[10] डोआदेशः । सव्वओ ॥

शतकृत्वः ।

Hē. ii, 158.

ल्हुत्तं कृत्वसः ॥ १० ॥

कृत्वसुचो लानुबन्धो[11] हुत्तमिति भवति । सअहुत्तं ॥

शनैः ।

Hē. ii, 168.

शनैसो डिअं[12] ॥ ११ ॥

शनैश्शब्दात्स्वार्थे डित्[13] इअं इति भवति । सणिअं ॥

मनाक् ।

Hē. ii, 169.

मनाको डअं च वा ॥ १२ ॥

मनाक्शब्दात्स्वार्थे डित्[13] अअं इअं च[14] वा[15] भवतः । मणअं । मणिअं । मणा[16] ।

---

[1] iii, 10. [2] v, 5. [3] इआणी R, इत्ताणिं T. [4] हिं° T.
[5] vii, 4. [6] कहिं R and T. [7] मधुरावत् R and T. [8] iv, 19.
[9] ii, 3. [10] vii, 28. [11] ii, 4. [12] लडिअं Tri.[1] and Tri.[3]
[13] iv, 7. [14] T om. च. [15] R om. वा. [16] T om. this word.

अभ्युपगमे आम[1] ॥ १३ ॥ Hē. ii, 177.

अभ्युपगमे आम[1] इत्यव्ययं प्रयोक्तव्यम् ॥

तं वाक्योपन्यासे ॥ १४ ॥ Hē. ii, 176.

तं इत्यव्ययं वाक्योपन्यासे प्रयोज्यम् ॥

णइचेअचिअच्च[2] एवार्थे ॥ १५ ॥ Hē. ii, 184.

अवधारणार्थे[3] णइ चेअ चिअ च्च[4] इति चत्वारः प्रयोज्याः[5] ॥

हद्धि[6] निर्वेदे ॥ १६ ॥ Hē. ii, 192.

निर्वेदे हद्धीति प्रयोज्यम् ॥

मिवपिवविवविअवव्व इवार्थे ॥ १७ ॥ Hē. ii, 182.

इवार्थे[7] मिव पिव विव विअ व व्व इति षट् वा[8] प्रयोज्याः ॥

किरइरहिर किलार्थे ॥ १८ ॥ Hē. ii, 186.

किर इर हिर इति किलार्थे वा प्रयोज्याः ॥

अम्मो[9] आश्चर्ये ॥ १९ ॥ Hē. ii, 208.

अम्मो इत्याश्चर्ये प्रयोज्यम् ॥

आनन्तर्ये णवरिअ[10] ॥ २० ॥ Hē. ii, 188.

णवरिअ इत्यानन्तर्ये प्रयोज्यम् ॥

केवले णवर[11] ॥ २१ ॥ Hē. ii, 187.

केवलेऽर्थे णवर इति प्रयोज्यम् ॥

वा सख्या मामिहळाहळे[12] ॥ २२ ॥ Hē. ii, 195.

सख्या आमन्त्रणे[13] मामि हळा हळे इति वा प्रयोज्यम् ॥

---

[1] आम् Tri.[1] and T. [2] °च Tri., °च्च R and T. [3] °णेऽर्थे R. [4] च्च R and T. [5] प्रयोक्तव्याः T. [6] हद्धी Hē. ii, 192. [7] T om. this word. [8] T om. वा. [9] अंहो Tri.[3], अह्मो Tri.[2] and T. [10] णवरि Tri.[1] [11] T om. this Sūtra. [12] °हलाहले Tri.[2a] and Tri.[3] [13] सख्यामन्त्रणे T.

Hē. ii, 196.

दे संमुखीकरणे च ॥ २३ ॥

संमुखीकरणे चकारात्सख्या आमन्त्रणे च दे इति प्रयोज्यम् ॥

Hē. ii, 190.

अणणाइं नञर्थे ॥ २४ ॥

नञर्थे अण णाइं इति प्रयोज्यम् ॥

Hē. ii, 207.

मणे[1] विमर्शे ॥ २५ ॥

विमर्शे मणे इति प्रयोज्यम् ॥

Hē. ii, 191.

माइ[2] मार्थे ॥ २६ ॥

माइ इति मार्थे प्रयोज्यम् ॥

Hē. ii, 183.

लक्षणे जेणतेण ॥ २७ ॥

जेण तेण इत्येतौ लक्षणे प्रयोज्यौ ॥

Hē. i, 172.

त्वोऽवापोताः[3] ॥ २८ ॥

अव अप उत इत्येते ओ इति तु[4] प्रयोज्याः। ओआरो। अवतारः अपकारो[5] वा। ओ विरएमि। उत विरचयामि[6]। पच्चे[7]। अवआरो। इत्यादि ॥

प्रत्येकम् ।

Hē. ii, 210.

प्रत्येकमः पाडिएक्कंपाडिक्कं[8] ॥ २९ ॥

पाडिएक्कं[9] । पाडिक्कं ॥

Hē. ii, 212.

इहरा इतरथा ॥ ३० ॥

Hē. ii, 211.

उअ[10] पश्य ॥ ३१ ॥

उअह[11] इति च दृश्यते ॥

इति सकलविद्याविशारदस्य समुद्रबन्धयज्वनः सूनुना
सिंहराजनामधेयेन विरचिते प्राकृतरूपावतारे
प्राकृतभाषायां सुबन्तविभागः समाप्तः ॥

---

[1] मणे Tri. [2] माइं Hē. ii, 191. [3] त्वोदवा° Tri.[2] and Tri.[3]; °पोताः Tri.[1] and Tri.[2b], °पोतोः Tri.[2a] and Tri.[3], °पोत R and T. [4] ii, 3. [5] Thus Tri.; अपतारो R and T. [6] Thus Tri.; वित्सामि R, वित्यामि T. [7] R and T om. this word. [8] R and T om. this Sūtra (Tri. ii, 1, 69). [9] T om. this word. [10] उअ Tri.[1], उव Tri.[2], Tri.[3], R, and T. [11] उअह Tri.[1], उवह Tri.[2] and Tri.[3], इवह R and T.

FOURTEENTH SECTION.

अथ तिङन्तविभक्तयः[1] प्रदर्श्यन्ते ॥

हसे हसने । षह मर्षणे । वर्तमाने लट्[2] । हस् ति । सह् ते । इति स्थिते ।

लटस्तिप्तावितेच्[3] ॥ १ ॥ Hē. iii, 139.

लडादेशौ तिप् त इत्येतौ प्रत्येकमिच् एच् इति भवतः । चकारौ ऋरचितीति[4] विशेषणार्थौ । इजादीनां प्रत्येकं तिबाद्यादेशत्वादत्र धातूनां परस्मैपदित्वादिति विशेषाभावः । हलोऽगित्यगागमः[5] । वा लड्लोडित्येत्त्वम्[6] । अपद इति[7] निषेधादयादेशगुणवृद्धयो[8] न भवन्ति । हसेइ । हसइ । हसेए । हसए । सहेइ । सहइ । सहेए । सहए । द्वित्वविवक्षायां द्विवचनस्य बहुवचनमिति[9] झिझौ भवतः ।

झिझौ न्तिन्तेइरे ॥ २ ॥ Hē. iii, 142.

लडादेशौ झिझौ[10] । तयोः[11] न्ति न्ते इरे इति त्रयो भवन्ति । हसेंति । हसेंते । हसेइरे । हसंति । हसंते । हसइरे । सहेंति । सहेंते । सहेइरे । सहंति । सहंते । सहइरे । इरादेशे एत्त्वपक्षे लोप इत्येकारलोपे[12] । हसिरे । सहिरे । इति रूपमित्यन्ये ।

सिप्थासोसेसि[13] ॥ ३ ॥ Hē. iii, 140.

लडादेशौ सिप्थासौ प्रत्येकं से सि इति भवतः । हसेसे । हससे । हसेसि । हससि । सहेसे । सहसे । सहेसि । सहसि ।

थध्वमित्थाहचौ ॥ ४ ॥ Hē. iii, 143.

लडादेशौ थध्वमौ प्रत्येकमित्था हच इति[14] भवतः । हचि चकार इहहचोर्हस्येति[15] विशेषणार्थः । वा लड्लोडित्येत्त्वे[16] लोप इत्येकारलोपः[17] । हसित्था । सहित्था । एत्त्वाभावपक्षे बहुलाधिकारादेकपदेऽपि[18] गुणे[19] संयोग इति[20] स्वरूपेण ह्रस्वे च । हसेत्था । सहेत्था । हादेशे । हसेह । हसह । सहेह । सहह ।

---

[1] तिङ्विभक्तयः R. [2] Pā. iii, 2, 123. [3] °विचेचि Tri.[1], °विचेच् Tri.[2] [4] xiv, 13; ह्वचितीति T. [5] xii, 90. [6] xii, 91. [7] iii, 2. [8] Pā. vi, 1, 78, 87, and 88. [9] iv, 8. [10] Pā. iii, 4, 78. [11] R om. this word. [12] iii, 7. [13] °सी Tri.[1] and Tri.[2] [14] T om. इति. [15] xviii, 10. [16] xii, 91. [17] iii, 7. [18] बाहुलकाधि° T; iii, 1 and 2. [19] Pā. vi, 1, 87. [20] iv, 25.

Hē. iii, 141.

मि मिविटौ[1] ॥ ५ ॥

लडादेशौ मिविटौ मि इति भवतः ।

Hē. iii, 154.

तु मौ ॥ ६ ॥

अदन्ताद्धातोर्मौ परे आत्तु[2] भवति । हसामि । पक्षे एत्त्वेन[3] । हसेमि । उभयाभावपक्षे । हसमि । एवं सहामि । सहेमि । सहमि ।

Hē. iii, 144.

मोमसु मस्महिङ्[4] ॥ ७ ॥

लडादेशौ मस्महिङौ मो म मु इति त्रयो भवन्ति ।

Hē. iii, 155.

मोममुष्विच्च ॥ ८ ॥

अकारान्ताद्धातोर्मोममुषु परेषु अत इत्त्वं चकारादात्त्वं च तु[2] भवति । हसिमो । हसिम । हसिमु । हसामो । हसाम । हसामु । उभयाभावे एत्त्वे[3] । हसेमो । हसेम । हसेमु । सर्वाभावपक्षे[5] । हसमो । हसम । हसमु । एवं सहिमो । सहिम । सहिमु । सहामो । सहाम । सहामु । सहेमो । सहेम । सहेमु । सहमो । सहम । सहमु ॥

भू सत्तायाम् ।

Hē. iv, 60.

होहुवहवा भुवस्तु ॥ ९ ॥

भवतेर्धातोः हो हुव हव इति त्रय आदेशास्तु[2] भवन्ति । होइ । हुवइ । हवइ ।

Hē. iv, 238.

अचोऽचाम् ॥ १० ॥

धातुष्वचां स्थाने अचो बहुलं भवन्ति । हिवइ । शेषं हसिवत् ।

Hē. iv, 240.

त्वनतः ॥ ११ ॥

अकारान्तवर्जितस्याजन्तस्य धातोरगागमस्तु[2] भवति । तिप्सिपोः इजादिषु चतुर्ष्वपि[6] प्राप्तेषु[7] ।

---

[1] मिर्मिविटौ Tri.[3] [2] ii, 3. [3] xii, 91. [4] °हिङ् Tri., °हिङौ R and T. [5] सर्वाभावे R. [6] इजादिष्वपि चतुर्षु T. [7] xiv, 1 and 3.

अत एवैच्से ॥ १२ ॥

Hē. iii, 145.

इति तिप्सिपोरादेशौ एच् से[1] इत्येतावकारान्तादेव भवतो नान्यस्मा-दिति नियमात् एच् से इत्येतौ न भवतः । वा लड्लोडित्येत्त्वम्[2] । होएइ । होएए । होअइ । होअए । होइ । होएसे । होअसे । होएसि । होअसि । होसि । झयादौ[3] ।

हुरचिति[4] ॥ १३ ॥

Hē. iv, 61.

चिद्वर्जिते प्रत्यये परे भुवो हु इत्यादेशस्तु[5] भवति । त्वनत इत्यगागमे[6] । हुएंति । हुअंति । पचे । हुंति । ह्लादेशाभावपचे । होएंति । होअंति । होंति । हुएंते । हुअंते[7] । हुंते । होएंते । होअंते । होंते । हुएइरे । हुअइरे । हुइरे । होएइरे । होअइरे । होइरे । अत एवैच्से इति[8] नियमात् से न भवति । हुएसे । हुअसे । हुएसि[9] । हुअसि । हुसि । हुएइत्था । हुअइत्था । होएइत्था । होअइत्था । होइत्था । हचि[10] चित्त्वेन ह्लादेशाभावः[11] । होएह । होअह । होह । हुआमि । हुएमि । हुअमि । हुमि । होआमि । होएमि । होअमि । होमि । हुइमो । हुइम । हुइमु । हुआमो । हुआम । हुआमु । हुएमो । हुएम । हुएमु । होइमो । होइम । होइमु । होआमो । होआम । होआमु । होएमो । होएम । होएमु । होअमो । होअम । होअमु । हुमो । हुम । हुमु । होमो । होम । होमु । आदेशानामभावपचे । भू इ । इति स्थिते ।

उवर्णस्यावः ॥ १४ ॥

Hē. iv, 233.

धातोरन्त्यस्योवर्णस्य अव इत्यादेशो भवति । भवइ । शेषं हसिवत् । ह्लादेशे[11] तु विधानसामर्थ्यादवादेशाभावः । अवादेशे क्रियमाणे हवादेशेनैव[12] सिद्धत्वात् व्यर्थं स्यात् ॥

पुनरपि हसादिषु लक्ष्येव विशेषः प्रदर्श्यते ।

---

[1] xiv, 1 and 3. [2] xii, 91. [3] झादौ T; xiv, 2. [4] हुरचिति Tri.[2] and Tri.[3], हुरचि Tri.[1], ह्लचिति R and T. [5] ii, 8. [6] xiv, 11. [7] R om. this word. [8] xiv, 12. [9] R om. this word. [10] xiv, 4. [11] xiv, 13. [12] xiv, 9; ह्लादेशे° R.

Hē. iii, 177.

लङ्लृटोश्च जर्जाः[1] ॥ १५ ॥

लङ्लृटोश्चकाराद्विध्यादिषु[2] च विहितस्य स्थाने रितौ[3] ज जा इत्येतौ भवतः ।

Hē. iii, 159.

ज्जाज्जे[4] ॥ १६ ॥

ज्जा ज्ज इत्येतयोः परतोऽत[5] एत्त्वं भवति । हसेज्ज । हसेज्जा । पुरुषत्रयेऽप्येते एव रूपे ॥

Hē. iii, 178.

मध्ये चाजन्तात् ॥ १७ ॥

अजन्ताद्धातोः प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये चकारात्प्रत्ययानां च स्थाने रितौ[3] ज जा इत्येतौ भवतो लङ्लृटोर्विध्यादिषु च। होज्जइ। होज्जाइ। इत्यादि। न त्वनत इत्यगागमः[6]। ज्जाज्ज इत्येत्त्वम्[7]। होएज्जाइ। होज्ज। होज्जा। होएज्ज। होएज्जा। झयादौ[8]। हुज्जइरे। हुज्जाइरे[9]। इत्यादि। हुएज्जइरे। हुएज्जाइरे। हुज्ज। हुज्जा। हुएज्ज। हुएज्जा। अन्ये त्वन्येषामपि लकाराणामिमावादेशाविच्छन्ति। होज्ज। भवति भवेत् भवतु अभवत् अभूत् बभूव भूयात् भविता भविष्यति अभविष्यद्वा ॥

चिञ् चयने। धूञ् कम्पने।

Hē. iv, 241.

णो हश्च चिजिपूश्रुधूस्तुहुलूभ्यः[10] ॥ १८ ॥

चि जि पू श्रु धू स्तु हु लू इत्येतेभ्यः परो ण[11] इत्यागमो भवति। तत्संनियोगेन हस्य। दीर्घस्य च ह्रस्वः[12]। चिणइ। अचोऽचामित्यचि[13]। धुणइ। धुणइ[14]। बहुलाधिकारात्क्वचिद्विकल्पः[15]। तत्र।

Hē. iv, 237.

योरेङ् ॥ १९ ॥

इस्य उस्य युः। तस्य धातोरिवर्णोवर्णयोरेदोतौ यथासंख्यं भवतः।

---

[1] जर्जारौ Tri.[3] [2] Pā. iii, 3, 161. [3] iv, 19. [4] ज्जाज्जे Tri., ज्जाज्जोः R and T. [5] T om. ऽत. [6] xiv, 11. [7] xiv, 16. [8] xiv, 2. [9] हुज्जरेइ। हुज्जारेइ R and T. [10] T om. this compound. [11] ण Tri., णो R and T. [12] दीर्घस्य ह्रस्वश्च R. [13] xiv, 10. [14] T om. this word. [15] iii, 1.

उच्चिणइ । उच्चेअइ । उच्चेइ[1] । इत्यादि । अस्योवर्णस्याव इत्यस्य[2] प्रयोगवशात् व्यवस्था द्रष्टव्या । शेषं पूर्ववत् ॥

डुकृञ् करणे ।

कृञः कुणः ॥ २० ॥ Hē. iv, 65.

कृञः कुण इति तु[3] भवति । कुणइ । हसिवत्प्रक्रिया । पचे ।

अर उः ॥ २१ ॥ Hē. iv, 234.

धातोरन्त्यस्य ऋवर्णस्य अर इति भवति । करइ ॥

वृष सेचने । कृष आकर्षणे । मृष तितिक्षायाम् । हृष तुष्टौ ।

अरि वृषाम् ॥ २२ ॥ Hē. iv, 235.

वृषप्रकाराणां धातूनामृवर्णस्य अरि इत्यादेशो भवति । शोऽस्सल्[4] । हलोऽक्[5] । वरिसइ । करिसइ । मरिसइ । हरिसइ ॥

रुष रोषे । शुष शोषणे । पुष पुष्टौ । दुष वैकृत्ये । तुष प्रीतौ ।

रुषगेऽचो[6] दिः ॥ २३ ॥ Hē. iv, 236.

रुषादिषु धातुष्वचो दीर्घो भवति । रूसइ । सूसइ । पूसइ । दूसइ । तूसइ ॥

शक्लृ शक्तौ । षच सेचने । त्रुट छेदने । कुप कोपे । णश अदर्शने ।

शकगे ॥ २४ ॥ Hē. iv, 230.

शकादिष्वन्त्यस्य द्वे रूपे भवतः । सक्कइ । सच्चइ । तुट्टइ । कुप्पइ । णस्सइ । अचोऽचामिति[7] बाहुलके दीर्घे । णासइ । नासइ वा ॥

अस भुवि । अस् इ । अस् ए । इति स्थिते । अस्तेरिति वर्तमाने ।

तिङात्थि ॥ २५ ॥ Hē. iii, 148.

अस्तेस्तिवादिना सह अत्थि इत्यादेशो भवति । तिङ्शब्देन तिबाद्यादेशा इजादयः[8] परिगृह्यन्ते । अत्थि सो । अत्थि ते । अस् सि । अस् से । इति स्थिते ।

---

[1] उच्चेउ R and T. [2] xiv, 14. [3] ii, 3. [4] iv, 29. [5] xii, 90. [6] ऽचो Tri. ; R and T om. it. [7] xiv, 10. [8] xiv, 1.

Hē. iii, 146.

सिना सिल्[1] ॥ २६ ॥

अस्तेः सिना मध्यमपुरुषैकवचनेन सह सित्ति[2] इति भवति। तुमं सि। सेआदेशे तु। अत्थि तुमं। बहुवचने। अत्थि तुम्हे। उत्तमपुरुषे।

Hē. iii, 147.

त्वस्तेर्म्हम्होम्हि[3] ममोमिना[4] ॥ २७ ॥

अस्तेर्म मो मि[5] इत्यादेशैः सह यथासंख्यं म्ह म्हो म्हि इत्यादेशास्तु[6] भवन्ति। अस्मि। म्हि। स्मः। म्ह। म्हो। पक्षे। अत्थि अहं। अत्थि अम्हे॥

लिङ्लोटोः। विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् लोट् चेति[7] लिङ्लोटौ।

Hē. iii, 173.

एकस्मिन्प्रथमादेर्विध्यादिषु दुसुमु ॥ २८ ॥

विध्याद्यर्थविहितानां प्रथमादिपुरुषाणामेकत्वे वर्तमानानां प्रत्ययानां स्थाने यथासंख्यं दु सु मु इत्यादेशा भवन्ति। हसउ। लोटि। वा लड्लोडित्येत्त्वम्[8]। हसेउ। सर्वत्र एत्त्वाभावे लिङ्वद्रूपम्। हसेत् हसतु वेत्यर्थः। मध्यमपुरुषैकत्वे।

Hē. iii, 175.

लुगिज्जहीज्जस्विज्जेऽतः ॥ २९ ॥

अकारात्परस्य[9] सोर्लुक् इज्जहि इज्जसु इज्जे इति त्रय आदेशाश्च तु[6] भवन्ति। हस[10]। बहुलाधिकारादेकपदेऽपि[11] गुणे[12]। हसेज्जहि। हसेज्जसु। हसेज्जे। लोटि एत्त्वे[8]। हसे। हसेइज्जहि। हसेइज्जसु। हसेइज्जे।

Hē. iii, 174.

सोस्तु[13] हि ॥ ३० ॥

सोर्मध्यमपुरुषैकवचनादेशस्य[14] हि इत्यादेशस्तु[6] भवति। हसहि। लोटि। हसेहि। ह्यादेशाभावे। हससु। हसेसु। सर्वत्र हसेः हस वेत्यर्थः। हसमु। लोटि एत्त्वे[8]। हसेमु। अत्र मोममुष्विच्चेतीत्त्वं[15] न भवति। तत्र साहचर्येण बहुवचनादेशस्य मु इत्यस्य ग्रहणात्। हसेयं हसानि वेत्यर्थः। बहुत्वविवक्षायाम्।

---

[1] ल्सि Tri.; R om. the Sūtra. [2] ii, 4. [3] Tri.[1] and Tri.[2] om. तु. [4] मिममोमुना T. [5] अस्तेर्मि म मो मु T. [6] ii, 3. [7] Pā. iii, 3, 161 and 162. [8] xii, 91. [9] अकारान्तात्परस्य T. [10] T om. हस. [11] iii, 1 and 2. [12] Pā. vi, 1, 87. [13] सेस्तु Tri.[1] and Tri.[3] [14] xiv, 28. [15] xiv, 8; °च्चेत्येत्त्वं R and T.

बहो[1] न्तुहमो ॥ ३१ ॥

He. iii, 176.

विध्याद्यर्थविहितानां बहुत्वे वर्तमानानां प्रथमपुरुषादिप्रत्ययानां स्थाने यथासंख्यं न्तु ह मो इत्यादेशा भवन्ति । हसंतु । हसेंतु[2] । हसन्तु हसेयुर्वा । हसह । हसेह । हसेत हसत वेत्यर्थः । मोमसुप्विच्च[3] । हसिमो । हसामो । हसेमो । हसमो । हसेम हसाम वेत्यर्थः । एवं सहउ । सहेउ[4] । होअउ[5] । होउ[6] । इत्यादि । तत्र होआदेशे त्वनत इत्यगागमाभावे[7] अत इति वचनात्[8] लुगादयो न भवन्ति । होहि । होसु । लङ्लृटोश्च जर्जारित्यादेशयोः[9] लिङि ।

त्विज्जाल्लिङः ॥ ३२ ॥

He. iii, 165.

लिङस्त्वादेशाज्ज इत्यस्मात्पर इकारस्तु[10] प्रयोक्तव्यः । जाज्ज इत्येत्वम्[11] । हसेज्जइ । पक्षे । हसेज्ज । जारादेशे । हसेज्जा । मध्ये चाजन्तादित्यनयोरादेशपक्षे[12] । होज्ज[13] । मध्यभूते । होज्जउ । जारि । होज्जाउ । होज्जा । लोटि । हसेज्ज । हसेज्जा । होज्जउ । होज्ज । होज्जाउ । होज्जा ॥

लृलुटोः ।

भविष्यति हिरादिः ॥ ३३ ॥

He. iii, 166.

भविष्यदर्थविहिते प्रत्यये परे तस्यैवादिः हि इति प्रयोक्तव्यः ।

एच्च क्त्वातुंतव्यभविष्यति ॥ ३४ ॥

He. iii, 157.

क्त्वातुंतव्येषु भविष्यत्कालविहिते[14] च प्रत्यये परे[15] अत एत्त्वं चकारादित्त्वं च भवति । इजादौ हिलुक् च वेति[16] ज्ञापकाज्झटस्तिप्ताविति[17] लङ्विषयोक्ता इजादयो लृलुटोर्भवन्ति । हसेहिइ । हसिहिइ ।[18] हसेहिए । हसिहिए[19] । हसेहिंति । हसिहिंति । हसेहिंते । हसिहिंते । हसेहिइरे । हसिहिइरे । हसेहिसे । हसिहिसे । हसेहिसि । हसिहिसि । हसेहित्था । हसिहित्था । हसेहिह । हसिहिह । उत्तमपुरुषैकत्वे ।

---

[1] बहौ Tri., बहूनां R and T. [2] R om. this word. [3] xiv, 8.
[4] सहइ । सहेइ R and T. [5] होअइ T. [6] होइ T, हो R.
[7] xiv, 11. [8] xiv, 29. [9] xiv, 15. [10] ii, 3. [11] xiv, 16.
[12] xiv, 17. [13] होज्जा R and T. [14] °विहितेषु R and T.
[15] च प्रत्ययेषु च परेषु T. [16] xiv, 40. [17] xiv, 1.
[18] T adds हसेहि. [19] हसिए T.

Hē. iii, 169.

सं[1] ॥ ३५ ॥

धातोः परे भविष्यति काले मेः स्थाने सं इति वा भवति। बाहुलका-दादेरपि रेफस्येत्संज्ञा[2]। हसेस्सं। हसिस्सं।

Hē. iii, 167.

हास्सा मिमोमुमे वा ॥ ३६ ॥

भविष्यदर्थे उत्तमपुरुषादेशेषु मि मो म मु इत्येतेषु[3] परेषु तेषामेवादौ हा स्सा इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ। हसिहामि[4]। हसेहामि। हसिस्सामि। हसेस्सामि। पक्षे। हसेहिमि। हसिहिमि। बहुले।

Hē. iii, 168.

हिस्साहित्था मुमोमस्य ॥ ३७ ॥

भविष्यति मु मो म इत्येतेषां स्थाने हिस्सा हित्था इत्येतौ धातोः परौ वा प्रयोक्तव्यौ। हसेहिस्सा। हसिहिस्सा। हसेहित्था। हसिहित्था। हास्सा मिमोमुमे वेति[5] हास्सादेशयोः। हसेस्सामो। हसिस्सामो। हसेस्सामु। हसिस्सामु। हसेस्साम। हसिस्साम[6]। हसेहाम। हसिहाम। बाहुलकाद्धसि-विषये मोम्वोः परतो हा न भवति। हसेहामो। हसेहामु[7]। पक्षे। हसेहिमो। हसिहिमो। हसेहिमु। हसिहिमु[8]। हसेहिम। हसिहिम[9]। एवं सहेहिइ। सहिहिइ[10]। इत्यादि॥

क्वचि। अन्यस्येति वर्तमाने।

Hē. iv, 214.

आ भूतभविष्यति च कृञः ॥ ३८ ॥

कृञोऽन्त्यस्य आ इत्यादेशो भवति भूतभविष्यत्प्रत्यये[11]। चकारात्तुं-तव्यक्तासु च परतः। काइहिइ। अपदेऽपि बाहुलकात्संधौ[12]। काही। करिष्यति कर्ता वेत्यर्थः। उत्तमपुरुषैकत्वे।

---

[1] सम् Tri.[1] and Tri.[2], सरं Tri.[3], रसं T. [2] iv, 19. [3] xiv, 5 and 7. [4] R om. this word. [5] xiv, 36. [6] R om. this word. [7] हाहामो। हाहामु R, हसामो। हसामु T. [8] हसिमु T. [9] R om. these two words. [10] सहिहि R. [11] T om. भवति भूत॰. [12] iii, 1 and 2.

कृदो हं[1] ॥ ३९ ॥ Hē. iii, 170.

करोतेर्ददातेश्च भविष्यति विहितस्य मेः स्थाने हं इति वा प्रयोक्तव्यम्[2]। काइहं । पत्ते । काहिमि । इत्यादि ॥

दृशिर् प्रेक्षणे । गम्लृ गतौ ।

डच्छ[3] दृशिगम इजादौ हिलुक् च वा ॥ ४० ॥ Hē. iii, 172.

दृशिगमिभ्यां भविष्यदादेशेष्विजादिषु[4] परेषु डिदच्छ[5] इति वा भवति । हेर्लुक् च वा भवति । एच्च क्त्वातुमित्येकारेकारौ[6] । दच्छेइ । दच्छिइ । दच्छेहिइ । दच्छिहिइ । गच्छेइ । गच्छिइ । गच्छेहिइ । गच्छिहिइ । पत्ते । दरिसिहिइ । इत्यादि ।

भिदिविदिच्छिदो डेच्छ ॥ ४१ ॥ Hē. iii, 172.

भिदिविदिच्छिदिभ्यो भविष्यदादेशेष्विजादिषु[7] डिदेच्छ[8] इति वा भवति । हिलुक् च वा । भेच्छेइ[9] । भेच्छिइ । भेच्छेहिइ । भेच्छिहिइ । एवं वेच्छेइ । वेच्छिइ । इत्यादि ।

डोच्छ[10] वचिमुचिरुदिश्रुभुजः ॥ ४२ ॥ Hē. iii, 172.

वचिमुचिरुदिश्रुभुजिभ्यो भविष्यदादेशेष्विजादिषु डिदोच्छ[11] भवति । हिलुक् च वा । वोच्छेइ[12] । मोच्छेइ । रोच्छेइ । सोच्छेइ । भोच्छेइ । इत्यादि । सर्वत्रोत्तमपुरुषैकत्वे ।

डं मेश्छात्ततः[13] ॥ ४३ ॥ Hē. iii, 171.

डच्छडेच्छडोच्छानां यश्छकारस्ततः परस्य मेर्डिदमित्यादेशो[14] वा भवति । दच्छं । गच्छं । भेच्छं । वेच्छं । छेच्छं । मोच्छं । रोच्छं ॥

लृटि लविशेषः । लङ्लृटोश्च जर्जार्[15] । हसेज्ज । हसेज्जा । इत्यादि । मध्ये चाजन्तात्[16] । होज्जेहिइ । होज्जिहिइ । होज्ज[17] । होज्जाहिइ । होज्जा । इत्यादि ॥

लृङि ।

---

[1] क्रदो हं Tri., क्रदोहं R and T. [2] भवति T. [3] डेच्छ R.
[4] xiv, 1; R and T add च. [5] डिदेच्छ R; iv, 7. [6] त्वातु° R and T; xiv, 34. [7] T adds च. [8] iv, 7. [9] भेच्छइ R and T.
[10] डोचे R. [11] डिदोच R; iv, 7. [12] वोचेइ etc. R. [13] मेच्छा° T.
[14] iv, 7. [15] xiv, 15. [16] xiv, 17. [17] होज्जा T.

Hē. iii, 180.

माणन्तौल् च लृङः ॥ ४४ ॥

लृङो लितौ[1] माणन्तौ[2] चकाराद्रितौ[3] जजौ च भवतः। अत्र लृङः स्थाने[4] माणन्तौ आदेशौ[5]। न तु तदादेशानां तिबादीनां स्थाने। न तु लृङ्घात्वस्य। तेन माणन्तान्तयोः कृदन्तत्वात्प्रातिपदिककार्यं स्यात् न स्याच्च जजान्तयोरित्याङ्कः। अत्र च प्रमाणं बङ्गलाधिकारसहकृतः[6] प्रयोगः। एच्च क्तातुमित्येकारेकारौ[7]। हसेमाणं। हसिमाणं। हसेंत। हसिंत। ज्जाज्ज इत्येत्त्वम्[8]। हसेज्ज। हसेज्जा। अहसिष्यदित्यर्थः॥

लुङ्लङ्लिट्सु।

Hē. iii, 163.

हल ईअः[9] ॥ ४५ ॥

हलन्ताद्धातोः परस्य भूतार्थस्य लुङादिप्रत्ययस्य ईअ[10] इत्यादेशो भवति। हसीअ[11]। अहासीत् अहसत् जहास वा। वाङ्गलकाद्डागमाभावो ऽगागमाभावश्च[12]। अत्र विषये सर्वत्रागागमस्यालोप इलोप इत्यन्ये। अह पेच्छइ[13] रङ्गतणओ। इत्यादिषु भूतार्थेषु वर्तमानार्थप्रयोगात् तद्व्यत्ययश्चेति[14] व्यत्ययवचनेन साधवः॥

डुकृञ् करणे।

Hē. iii, 162.

भूतार्थस्य सीअहीअही[15] ॥ ४६ ॥

भूतार्थस्य लुङादिप्रत्ययस्य स्थाने सीअ हीअ ही इति त्रयो भवन्ति। हल ईअ[16] इति विधानात्स्वरान्तादयं विधिः। आ भूतभविष्यतीत्याकारः[17]। कासीअ। काहीअ। काही। अकार्षीत् अकरोत् चकार वा॥

अस भुवि।

Hē. iii, 164.

अहेस्यासी तेनास्तेः ॥ ४७ ॥

अस्तेस्तेन भूतार्थेन प्रत्ययेन सह अहेसि आसि इति भवतः। अहेसि सो। तुमं। अहं वा। एवम् आसि॥

भावकर्मणोः। वर्भावकर्मणि तु यग्लुक् चेति[18] वर्तमाने।

---

[1] ii, 4. [2] T adds आदेशौ. [3] iv, 19. [4] लृङ्स्थाने T. [5] T om. this word. [6] iii, 1. [7] xiv, 34. [8] xiv, 16. [9] ईअ Tri., ईआ T. [10] ईआ T. [11] हसीआ T. [12] Pā. vi, 4, 71; xii, 90. [13] प्पेच्छइ T. [14] iv, 64. [15] सीहीअही Tri.[1], सिहिअहि Tri.[2] and Tri.[3] [16] ईआ T; xiv, 45. [17] xiv, 38. [18] xiv, 51.

द्वे गमिगे ॥ ४८ ॥

Hē. iv, 249.

गमादिधातोरन्त्यस्य द्वे रूपे भवतो भावकर्मणि। तत्संनियोगेन यको लुक् च। हस्सइ। हस्सए। पचे।

ईअइज्जौ यक् ॥ ४९ ॥

Hē. iii, 160.

ईअ इज्ज इत्येतौ यगापद्यते। हसीअइ। हसीअए। हसिज्जइ। हसिज्जए। पूर्ववदागमाभावः[1] ॥

डुकृञ् करणे।

ईर हकृतृज्राम्[2] ॥ ५० ॥

Hē. iv, 250.

हकृतृजॄणामन्त्यस्य भावकर्मणि ईर इति तु[3] भवति। तत्संनियोनेन यग्लुक् च। कीरइ। कीरए। पचे। अर उः[4]। करीअइ। करीअए॥

श्रु श्रवणे।

वर्भावकर्मणि तु[5] यग्लुक् च ॥ ५१ ॥

Hē. iv, 242.

भावकर्मणोश्चिजिपूश्रुधूस्तुङ्लूभ्यः[6] परो रित्[7] वगागमस्तु[8] भवति। यग्लुक् च तत्संनियोगेन। सुव्वइ। सुव्वए। पचे णागमे[9]। सुणीअइ। सुणीअए। सुणिज्जइ। सुणिज्जए॥

लिङ्लोटोः। हस्सउ। हसीअउ। हसिज्जउ। कीरउ। करीअउ। करिज्जउ। लकारचयेऽपि जजादेशयोः[10]। हस्सेज्ज[11]। हसीएज्ज। हसिज्जेज्ज। हस्सेज्जा। हसीएज्जा। हसिज्जेज्जा[12]। कीरेज्ज। कीरेज्जा। करीएज्ज[13]। करीएज्जा। करिज्जेज्ज[14]। करिज्जेज्जा। इत्यादि॥

अथ लिङ्येव विशेषः। ज्जिज्जाल्लिङः[15]। हस्सेज्जइ। हसीएज्जइ। हसिज्जेज्जइ[16]। कीरेज्जइ। करीएज्जइ। करिज्जेज्जइ[17]। इत्यादि। अन्येषु लकारेषु भावकर्मविषयस्याप्रसिद्धत्वात् न प्रपञ्च्यते॥

---

[1] See the commentary on xiv, 45. [2] °तृज्राम् Tri., °तृजॄणाम् R and T. [3] ii, 3. [4] इः R and T; xiv, 21. [5] T om. तु. [6] R and T om. ङ; xiv, 18. [7] iv, 19. [8] Pā. i, 1, 46. ii, 3. [9] xiv, 18. [10] xiv, 15. [11] हसेज्ज R and T. [12] हसेज्जा। हसीअज्जा। हसिज्जज्जा R and T. [13] T om. this word. [14] करिज्जज्ज R, करिज्जज्जा T. [15] xiv, 32. [16] हसेज्जइ। हसिएज्जइ। हसिज्जज्जइ R and T. [17] करिज्जज्जइ R and T.

FIFTEENTH SECTION.

अथ णिजन्तविभागः ॥

हस् इ । इति स्थिते ।

Hē. iii, 149.

णिजदेदावावे ॥ १ ॥

अत् एत् आव आवे इति चतुरो णिजाप्नोति । तकारस्तावन्मात्रदर्शनार्थः ।

Hē. iii, 153.

अदेल्लुक्यादेरत आः ॥ २ ॥

अत् एत् लुक्[1] इत्येतेषु णिचः स्थाने विहितेषु आदेरकारस्य आत्त्वं भवति । हासइ[2] । हासेइ । हसावइ । हसावेइ । तावन्मात्रदर्शनार्थात्तकाराद्दाव[3] आवे इति द्वयोरपि ग्रहणाच्च[4] त्वात्त्वेत्त्वानि[5] न भवन्ति । हासंति । हासेंति । हसावंति । हसावेंति । हाससि । हासेसि । हसावसि । हसावेसि । हासह । हासेह । हसावह । हसावेह । हासमि । हासेमि । हसावमि । हसावेमि । हासमो । हासम । हासमु । हासेमो । हासेम । हासेमु । हसावमो । हसावम । हसावमु । हसावेमो । हसावेम । हसावेमु । एवमेजादिष्वप्युदाहार्यम्[6] । तथा । साहइ । होअइ[7] । कारइ । हासेज्ज । हासेज्जा । होएज्जइ । होएज्जइ । होएज्ज । होएज्जा[8] । इत्यादि यथाप्रयोगमुन्नेयम् ॥

भावकर्मणोः ।

Hē. iii, 152.

लुगाविल् भावकर्मक्ते ॥ ३ ॥

भावकर्मविहिते प्रत्यये क्तप्रत्यये च परे लुकं लितमाविं[9] च णिजाप्नोति । हासीअइ । अदेल्लुकीत्यात्त्वम्[10] । हसावीअइ । हासिज्जइ । हसाविज्जइ । जजादेशयोः[11] । हासिज्जेज्ज । हासिज्जिज्जा । हसाविज्जेज्ज । हसाविज्जेज्जा[12] । इत्यादि ॥

---

[1] T om. लुक्. [2] हासाइ T. [3] ॰नार्थतकारा॰ T. [4] xv, 1. [5] त्वात्त्वं xiv, 6; इत्त्वं xiv, 8. [6] xiv, 1. [7] होअहि T. [8] हासज्ज । हासज्जा । होअज्जइ । होअज्जाइ । होअज्ज । होअज्जा R and T. [9] ii, 4. [10] xv, 2. [11] xiv, 15. [12] ॰विज्जज्जा T.

SIXTEENTH SECTION.

अथ धात्वादेशाः केचिदुच्यन्ते ॥

रुधो न्धम्भौ ॥ १ ॥

Hē. iv, 218.

रुधेरन्त्यस्य न्ध म्भ इत्येतौ भवतः । रुंधइ । रुंभइ ॥

छिदिभिदो न्दः[1] ॥ २ ॥

Hē. iv, 216.

छिदिभिदोरन्त्यस्य न्द इति भवति । छिंदइ । भिंदइ ॥

वेष्टेः ॥ ३ ॥

Hē. iv, 221.

वेष्ट वेष्टन इत्यस्यान्त्यस्य ढो भवति । कगटडेत्यादिना[2] षलोपः । वेढइ ॥

अन्त्यस्य हनखनोः ॥ ४ ॥

Hē. iv, 244.

हनखनोरन्त्यस्य भावकर्मणो रिन्मकारस्तु[3] भवति । तत्संनियोगेन यग्लुक् च । हम्मइ । हणिज्जइ । खम्मइ । खणिज्जइ । बाहुलकाद्वन्तेः कर्तर्यपि । हम्मइ । हन्तीत्यर्थः ॥

बन्धो न्धः ॥ ५ ॥

Hē. iv, 247.

बन्धेः न्ध इत्यस्य भावकर्मणि रित् झस्तु[3] भवति । यग्लुक् च । बज्झइ । बंधिज्जइ ॥

अर्जेर्विढप्पः ॥ ६ ॥

Hē. iv, 251.

अर्ज आर्जन इत्यस्य भावकर्मणि विढप्प इति तु[4] भवति । यग्लुक् च । विढप्पइ । अज्जिज्जइ ॥

णप्पणज्जौ ज्ञः ॥ ७ ॥

Hē. iv, 252.

जानातेर्भावकर्मणि णप्पणज्जौ तु[4] भवतः । यग्लुक् च । णप्पइ । णज्जइ । पक्षे ।

---

[1] °भिदो न्दः Tri. and R, °भिदोर्न्दः T. [2] iv, 45. [3] iv, 19; ii, 3. [4] ii, 3.

Hē. iv, 7.

जाणमुणौ ज्ञः ॥ ८ ॥

इति जाणमुणादेशयोः[1] । जाणिज्जइ । मुणिज्जइ । ज्ञम्नोरिति[2] णत्वे । णाइज्जइ ॥

Hē. iv, 256.

ग्रहेर्घेप्पः ॥ ९ ॥

ग्रहेर्भावकर्मणि घेप्प इत्यादेशस्तु[3] भवति । यग्लुक् च । घेप्पइ । गहिज्जइ ॥

Hē. iii, 161.

दीसल् दृशेः ॥ १० ॥

दृशेर्भावकर्मणि लित्[4] दीस इत्यादेशो भवति । यग्लुक् च । दीसइ ॥

Hē. iv, 49.

रावो रञ्जयतेः ॥ ११ ॥

रञ्जयतेर्णिजन्तस्य राव इति वा भवति । रावेइ । रंजेइ[5] ॥

Hē. iv, 35.

आसंघस्संभावेः ॥ १२ ॥

संभावयतेरासंघ इति वा भवति । आसंघइ । संभावेइ ॥

Hē. iv, 47.

वळ[6] आरोपेः[7] ॥ १३ ॥

आरोपेः[7] वळ इत्यादेशो वा भवति । वळइ । आरोवेइ[8] ॥

Hē. iv, 41.

स्रावेरोब्बाळपब्बाळौ[9] ॥ १४ ॥

स्रावयतेः ओब्बाळ पब्बाळ इत्यादेशौ वा भवतः । ओब्बाळइ । पब्बाळइ । पावेइ ॥

Hē. iv, 32.

दृशेर्दावदक्खावदंसाः[10] ॥ १५ ॥

दर्शयतेर्दाव दक्खाव दंस इति त्रय आदेशा वा भवन्ति । दावइ । दक्खावइ । दंसइ । पक्षे । दरिसइ ॥

---

[1] °देशौ T. [2] ज्ञाम्नो° R and T; xii, 16. [3] ii, 3. [4] ii, 4; R places लित before भवति. [5] रञ्जेइ R and T. [6] वलव Tri.[1] and Tri.[2], वल Tri.[3] [7] आरोपेः Tri., आरापेः R and T. [8] आरावेइ R. [9] °रोब्बालपब्बालौ Tri.[1] and Tri.[2], °रोब्बालपब्बालौ Tri.[3] [10] °दक्खव° Tri.

यापेर्जवः ॥ १६ ॥

Hē. iv, 40.

यापयतेर्जव इत्यादेशो वा भवति । जवइ । जावेइ[1] ॥

स्त्यस्समः खा ॥ १७ ॥

Hē. iv, 15.

संपूर्वस्य स्त्यायतेः खा भवति । संखाअइ । संखाइ ॥

विस्मुः पम्हुसविसरौ[2] ॥ १८ ॥

Hē. iv, 75.

विस्मरतेः पम्हुसविसरौ भवतः । पम्हुसइ । विसरइ । विम्हरइ इति तु ग्मष्मस्मह्मामिति[3] म्हत्वे द्रष्टव्यम् ॥

धो दहः[4] अदः ॥ १९ ॥

Hē. iv, 9.

अदित्यव्ययात्परस्य धात्रो दह इति भवति । अअदुदीत्यन्त्यलोपाभावः[5] । सद्दहइ ॥

नेस्सदेर्मज्जः ॥ २० ॥

Hē. iv, 123.

निपूर्वस्य सदेर्मज्ज इति भवति । द्विनीचुप्रवासिष्वित्युत्त्वम्[6] । णुमज्जइ । नुमज्जइ ॥

पृच्छेः पुच्छः[7] ॥ २१ ॥

Hē. iv, 97.

पृच्छेः पुच्छ इति भवति । पुच्छइ ॥

तुवरजअढौ[8] त्वरः ॥ २२ ॥

Hē. iv, 170.

त्वरतेः तुवर जअढ इत्यादेशौ भवतः । तुवरइ । जअढइ ।

अतिङि तुरः ॥ २३ ॥

Hē. iv, 172.

तिङ्वर्जिते तुरो भवति । तुरिओ ।

शतृतिङि तूरः[9] ॥ २४ ॥

Hē. iv, 171.

शतरि तिङि च त्वरेः तूर इति भवति । तूरंतो । तूरइ ॥

अथ वैकल्पिकाधिकारः ।

---

[1] जावइ R and T. [2] °वीसरौ Tri.[1] and Tri.[2] [3] xii, 44. [4] दह Tri., R, and T. [5] vii, 2. [6] iv, 44. [7] पुच्छ पृच्छेः Tri.[1], पुच्छः पृच्छेः Tri.[2], पुच्छः प्रच्छः Tri.[3] [8] °जअडौ Tri.[3] [9] Tri. places तूरः before शतृ°; °तिङोः Tri.[3]

Hē. iv, 62.

पृथक्स्पष्टे णिव्वढः[1] ॥ २५ ॥

पृथग्भूते स्पष्टे च कर्तरि भुवो णिव्वढ इत्यादेशो भवति । णिव्वढइ । पृथक् स्पष्टो वा भवतीत्यर्थः ।

Hē. iv, 63.

प्रभौ हुप्पः ॥ २६ ॥

प्रभुकर्तृकस्य हुप्पो भवति । पहुप्पइ । पहवइ ॥

Hē. iv, 56.

रा वेल्लियः[2] ॥ २७ ॥

विपूर्वस्य लीङ् श्लेषण इत्यस्य रा इति तु[3] भवति । विराअइ ॥

Hē. iv, 59.

धुवो धूञः ॥ २८ ॥

धूञो धुव इति तु[4] भवति । धुवइ । धुणइ ॥

Hē. iv, 58.

हणश्शृणोतेः[5] ॥ २९ ॥

श्रु श्रवण इत्यस्य हण इति तु[3] भवति । हणइ । सुणइ ॥

Hē. iv, 132.

विसूरश्च खिदेः ॥ ३० ॥

खिद दैन्य इत्यस्य विसूरश्चकाराज्जूरश्च वा भवति । विसूरइ । जूरइ । खिज्जइ[6] ॥

Hē. iv, 158.

भाराक्रान्ते नमेर्णिसुडः[7] ॥ ३१ ॥

भाराक्रान्ते कर्तरि नमेर्णिसुडस्तु[8] भवति। णिसुडइ[9]। भाराक्रान्तो नमतीत्यर्थः ॥

Hē. iv, 186.

भषेर्बुक्कः ॥ ३२ ॥

भषेर्बुक्क इति तु[3] भवति । बुक्कइ । भसइ[10] ॥

---

[1] निब्बडः Tri.[1], णिव्वडः Tri.[2], निव्वडः Tri.[3] [2] वेल्लीयः Tri.[1] [3] ii, 3. [4] R places तु after भवति; ii, 3. [5] हणश्शृ॰ Tri.[1] and Tri.[2], हण शृ॰ Tri.[3], R, and T. [6] T om. this word. [7] नमेर्णिसुढः Tri.[1] and Tri.[2], णमेर्निसुडः Tri.[3]; T om. the Sūtra. [8] नमेर्निसुडस्तु T; ii, 3. [9] निसुडइ T. [10] हसइ R.

संदिशोऽप्पाहः[1] ॥ ३३ ॥ Hē. iv, 180.

संदिशेरप्पाह इति वा भवति । अप्पाहइ । संदिसइ ॥

विसट्टो दलेः[2] ॥ ३४ ॥ Hē. iv, 176.

दलेर्विसट्ट इत्यादेशो वा भवति । विसट्टइ । दलइ ॥

विकसेः कोआसवोसट्टौ ॥ ३५ ॥ Hē. iv, 195.

विकसतेः कोआस वोसट्ट इत्यादेशौ तु[3] भवतः । कोआसइ । वोसट्टइ । विअसइ ॥

वळग्गचडमारुहेः[4] ॥ ३६ ॥ Hē. iv, 206.

आङ्पूर्वस्य रुहेर्वळग्ग चड इत्यादेशौ वा भवतः । वळग्गइ । चडइ । आरुहइ ॥

SEVENTEENTH SECTION.

अथ क्तस्तु विशेषः प्रदर्श्यते ॥

क्ते ॥ १ ॥ Hē. iii, 156.

क्तप्रत्यये परे अत इत्त्वं भवति । हसिअं । णमिअं । नमिअं वा ।

हू क्ते ॥ २ ॥ Hē. iv, 64.

क्तप्रत्यये परे भुवो हू इति भवति । हूअं । णिजन्ते[5] तु । लुगाविल् भावकर्मक्त इति[6] लुगाविलौ । हासिअं । हसाविअं । केचिदत्राप्यात्त्वमिच्छन्ति । हासाविओ[7] जणो सामळीए ।

गुर्वादिरविर्वा ॥ ३ ॥ Hē. iii, 150.

गुर्वादेर्णिचोऽवि इति वा भवति । सोसविअं । सोसिअं । तोसविअं । तोसिअं ॥

---

[1] संदिशेरप्पाहः T. [2] विसोट्टो दळेः Tri.[1] [3] ii, 3. [4] वलग्ग° Tri.; °चडचड्डा आरुहेः Tri.[1] [5] °न्तेषु T. [6] xv, 3. [7] हसा° T.

हसितव्य । इति स्थिते । हलोऽगित्यगागमः[1] । एच्च क्त्वातुमित्येकारे-कारौ[2] । मनयामिति[3] यकारलोपो द्वित्वं[4] च । हसेअव्वं । हसिअव्वं ॥

Hē. ii, 146.

तुमत्तुआणतूणाः क्त्वः ॥ ४ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तुम् अत् तुआण तूण इति चत्वारः स्युः । हसेउं । हसिउं । हसेअ । हसिअ । हसेउआणं । हसेउआण । हसिउआणं । हसिउआण । हसेऊणं । हसेऊण । हसिऊणं । हसिऊण । तुमुनि तुमादेशवद्रूपम् ॥

ग्रह उपादाने ।

Hē. iv, 210.

घेत्तुंतव्यक्त्वासु ग्रहिः[5] ॥ ५ ॥

तुंतव्यक्त्वासु परतो ग्रहिर्घेदिति भवति । घेत्तुं । अस्तोरिति[6] निषेधात्प्रायो लुङ्न[7] भवति । घेत्तव्वं । क्त्वा[8] । घेत्तुं । अदादेशे[9] बाहुलकात् घेदादेशो न । तत्र । गहिअ । इत्यादि भवति । घेत्तुआणं । घेत्तुआण । घेत्तूणं । घेत्तूण ॥

Hē. iv, 211, 212.

अन्त्यस्य वचिमुचिरुदिभुजां डोत् ॥ ६ ॥

वचिमुचिरुदिभुजीनामन्त्यस्य तुंतव्यक्त्वासु परतो डिदोत्[10] भवति । बाहुलकादोदित्यत्र तकारस्येत्संज्ञा न भवति । वोत्तुं । वोत्तव्वं । वोत्तुआण । वोत्तूण । मोत्तुं । मोत्तव्वं । मोत्तुआण । मोत्तूण । रोत्तुं । रोत्तव्वं । रोत्तुआण । रोत्तूण । भोत्तुं । भोत्तव्वं । भोत्तुआण । भोत्तूण ॥

Hē. iv, 213.

त्ता ट्ठो[11] दृशः ॥ ७ ॥

दृशेरन्त्यस्य तुंतव्यक्त्वासु परतस्तेषामेव प्रत्ययानामादिना तकारेण सह द्विरुक्तठकारो[12] भवति । ऋतोऽदित्यकारः[13] । दट्ठुं । दट्ठव्वं । दट्ठुआण । दट्ठूण ॥

कृञि । आ भूतभविष्यतीत्याकारः[14] । काउं । काअव्वं । काउआण । काऊण ॥

इति क्त्वाद्विभागः ॥

इति[15] सकलविद्याविशारदस्य समुद्रबन्धयज्वनः सूनुना
सिंहराजनामधेयेन विरचिते प्राकृतरूपावतारे
प्राकृतभाषायां तिङन्तविभागः समाप्तः ॥

---

[1] xii, 90. [2] xiv, 34. [3] iv, 48. [4] iv, 4. [5] गृहेः Tri.[3]
[6] Tri. i, 3, 7. [7] iv, 26. [8] T om. क्त्वा. [9] xvii, 4. [10] iv, 7.
[11] ट्टो T. [12] °ष्टकारो T. [13] iv, 3. [14] xiv, 38. [15] R om. इति.

EIGHTEENTH SECTION.

अथ शौरसेन्यादिविभागः प्रदर्श्यते ॥

तत्र शौरसेन्यां तावत् । जुत्तं इणं । एव्वं एदं । इति स्थिते ।

अन्त्यादिदेति मो णः ॥ १ ॥ Hē. iv, 279.

अन्त्यान्मकारात्परो णकारो वा भवति । इदेति । इकारे एकारे च परे । जुत्तणिणं । एव्वणेदं । पक्षे ।

शेषं प्राकृतवत् ॥ २ ॥ Hē. iv, 286.

उक्तादन्यत्कार्यं प्राकृतवदेव भवति । इति प्राकृतवद्भावान्मोऽचि वेति[1] मकारे । जुत्तमिणं । एव्वमेदं । तदभावे । बिन्दुर्लिति[2] बिन्दौ । जुत्तं इणं । एव्वं एदं ॥

आर्यशब्दस्य भेदः ।

र्यो य्यः ॥ ३ ॥ Hē. iv, 266.

र्य इत्यस्य य्य इति वा भवति[3] । शेषं प्राकृतवत्[4] । अय्यो । पक्षे । द्यर्यय्यां ज इति[5] जत्वम् । अज्जो ।

अतो ङसेर्दुदोश् ॥ ४ ॥ Hē. iv, 276.

अकारात्परस्य ङसेः शितौ[6] दु दो इति भवतः । हिंतो इत्याद्यपवादार्थं[7] वचनम् । अय्यादु । अय्यादो । अज्जादु । अज्जादो । बहुवचने सुंतो इत्यादौ[8] । अय्यासुंतो । अय्येसुंतो । इत्यादि ॥

पितृशब्दस्य भेदः ।

दस्तस्य शौरसेन्यामखोरचोऽस्तोः ॥ ५ ॥ Hē. iv, 260.

शौरसेन्यामखोरचः[9] परस्यास्तोस्तकारस्य[10] दकारो भवति । विधानसामर्थ्यात्प्रायो लुङ्न[11] भवति । पिदरो ॥

कथाशब्दस्य भेदः ।

---

[1] iii, 11. [2] iii, 10. [3] इति भवति वा T. [4] xviii, 2. [5] xii, 24. [6] ii, 5. [7] iv, 21. [8] iv, 27. [9] i, 5. [10] i, 8. [11] iv, 26.

Hē. iv, 267.

थो धः ॥ ६ ॥

अस्तोरखोरचः[1] परस्य थस्य[2] धो वा[2] भवति। कधा। पचे[3]। कहा ॥

भगवत्शब्दस्य भेदः।

Hē. iv, 265.

भवताम् ॥ ७ ॥

भवत्प्रकाराणां सौ परे नकारस्य मो भवति। बिन्दुः[4]। स्वरस्य बिन्द्वमि[5]। भअवं ॥

राजन्शब्दस्य भेदः[6]।

Hē. iv, 264.

मः ॥ ८ ॥

आमन्त्ये सौ परे नकारस्य मकारो वा भवति। हे राअं। पचे अन्त्यलोपः[7]। भो राअ ॥

कञ्चुकिन्शब्दस्य भेदः।

Hē. iv, 263.

आत्सौ वामन्त्य[8] इनो नः ॥ ९ ॥

इनो नकारस्यामन्त्ये सौ परे आत्त्वं वा भवति। भो कंचुइआ। पचे। डोसुकाविति[9] सुकि। कंचुई। कंचुइ ॥

इदंशब्दे। इहेणं[10] ज्यमेतोहादेशे।

Hē. iv, 268.

इहहचोर्हस्य ॥ १० ॥

इदंशब्दस्य यध्वमित्याहचाविति[11] विहितस्य हच्प्रत्ययस्य च हकारस्य धकारो वा भवति। इध। इह ॥

अथाव्ययानि ॥

Hē. iv, 262.

तावति खोर्वा ॥ ११ ॥

तावच्छब्दे आदेस्तस्य दो वा भवति। प्राकृतवद्भावादन्त्यलोपे[12] च एवमेवेति[13] वलोपश्च। ता। दा। दाव। ताव ॥

---

[1] xviii, 5. [2] T om. this word. [3] vi, 4. [4] iii, 10. [5] v, 5. [6] T om. the text and commentary of xviii, 8. [7] vii, 2. [8] आत्सौ वा° Tri.[1], आत्सावा° Tri.[2], आ सावा° Tri.[3], R, and T. [9] iv, 10. [10] इहेण R and T; vii, 14. [11] xiv, 4. [12] xviii, 2; vii, 2. [13] xiii, 5.

इदानीमो ल्दाणिं[1] ॥ १२ ॥ Hē. iv, 277.

इदानीमो लिङ्गाणिं[2] भवति । दाणिं[3] ॥

तस्मात्तोता[4] ॥ १३ ॥ Hē. iv, 278.

तस्माच्छब्दः तो ता इति भवति[5] । तो । ता ॥

णं नन्वर्थे ॥ १४ ॥ Hē. iv, 283.

अम्महे[6] हर्षे ॥ १५ ॥ Hē. iv, 284.

हीही वैदूषके ॥ १६ ॥ Hē. iv, 285.

विदूषकसंबन्धिनि हर्षे हीही इति प्रयोज्यम् ॥

एवार्थे य्येव[7] ॥ १७ ॥ Hē. iv, 280.

अवधारणार्थे[8] य्येव[9] इति प्रयोज्यम् ॥

हंजे चेट्याह्वाने ॥ १८ ॥ Hē. iv, 281.

अथ तिङन्ते विशेषः ॥

इजेचोर्दट् ॥ १९ ॥ Hē. iv, 273.

तिप्तादेशयोरिजेचोर्दडागमो[10] भवति । टित्त्वादादिः[11] । हसदि । हसदे । मध्यमबहुत्वे । इहहचोर्हस्येति[12] धकारः । हसध । हसह । इत्यादि ॥

भुवो भः[13] ॥ २० ॥ Hē. iv, 269.

भवत्यादेशस्य[14] हकारस्य[15] भकारो वा भवति । भोदि । होदि । भुवदि । हुवदि । इत्यादि ॥

लुङ्लृटोः ।

---

[1] ल्दाणिं Tri., ल्दाणी R and T. [2] °णी R and T; ii, 4. [3] दाणी R and T. [4] तस्मात्ता Tri. [5] भवतः R. [6] अम्हहे Tri. [7] एव्व Tri. and T. [8] अवधारणे R. [9] एव्व T. [10] xiv, 1. [11] Pā. i, 1, 46. [12] xviii, 10. [13] भः Tri., हुभा R, हुभौ T. [14] xiv, 9. [15] हकारो T, हु R.

Hē. iv, 275.

भविष्यति स्सिः ॥ २१ ॥

भविष्यत्प्रत्यये स्सिर्भवति । हिस्सादीनामपवादः[1] । हसिस्सिदि । भविस्सिदि । हविस्सिदि ॥

Hē. iv, 271.

इअदूणौ क्त्वः[2] ॥ २२ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य इअ दूण इति वा भवतः । हसिअ । हसिदूण ॥

Hē. iv, 272.

कृगमो डदुअः[3] ॥ २३ ॥

कृगमिभ्यां परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य डित्[4] अदुअ इति वा भवति[5] । कदुअ । पच्चे । करिअ । करिदूण ॥

Hē. iv, 215.

छर्गमिषयमासाम् ॥ २४ ॥

गम् इष् यम् आस् इत्येतेषामन्त्यस्य रित्[6] छो भवति । गच्छिअ । गच्छिदूण ॥

इति शौरसेनीविभागः ॥

NINETEENTH SECTION.

अथ मागधीविभागः ॥

पुरुषशब्दस्य भेदः । शेषं प्राकृतवदिति[7] प्राकृतवद्भावः ।

Hē. i, 110, 111.

रोर्भ्रुकुटिपुरुषयोरित्[8] ॥ १ ॥

भ्रुकुटिपुरुषयोः रेफसंबन्धिन उकारस्य इत्त्वं भवति । शोस्सलिति[9] सल् ।

Hē. iv, 288.

स्रोश्लौ[10] ॥ २ ॥

सकाररेफयोः श्लौ शकारलकारौ यथासंख्यं भवतः । पुलिश सु । इति स्थिते[11] ।

---

[1] xiv, 33 ff. [2] क्त्वः Tri., क्तः R and T. [3] कृगमो ड॰ Tri., कृगमोर्ड॰ R and T; ॰दुयः Tri.[1] and Tri.[2], ॰दुअ Tri.[3], R, and T. [4] iv, 7. [5] इति भवति वा T. [6] iv, 19. [7] xviii, 2. [8] रो भ्रुकुटी॰ Tri.[1] and Tri.[3]; Tri.[2] and T om. इत्. [9] iv, 29. [10] स्रोश्लौ R and T. [11] Instead of the text and commentary of xix, 3, T has only पुलिशे.

सौ पुंस्येलतः ॥ ३ ॥

Hē. iv, 287.

पुल्लिङ्गे अकारस्य लिदेकारो[1] भवति सौ परे। सोर्लुक्[2]। पुलिशे।

त्वाङ्डाहो ङसः ॥ ४ ॥

Hē. iv, 299.

अवर्णात्परस्य ङसो डिदाह[3] इति तु[4] भवति। पुलिशाह। पुलिशश्श।

आमो ङित्[5] ॥ ५ ॥

Hē. iv, 300.

अवर्णात्परस्यामो डाहादेशो ङिद्वा भवति। ङित्त्वात्सानुनासिकोच्चारः[6]। पुलिशाहँ। पुलिशाणं। पुलिशाण। ङसौ।

मागध्यां शौरसेनीवत् ॥ ६ ॥

Hē. iv, 302.

मागध्यामुक्तादन्यत्कार्यं शौरसेनीवद्द्रष्टव्यम्। इति शौरसेनीवद्भावात् अतो ङसेर्दुदोशिति[7] दुदोशौ। पुलिशादु। पुलिशादो ॥

हस्तिशब्दस्य भेदः। कगटडेति[8] सलोपे प्राप्ते।

सस्सषोस्संयोगेऽग्रीष्मे ॥ ७ ॥

Hē. iv, 289.

सकारषकारयोः संयोगे वर्तमानयोः सकारो भवति। ग्रीष्मशब्दे न भवति। हस्ती। संबुद्धौ शौरसेनीवद्भावात्[9] आत्सौ वामन्त्य इनो न इत्यात्त्वम्[10]। हस्तिआ। पक्षे। हस्ती[11]। हस्ति ॥

अथ प्रातिपदिकावस्थायां विशेषः ॥

पिच्छिलः।

छोऽनादौ श्चः[12] ॥ ८ ॥

Hē. iv, 295.

अनादौ वर्तमानस्य छस्य शकाराक्रान्तश्चकारो भवति। पिश्चिले ॥

राक्षसः।

क्षः[13] ᳵकः ॥ ९ ॥

Hē. iv, 296.

अखोः[14] क्षकारस्य जिह्वामूलीयाक्रान्तः ककारो भवति। स्कोश्कौ[15]। संयोग इति[16] ह्रस्वः। लᳵकशे ॥

---

[1] ii, 4. [2] iv, 6. [3] iv, 7. [4] ii, 3. [5] आङो मित् R. [6] ii, 6. [7] xviii, 4. [8] iv, 45. [9] xix, 6. [10] आ सावा° R and T; xviii, 9; इति नत्वं R. [11] T om. these two words. [12] श्च Tri. [13] च Tri. [14] i, 5. [15] xix, 2. [16] iv, 25.

शुष्कः। सस्सषोस्संयोग इति[1] सकारः। शुस्के॥

अभिमन्युः। पुण्यवान्। प्राज्ञः। धनंजयः।

Hē. iv, 293.

न्यण्यज्ञञ्जां ञ्ञः॥ १० ॥

न्य ण्य ज्ञ ञ्ज इत्येतेषां द्विञ्ञकारो[2] भवति। अहिमञ्ञू[3]। मन्तमणवन्तेति[4] वन्तादेशः। पुञ्ञवंते। पञ्ञे[5]। ज्ञस्य ञत्वविधानं ज्ञम्नोरिति[6] णत्वबाधनार्थम्। धणञ्ञए॥

जनः। यानम्। मद्यम्।

Hē. iv, 292.

जयद्यां यः॥ ११ ॥

जकारयकारद्यकाराणां यकारो भवति। यणो। याणं। मय्यं। यस्य यत्वविधानमादेर्ज इत्यस्य[7] बाधनार्थम्॥

कोष्ठागारम्। पट्टः।

Hē. iv, 290.

ष्टट्टौ स्टम्॥ १२ ॥

षकाराक्रान्तष्ठकारो द्विरुक्तष्टकारस्य सकाराक्रान्तं टकारमापद्येते[8]। कोस्टागालं। पस्टे॥

उपस्थितः। अर्थपतिः।

Hē. iv, 291.

स्थर्थौ स्तम्॥ १३ ॥

स्थ र्थ इत्येतौ सकाराक्रान्तं तकारमापद्येते। दस्थेति[9] दत्वम्। उवस्तिदे। अस्तवदी।

अहम्। वयम्।

Hē. iv, 301.

हगेऽहंवयमोः[10]॥ १४ ॥

अहंवयमोर्हगे[10] भवति। हगे[10]॥

अथ तिङन्ते विशेषः॥

---

[1] xix, 7. [2] iv, 19. [3] अभिञ्ञू T. [4] xii, 102. [5] पञ्ञो R. [6] xii, 16. [7] vii, 33. [8] °पद्यते T. [9] xviii, 5. [10] हगे Tri.[1] and Tri.[3], भगे Tri.[2], R, and T.

जो[1] व्रजेः ॥ १५ ॥ Hē. iv, 294.

व्रजतेर्जकारस्य ञ्र्[2] भवति। इजेचोर्दडिति[3] दडागमः। वञ्ञदि। वञ्ञदे[4] ॥

स्कः प्रेक्षाचक्षेः[5] ॥ १६ ॥ Hē. iv, 297.

प्रेचतेराचचतेश्च चस्य स्को भवति। Xकस्यापवादः[6]। पेस्कदि। आचस्कदि ॥

चिष्टस्तिष्ठस्य[7] ॥ १७ ॥ Hē. iv, 298.

तिष्ठ इत्यस्य चिष्ट[7] इति भवति। चिष्टदि[8] ॥

इति मागधीविभागः ॥

Twentieth Section.

अथ पैशाची ॥

प्रणिपतनशब्दस्य भेदः।

शेषं शौरसेनीवत् ॥ १ ॥ Hē. iv, 323.

इति शौरसेनीवत्त्वात्प्राकृतवद्भावस्यापि सिद्धत्वात्[9] लवरामधश्चेति[10] रेफलोपः।

नो णनोः पैशाच्याम् ॥ २ ॥ Hē. iv, 306.

पैशाच्यां णनोर्नो भवति। नस्य नत्वविधानं णत्वबाधनार्थम्[11]।

तल्[12] तदोः ॥ ३ ॥ Hē. iv, 307.

तकारदकारयोर्लिन्तो[13] भवति। तस्य तत्वविधिरादेशान्तरबाधनार्थम्।

---

[1] ज्यो ञ्र् Tri.[1], ञ्र् Tri.[2], जे Tri.[3], ञो R, ञ्ञो T. [2] ञ्र् Tri.[1] and Tri.[2], ञो R, ञ्ञो T; iv, 19. [3] xviii, 19. [4] वञदि। वञदे R, वञ्ञदि। वञ्ञदे T. [5] °चच्चि Tri.[1], R, and T, °चचः Tri.[2], °चचेः Tri.[3] [6] कस्या° R, तस्या° T; xix, 9. [7] चिष्ट Tri.[1] and Tri.[2], श्चिष्ट Tri.[3], चिट्ठ R, चिट्ठ T. [8] चिट्ठदि R, चिट्ठदि T. [9] xviii, 2. [10] iv, 32. [11] iv, 47. [12] तल् Tri., तत् R and T. [13] ii, 4.

Hē. iv, 324.

न प्रायोलुक्कादिच्छल्षट्शम्यन्तसूत्रोक्तम् ॥ ४ ॥

प्रायो लुक्कगचजेत्यादिना[1] छल् षट्शमीसुधाशावसप्तपर्णे[2] इत्यन्तेनोक्तं न भवति। इति तकारस्य लुङ्न[3] भवति पकारस्य वत्वं[4] च। पनिपतनं[5]। ङसौ।

Hē. iv, 321.

ङसेस्तोतुशतः[6] ॥ ५ ॥

अकारात्परस्य ङसेः शितौ[7] तो तु इत्येतौ भवतः। पनिपतनातो[8]। पनिपतनातु[8] ॥

शशिशब्दस्य भेदः। शोस्सलिति[9] सत्वो न प्रायोलुक्कादीति[10] निषेधे।

Hē. iv, 309.

शषोस्सः ॥ ६ ॥

शषोः सो भवति। ससो। संबुद्धौ शौरसेनीवद्भावात[11] आत्सौ[12] वेत्यात्वे। ससिआ। पचे। ससी। ससि ॥

तदिदंशब्दयोस्तृतीयैकवचने।

Hē. iv, 322.

टा[13] नेन तदिदमोः ॥ ७ ॥

तदिदमोष्टावचनेन सह नेन इति भवति। नेन।

Hē. iv, 322.

नाए स्त्रियाम् ॥ ८ ॥

स्त्रियां[14] तदिदमोष्टावचनेन सह नाए इति भवति। नाए ॥

राजनशब्दस्य भेदः। संबुद्धौ। म इति[15] मत्वे। भो राअ। भो राअ। शसादौ।

Hē. iv, 304.

राज्ञो ज्ञो वा चिञ्[16] ॥ ९ ॥

राजञ्छब्दे ज्ञस्य चिञ्[16] इति वा भवति। राचिञो भजसु। राज्ञे भजस्वेत्यर्थः ॥

अथ प्रातिपदिकावस्थायाम् ॥

मन्युः। पुण्यम्। प्राज्ञः। न्यण्यज्ञञां ञः[17]। मञ्ञू। पुञ्ञं। पञ्ञो ॥
यादृशः। तादृशः। अन्यादृशः।

---

[1] iv, 26 = Tri. i, 3, 8. [2] Tri. i, 3, 90. [3] See note 1. [4] iv, 62 = Tri. i, 3, 55. [5] पनिवतनं R. [6] °तु शितौ T. [7] ii, 5. [8] पनिवत° R. [9] iv, 29 = Tri. i, 3, 87. [10] °लुक्कादिति R and T; xx, 4. [11] °नीवत्त्वात् R; xx, 1. [12] आ सौ R and T; xviii, 9. [13] टा Tri., तटा R and T. [14] T om. this word. [15] xviii, 8. [16] चिञ् Tri., चित्र R, चिन्न T. [17] xix, 10.

दुस्तिर्यादृशगे ॥ १० ॥

Hē. iv, 317.

यादृशादिषु दृ इत्यस्य तिर्भवति। यातिसो। तातिसो। न्यण्यज्ञञां ञरिति[1] ञरि। अञ्ञातिसो ॥

कमलम्। लो ळ इति[2] ळत्वम्। कमळं ॥

हृदयम्।

यः पो हृदये ॥ ११ ॥

Hē. iv, 310.

हृदये यस्य पो भवति।

इल् कृपगे ॥ १२ ॥

Hē. i, 128.

कृप इत्यादिषु शब्देषु आदेः ऋतो लिदित्त्वं[3] भवति। तल् तदोः[4]। हितपं ॥

भार्या। स्नानम्। कष्टम्।

र्यस्नष्टां रिअसिनसिटाः क्वचित् ॥ १३ ॥

Hē. iv, 314.

र्य स्न ष्ट इत्येतेषां यथासंख्यं रिअ सिन सिट इति क्वचित् भवन्ति[5]। भारिआ। सिनानं। कसिटं[6]। क्वचिदिति लक्ष्यानुसारेण। अय्यो। सुसा ॥

अथ तिङन्ते विशेषः ॥

तडिजेचोः[7] ॥ १४ ॥

Hē. iv, 318, 319.

इजेचोस्तड्भवति[8]। हसति। हसते ॥

इय्यो यकः ॥ १५ ॥

Hē. iv, 315.

यक इय्य इति भवति। हसिय्यते ॥

कृञो डीरः ॥ १६ ॥

Hē. iv, 316.

कृञः परस्य यको डिदीरो[9] भवति। कीरते ॥

लृलुटोः।

---

[1] xix, 10. [2] iv, 63. [3] ii, 4. [4] xx, 3.

[5] रित्तुसिनसिटाः र्य स्न ष्ट इत्येतेषां यथासंख्यं भवन्ति क्वचित् T.

[6] कसिटः R and T. [7] तडिचेचोः R and T. [8] xiv, 1; Pā. i, 1, 46.

[9] iv, 7.

Hē. iv, 320. **एय्य एव भविष्यति ॥ १७ ॥**

भविष्यति इजेचोः[1] स्थाने एय्य इत्ययमेव भवति। न तु स्सिरित्यादिः[2]। हसेय्य। भवेय्य ॥

Hē. iv, 312. **क्त्वा तूनं ॥ १८ ॥**

क्त्वा तूनमापद्यते। हसितूनं। हसितून ॥

दृष्ट्वा।

Hē. iv, 313. **ष्ट्वा[3] द्धूनत्थूनौ[4] ॥ १९ ॥**

कृतष्टत्वः[5] क्त्वा द्धूनत्थूनावापद्यते। दद्धून। दत्थून ॥

इति पैशाचीविभागः ॥

Twenty-first Section.

अथ चूळिकापैशाची ॥

नरशब्दस्य भेदः।

Hē. iv, 328. **शेषं प्राग्वत् ॥ १ ॥**

चूळिकापैशाच्यामुक्तादन्यत् प्राग्वत् प्राक्तनपैशाचीवद्भवति। इति पैशाचीवद्भावात् नो णणोः पैशाच्यामिति[6] नस्य नः।

Hē. iv, 326. **रो लस्तु चूळिकापैशाच्याम्[7] ॥ २ ॥**

चूळिकापैशाच्यां[7] रेफस्य लत्वं तु[8] भवति। नलो। नरो ॥

Hē. iv, 325. **गजडदबघझढधभां कचटतपखछठथफाल्[9] ॥ ३ ॥**

गजडादीनां कचटादयो लितो[10] यथासंख्यं भवन्ति। नगरम्। नकलं। राजा। राचा। मण्डलम्। मंटलं। मदनः। मतनो। बालकः। पालको। मेघः। मेखो। निर्झरः। निच्छलो। गाढम्। काठं। मधुरम्। मथुरं। भगवती। फकवती ॥

इति चूळिकापैशाचीविभागः[11] ॥

---

[1] xiv, 1. [2] xviii, 21. [3] ष्ट्वः Tri.[3] [4] द्धून॰ Tri.[1] and Tri.[3]; ॰घूनौ Tri.[1], ॰थूनौ Tri.[3] [5] *I.e.* कृतं ष्टत्वं यस्य सः. [6] xx, 2. [7] चूलिका॰ Tri.[3] and T. [8] ii, 3. [9] ॰फाल् Tri., ॰फल् R and T. [10] ii, 4. [11] चूलिका॰ T.

TWENTY-SECOND SECTION.

अथापभ्रंशविभागः[1] ॥

अकारान्तः पुल्लिङ्गश्चतुर्मुखशब्दः । प्रायोऽपभ्रंश इति वर्तमाने ।

शौरसेनीवत् ॥ १ ॥ Hē. iv, 446.

अपभ्रंशे प्रायः शौरसेनीवत्कार्यं भवति ।

अचोऽस्त्वोऽखौ[2] कखतथपफा गघदधबभान् ॥ २ ॥ Hē. iv, 396.

अचः परे अस्त्वोऽनादौ[3] वर्तमानाः क ख त थ प फ इत्येते ग घ द ध ब भ इत्येतान् प्रायो यथासंख्यमापद्यन्ते । शौरसेनीवद्भावेन प्राकृतवद्भावात्[4] लवरामधश्चेति[5] रेफलोपः । अत्र वाक्यविभक्त्यपेक्षया मकारस्यादित्वानादित्वे संभवतः । तत्र यदानादित्वाङ्गीकारस्तदा ।

तु मो ङुम् ॥ ३ ॥ Hē. iv, 397.

अचः परोऽसंयुक्तोऽनादौ वर्तमानो मकारो ङित्[6] वत्वं त्वापद्यते[7] । ङित्त्वात्सानुनासिकोच्चारः[8] । स्वार्थे तु कश्चेति[9] कः । शेषादेशस्येति[10] द्वित्वम् । चदुवँघक[11] । इति स्थिते ।

अडडडुल्लास्स्वार्थिककलुक्[12] च ॥ ४ ॥ Hē. iv, 429.

नाम्नः परतो अ इति[13] डितौ[14] अड उल्ल[15] इत्येतौ च प्रत्ययौ भवतः । तत्संनियोगेन स्वार्थिकस्य कप्रत्ययस्य लोपश्च ।

तद्योगजाश्च ॥ ५ ॥ Hē. iv, 430.

अडडडुल्लानां[16] योगभेदेभ्यो ये[17] जायन्तेऽडड इत्यादयः प्रत्ययाः तेऽपि स्वार्थे प्रायो भवन्ति । योगभेदजास्तु । अडड । डडअ[18] । अडुल्ल ।

---

[1] अथापभ्रंशः T. [2] T om. अचः. [3] अस्त्वः i, 8; अखौ i, 5. [4] xviii, 2. [5] iv, 32. [6] ङितं R and T. [7] तु ii, 3. [8] ii, 6. [9] xii, 107. [10] iv, 4. [11] चदुवघक R, चतुवघक T. [12] अउ° for अ° R and T; °डुल्ल Tri.[1], °डुल्लौ Tri.[2b] and T. [13] Thus Tri.; R and T om. अ इति. [14] iv, 7. [15] अड उल्ल Tri., अउड डडुल्ल R, अउड अडुल्ल T. [16] अडडुल्लानां R and T. [17] Thus Tri.; R and T om. ये. [18] अडडअ R and T.

डुल्लश्र । डडडुल्ल । डुल्लडड । श्रडडडुल्ल[1] । श्रडुल्लडड । डडश्रडुल्ल । डुल्लश्रडड । डडडुल्लश्र । डुल्लडडश्र । इति द्वादश संभवन्ति । तत्र इत्संज्ञकानां डकाराणां मध्यपातित्वेऽपि पूर्वमेवेत्संज्ञकत्वस्य[2] निर्णीतत्वादवयवप्रत्ययादित्वस्यापि संभवाल्लोपः । प्रायोग्रहणादेतेषामभावे स्वार्थिकः कः[3] । पक्षे तदभावश्च । प्रायोग्रहणादेव खस्य घत्वाभावे[4] खघथधभामिति[5] हकारः । मकारस्यादित्वपक्षे[6] वत्वद्वित्वे[7] न भवतः । सौ ।

He. iv, 332.

ओत्सौ[8] पुंसि तु[9] ॥ ६ ॥

पुल्लिङ्गेऽकारस्य सौ परे ओत्त्वं तु[10] भवति । पक्षे ।

He. iv, 331.

स्वम्यत उत् ॥ ७ ॥

स्वमोः परयोरकारस्य उकारो भवति ।

He. iv, 344.

सुससोः ॥ ८ ॥

सुस् प्रथमा । अस् द्वितीया । तयोर्नित्यं लुग्भवति । चदुव्वुघश्रो[11] । चतुव्वुघश्रो । द्वित्वाभावे[12] । चदुवुघश्रो[13] । चतुवुघश्रो[14] । चउवुघश्रो[15] । चउमुघश्रो । चदुमुघश्रो[16] । चतुमुघश्रो । प्रायोग्रहणात्तस्य दत्वाभावे[17] । चउव्वुघश्रो । मस्य वत्वाभावे[18] । चउम्मुघश्रो[19] । चदुम्मुघश्रो । चतुम्मुघश्रो[20] । द्वित्वाभावे । चदुवुघश्रो[21] । चउवुघश्रो । चतुवुघश्रो[22] । चदुमुघश्रो ।

---

[1] डुल्ल R and T. [2] °त्संज्ञिक° T. [3] xii, 107. [4] xxii, 2. [5] vi, 4. [6] See the commentary on xxii, 2. [7] xxii, 3. [8] श्रो सौ Tri.[2a] and Tri.[3] [9] श्रोद्वा सौ पुंसि Tri.[1] [10] ii, 3. [11] R and T om. this word. In accordance with xxii, 3, all those forms of चतुर्मुख, in which the *m* is replaced by *v*, ought to be written with an *anunāsika*. In the following list six of the twelve possible forms are referred to twice each. [12] iv, 4. [13] चदुव्वघश्रो R; T om. it. [14] R om. this word. [15] चयु° R. [16] चयु° R; T om. this word. [17] xxii, 2. [18] xxii, 3. [19] T om. this word; R adds once more मस्य वत्वाभावे. [20] चतुमुघश्रो T. [21] चतु° R and T. [22] T om. this word.

चउमुघश्रो । चतुमुघश्रो । इति खस्य घत्वे[1] द्वादश भेदाः । हत्वे[2] । चदुव्वुहश्रो । इत्यादयो[3] द्वादश । प्रायोग्रहणात्खस्य श्रवणे । चदुव्वुखश्रो[4] । इत्यादयो द्वादश । इति षट्त्रिंशद्भेदाः[5] । पक्षे उकारेऽप्येवं[6] चदुव्वुघउ[7] । इत्यादयो द्वादश द्वादश । इति षट्त्रिंशद्भेदाः । एवं चदुव्वुघडो । चदुव्वुघडु । इत्यादयः । चदुव्वुघुल्लो[8] । चदुव्वुघुल्लु[9] । चदुव्वुघश्रडो । चदुव्वुघश्रडु । इत्यादयः । चदुव्वुघडश्रो[10] । चदुव्वुघडउ[10] । इत्यादयः । चदुव्वुघउल्लो । चदुव्वुघउल्लु । इत्यादयः । चदुव्वुघुल्लश्रो[10] । चदुव्वुघुल्लउ । इत्यादयः । चदुव्वुघडुल्लो । चदुव्वुघडुल्लु । इत्यादयः ।[11] चदुव्वुघुल्लडश्रो । चदुव्वुघुल्लडउ । इत्यादयः[12] । इति प्रत्येकं[12] द्वासप्ततिर्भेदाः । इति योगायोगयोर्भेदानामशीत्यधिकं सहस्रं संभवति ।

दिहौ सुपि ॥ ९ ॥

Hē. iv, 330.

सुपि परे अन्त्यस्य दीर्घह्रस्वौ प्रायो भवतः । इति प्रायोग्रहणादुकाराभावे[13] दीर्घे[14] । चदुव्वुघश्रा । इत्यादयः षट्त्रिंशत्[15] षट्त्रिंशद्भेदाः । इति चत्वारिंशदधिकानि पञ्च शतानि । प्रायोग्रहणादकारादीनामभावे पूर्ववदोकारौकारयोः[16] । चदुव्वुघो । चदुव्वुघु । इत्यादयो द्वासप्ततिर्भेदाः । तत्रैव दीर्घे । चदुव्वुघा । इत्यादयः षट्त्रिंशत्[17] । इति चतुर्मुखशब्दस्य सौ परे अष्टाविंशत्यधिकसप्तशताधिकं सहस्रं[18] भेदानां संभवति[19] । मकारस्याद्वित्वपक्षे खस्य घत्वहत्वश्रवणेषु । चदुमुघश्रो । चउमुघश्रो[20] । चतुमुघश्रो । चदुमुहश्रो । चउमुहश्रो[21] । चतुमुहश्रो । चदुमुखश्रो[22] । चउमुखश्रो । चतुमुखश्रो । उकारेऽप्येवं चदुमुघउ । इत्यादयो नव नव । एवं चदुमुघडो[23] । चदुमुघडु[24] । इत्यादयो नव नव भिदाः । इति योगायोगयोः सप्तत्यधिकं शतद्वयम् । दीर्घे । चदुमुघश्रा । इत्यादयो नव नव

---

[1] xxii, 2; द्वित्वे T. [2] vi, 4. [3] चदुव्वह इत्यादिका T. [4] चदुव्वुघश्रो R, °खयो T. [5] R om. भेदाः. [6] xxii, 7. [7] चदुग्घश्रो R. [8] चतुव्वुघुल्लो R, चतुव्वघुल्लो T. [9] चतुव्वघुल्लु T. [10] चतु° R. [11] R adds चदुव्वुघडुल्लउ । इत्यादयः । [12] R om. this word. [13] xxii, 7. [14] °भावदीर्घौ T. [15] T om. this word. [16] xxii, 6 and 7. [17] °त्रिंशता R. [18] $1080 + 540 + 72 + 36 = 1728$. [19] °वंति T. [20] °मुखश्रो R. [21] °मुघश्रो R. [22] चतु° R. [23] चतुमुखडो T, चदुमुघेडो । चदुमुखेडो R. [24] चुदुमुखडु R, चतुमुखडु T.

भिदाः । इति पञ्चत्रिंशदधिकं शतम्[1] । अडडाद्यभावे[2] । चदुमुघो । चदुमुघु । इत्यादयोऽष्टादश भेदाः । तत्रैव च दीर्घे । चदुमुघा । इत्यादयो नव । इति द्वात्रिंशदधिकानि चत्वारि शतानि[3] भेदानां संभवन्ति । एवमडडादिविभवेन प्रतिशब्दमनेके भेदाः संभवन्ति । त एते प्रसिद्धिवशेन प्रयोज्याः । न ह्यडडादयः सर्वेऽपि सर्वत्रापि प्रसिद्धाः । क्वचित्क्वचित्कश्चि-त्कश्चित् । तथा क्वचिदोकारौकारावेव प्रसिद्धौ । क्वचिद्दीर्घ एव । क्वचिदुभयमपि । जसि । सुससोरिति[4] लोपः । चदुम्मुहा । इत्यादि । संबोधने जसि । सुससोरिति[4] लोपे प्राप्ते ।

Hē. iv, 346.

हो जस आमन्त्र्ये[5] ॥ १० ॥

आमन्त्र्ये वर्तमानात्प्रातिपदिकात्परस्य जसो हो इति भवति । चदुम्मुहहो । अमि । स्वम्यत उदित्युत्त्वम्[6] । सुससोरिति[7] लोपः । चदुम्मुहु । चदुम्मुहो । तृतीयैकवचने ।

Hē. iv, 342.

टो णानुस्वारौ ॥ ११ ॥

अतः परस्य टावचनस्य णत्वमनुस्वारश्च भवति ।

Hē. iv, 333.

टि ॥ १२ ॥

टावचने परे अत एकारो भवति । चदुम्मुहें[8] । चदुम्मुहेण । भिसि ।

Hē. iv, 347.

हिं[9] भिस्सुपोः ॥ १३ ॥

भिस्सुपोर्हिं भवति ।

Hē. iv, 335.

ए भिसि ॥ १४ ॥

अकारस्य भिसि परे एत्त्वं तु[10] भवति । चदुम्मुहेहिं । चदुम्मुहहिं । चतुर्थ्येकवचने । ङसो ङमिति[11] ङस[12] ।

---

[1] T om. the eight last words. [2] डाद्यभावे T. [3] ॰धिकचत्वा-रिंशच्छतानि T; 270 + 135 + 18 + 9 = 432. [4] xxii, 8. [5] जसामन्त्र्ये Tri. [6] T om. उद; xxii, 7. [7] xxii, 8. [8] ॰हे R. [9] हि Tri.[1] and Tri.[2] [10] ii, 3. [11] iv, 17. [12] ङम् T.

सुस्सुहो ङसः ॥ १५ ॥

Hē. iv, 338.

अतः परस्य ङसः सु स्सु हो इति त्रय आदेशा भवन्ति। चदुम्मुहसु। चदुम्मुहस्सु। चदुम्मुहहो। आमि।

आमो हं ॥ १६ ॥

Hē. iv, 339.

अकारात्परस्यामो हं भवति। चदुम्मुहहं। प्रायोग्रहणादेषामभावे।

ङसो लुक् ॥ १७ ॥

Hē. iv, 345.

षष्ठीविभक्तेः प्रायो लुग्भवति। चदुम्मुहा। चदुम्मुह। ङसौ।

ङसेर्हेहू ॥ १८ ॥

Hē. iv, 336.

अकारादुत्तरस्य ङसेः हे हु[1] इत्येतौ भवतः। चदुम्मुहहे। चदुम्मुहहु[1]। भ्यसि।

भ्यसो हुं[2] ॥ १९ ॥

Hē. iv, 337.

अकारादुत्तरस्य भ्यसो हुं[3] भवति। चदुम्मुहहुं[3]। ङौ।

ङिनेच्च ॥ २० ॥

Hē. iv, 334.

अकारस्य ङिना सह इकार एकारश्च भवति। चदुम्मुहि। चदुम्मुहे। सुपि। हिं भिस्सुपोरिति[4] हिं। चदुम्मुहहिं ॥

सर्वशब्दस्य भेदः।

अनुसाहावन्यथासर्वौ ॥ २१ ॥

Hē. iv, 366, 415.

अन्यथा सर्व इत्येतौ अनु साह इति यथासंख्यं भवतः। साहो[5]। साहु। इत्यादि पूर्ववत्। ङसौ।

ङसिहां[6] ॥ २२ ॥

Hē. iv, 355.

सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङसेर्हामिति भवति। साहहां। ङौ।

---

[1] हू T. [2] हुं Tri., हु R and T. [3] हु R and T. [4] xxii, 13. [5] साहउ R. [6] ङसिहां Tri.[1] and Tri.[2a], ङसिहं Tri.[2b], ङसिहः Tri.[3], ङसिहाम R and T.

Hē. iv, 357.

सर्वगान्ङिर्हिं[1] ॥ २३ ॥

सर्वादेरकारान्तात्परं ङिवचनं हिं इति भवति । साहिं ॥

इकारान्तो हरिशब्दः । प्रथमाद्वितीययोः अडडाद्दौ[2] सुससोरिति[3] लोपे च । हरिओ । हरिउ । अडडाद्यभावे सुससोरिति लोपे । हरि । दीर्घे[4] च । हरी । इत्यादि । आमन्त्र्ये जसि । हो जस आमन्त्र्य इति[5] होआदेशः । तृतीयैकवचने ।

Hē. iv, 343.

एं चेदुतः[6] ॥ २४ ॥

इकारादुकाराच्च परस्य टावचनस्य एं[7] इति चकाराणानुस्वारौ[8] च भवन्ति । हरिएं[9] । हरिणं[10] । हरिण । हरिं । भिसि । हिं भिस्सुपोः[11] । हरिहिं । आमि ।

Hē. iv, 340.

आमो हं च ॥ २५ ॥

इदुद्भ्यां परस्यामो हं इति चकारात ऊं इति च भवतः । हरिहं । हरिऊं । ङसौ ।

Hē. iv, 341.

हिहे ङिङसेः[12] ॥ २६ ॥

इदुद्भ्यां परयोर्ङिङस्योर्हिं हे इत्येतौ क्रमेण भवतः । हरिहे । भ्यसि ।

Hē. iv, 341.

हुं भ्यसः ॥ २७ ॥

इदुतः परस्य भ्यसो ऊं भवति । हरिऊं । ङौ । हिहे ङिङसेरिति[13] हिआदेशः । हरिहि ॥

उकारान्तस्तरुशब्दः । हरिशब्दवत् प्रक्रिया ॥

स्त्रीलिङ्ग आन्तशब्दः ।

Hē. iv, 445.

लिङ्गमतन्त्रम् ॥ २८ ॥

अपभ्रंशे लिङ्गमतन्त्रं व्यभिचारि प्रायो भवति। इति स्त्रीलिङ्गतायाम[14]। अडडुल्लास्वार्थिककलुक्[15] चेति[16] डडप्रत्यये टिलोपे[17] च । अंतड । इति स्थिते ।

---

[1] °ङिर्हिं all MSS. [2] xxii, 4. [3] xxii, 8. [4] xxii, 9. [5] xxii, 10. [6] एं चेदुतोः Tri.[1], एं चेदुतः Tri.[3], एच्चेदुतः Tri.[2], R, and T. [7] ए R and T. [8] xxii, 11. [9] हरिए R and T. [10] T om. this word ; iv, 14. [11] xxii, 13. [12] °ङस्योः Tri.[3] [13] xxii, 26. [14] °तायां T. [15] अडडुल्लास्वा° R and T. [16] xxii, 4. [17] iv, 7.

डीतस्त्रियाम्[1] ॥ २९ ॥

He. iv, 431.

स्त्रीलिङ्गे अडडडुल्ला[2] इति तद्योगजाश्चेति[3] सूत्रद्वयविहितप्रत्यया-न्तात्परो डीप्रत्ययो[4] भवति। टिलोपः[5]। अंतडी। प्रथमाद्वितीययोः सुससोरिति[6] लोपः। जस्शसोः।

उदोतौ जश्शस्[7] ॥ ३० ॥

He. iv, 348.

स्त्रीलिङ्गात्परयोर्जस्शसोः प्रत्येकमुदोतौ भवतो लोपापवादौ[8]। अंतडीउ। अंतडीओ। टाङ्योः शादि चतुष्टयम्[9]। अंतडीअ। इत्यादि। भिसि। हिं भिस्सुपोः[10]। अंतडीहिं। चतुर्थ्येकवचने।

ङस्ङसी हे[11] ॥ ३१ ॥

He. iv, 350.

स्त्रीलिङ्गात्परौ ङस्ङसी हे इत्यादेशमापद्येते। अंतडीहे। ङसावप्येतदेव रूपम्। आमि।

हुमांभ्यसः ॥ ३२ ॥

He. iv, 351.

स्त्रीलिङ्गात्परयोरांभ्यसोर्हुं भवति। अंतडीहुं। भ्यस्यप्येतदेव रूपम्। सुपि। हिं भिस्सुपोः[12]। अंतडीहिं॥

तद्योगजान्तस्य[13] भेदः। अस्मादेव शब्दाड्डडप्रत्यये[14] कृते। अंतडअ। इति स्थिते। डीतस्त्रियामित्यस्य[15] प्राप्तौ।

अदन्ताड्डा[16] ॥ ३३ ॥

He. iv, 432.

अडडडुल्लानां[17] मध्ये योऽकारप्रत्ययः तदन्तो यस्तद्योगजस्तदन्ता-त्स्त्रीलिङ्गाड्डाप्रत्ययो भवति। अंतडअआ। इति स्थिते।

---

[1] डित॰ Tri.[3] and R. [2] ॰डुल्ला R and T; xxii, 4. [3] xxii, 5. [4] डि॰ R. [5] iv, 7. [6] xxii, 8. [7] जश्शसः Tri. [8] xxii, 8. [9] v, 6. [10] xxii, 13. [11] ॰ङसेर्हे Tri.[3] [12] xxii, 13. [13] xxii, 5. [14] xxii, 4 [15] ॰यामोदित्यन्य R; xxii, 29. [16] तद॰ Tri. [17] अडडु॰ R and T; xxii, 4.

Hē. iv, 433.

इदतोऽति ॥ ३४ ॥

स्त्रीलिङ्गस्य योऽकारस्तस्य अति अकारप्रत्यये परे इकारो भवति। दिहौसुपीत्यकारप्रत्ययस्य[1] लोपः। अंतडिआ। प्रायोग्रहणाद्डडाद्यभावे[2]।

Hē. iv, 352.

स्त्रियां ङिः[3] ॥ ३५ ॥

स्त्रीलिङ्गान्नाम्नः परं ङिवचनं[4] भवति। ङ्यादेशाः शादयः स्युरित्यर्थः[5]। अंताअ। अंताआ। अंताइ। अंताए। इत्यादि। शेषं पूर्ववत् ॥

अकारान्तो नपुंसकलिङ्गशब्दः। कमलशब्दः। जस्शसोः।

Hē. iv, 353.

इं नपि[6] ॥ ३६ ॥

नपुंसकात्परयोर्जस्शसोः इं इति तु[7] भवति। तु मो ङ्वम्[8]। कवँलइं[9] ॥

किंशब्दस्य भेदः। ङसि।

Hē. iv, 358.

ङसस्सुश् यत्तत्किंभ्यः[10] ॥ ३७ ॥

यत्तत्किंभ्यो ङसः सुशादेशस्तु[7] भवति। शित्त्वाद्दीर्घः[11]। कासु। पक्षे। कास। इत्यादि। ङसौ।

Hē. iv, 356.

तु किमो डिहे ॥ ३८ ॥

किंशब्दात्परो ङसिर्डिदिहे[12] इति तु[7] भवति। किहे। पक्षे। कोस। इत्यादि। स्त्रीलिङ्गे।

Hē. iv, 359.

स्त्रियां डहे ॥ ३९ ॥

स्त्रीलिङ्गेभ्यो यत्तत्किंभ्यो ङसो र्डिदहे[12] इति तु[7] भवति। कहे। पक्षे। कीए[13]। इत्यादि। शेषं प्राकृतवत्[14]। यत्तदोरेवैव प्रक्रिया। तासु। जासु। जहे। तहे। जीए। इत्यादि। नपुंसके तु स्वमोः।

---

[1] डिअहस्यापी॰ R and T; xxii, 9.—॰त्याकार॰ R. [2] xxii, 4.
[3] ङी Tri.[1], ङिः Tri.[2a], हिः Tri.[2b], ङेः Tri.[3], ङि R and T.
[4] ङिद्वचनं T. [5] v, 6.—This explanation of the Sūtra is at variance with Tri. iii, 4, 20, and Hē. iv, 352. [6] Thus Tri.; R and T om. नपि. [7] ii, 3. [8] ङ्वः R and T; xxii, 3.
[9] कवलइं R, कवळइं T. [10] Thus Tri.; R and T om. the last word. [11] ii, 5. [12] iv, 7. [13] किए R and T. [14] प्राकृतशब्दवत् T; xviii, 2.

यत्तद्ध्रुंत्रुं[1] स्वमोः ॥ ४० ॥

Hē. iv, 360.

नपुंसकौ यत्तदौ स्वमोः परयोर्यथासंख्यं ध्रुं त्रुं[2] इत्येतावापद्येते । ध्रुं । त्रुं[2] । पश्चे । जं । तं ॥

इदंशब्दस्य भेदः ।

इदम इमु[3] नपुंसके ॥ ४१ ॥

Hē. iv, 361.

नपुंसकस्थिदंशब्दस्य इमु इति भवति स्वमोः परयोः । इमु ।

इदम आश्रः[4] ॥ ४२ ॥

Hē. iv, 365.

इदमः सुपि परे आश्र[5] इति भवति । आश्रउ[6] । जस्शसोः[7] । आश्रइं । इत्यादि ॥

एतद्शब्दस्य भेदः । स्वमोः ।

एतदेहएहोएहु स्त्रीनृनपि[8] ॥ ४३ ॥

Hē. iv, 362.

स्त्रीलिङ्गः पुल्लिँङ्गो नपुंसकश्च एतच्छब्दः स्वमोः परयोर्यथासंख्यं एह एहो एहु इति भवति । एह । एहो । एहु । जस्शसोः ।

जश्शसोरेइ ॥ ४४ ॥

Hē. iv, 363.

जस्शसोः परयोः एइ इति भवति । एइ ॥

अदस्शब्दस्य भेदः[9] ।

ओइ अदसः ॥ ४५ ॥

Hē. iv, 364.

अदसो जस्शसोः परयोः ओइ इति भवति । ओइ ॥

युष्मदो भेदः ।

सौ युष्मदस्तुहुं[10] ॥ ४६ ॥

Hē. iv, 368.

युष्मत्सौ परे तुहुं[11] इति भवति । सुससोरिति[12] सलोपः । तुहुं[11] ।

---

[1] °क्रुध्रुं Tri.[1], °धृंतृं Tri.[2], °द्रुंत्रुं Tri.[3], °ध्रुस्रुं R, °ध्रुस्रुं T.
[2] स्रुं R and T. [3] इं Tri.[3] [4] आश्रः Tri., आयः R and T.
[5] आय R and T. [6] आश्रइ T. [7] T om. this word. [8] T om. नृ.
[9] T om. the text and commentary of this Sūtra. [10] °स्तुहुं Tri., °स्तुहं R and T. [11] तुहं R and T. [12] xxii, 8.

Hē. iv, 369.

तुम्हेतुम्हइं[1] जश्शसोः ॥ ४७ ॥

जसृशसोः परयोर्युष्मदस्तुम्हे तुम्हइं इति भवतः । तुम्हे । तुम्हइं । अमि ।

Hē. iv, 370.

ङ्यंटा एइंतइं ॥ ४८ ॥

ङि अं टा इत्येतैः सह युष्मदः एइं तइं इति भवतः । एइं । तइं । टावचनेऽप्येते एव रूपे । भिसि ।

Hē. iv, 371.

भिसा तुम्हेहिं ॥ ४९ ॥

युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिं इति भवति । तुम्हेहिं । ङसि ।

Hē. iv, 372.

तुज्झुतुध्रतउ[2] ङसिङसा ॥ ५० ॥

युष्मदो ङसिना ङसा च सह तुज्झु तुध्र तउ[2] इति त्रयो भवन्ति । तुज्झु । तुध्र । तउ[2] । आमि ।

Hē. iv, 373.

तुम्हहमांभ्यसा[3] ॥ ५१ ॥

युष्मदामा भ्यसा च सह तुम्हहमिति भवति । तुम्हहं । ङसौ ङस्वत् । भ्यस्याम्वत् । ङौ । ङ्यंटा एइंतइं[4] । एइं । तइं । सुपि ।

Hē. iv, 374.

सुपा तुम्हासु ॥ ५२ ॥

युष्मत्सुपा सह तुम्हासु इति भवति । तुम्हासु ॥

अस्मदो भेदः । सौ ।

Hē. iv, 375.

सौ हउं ॥ ५३ ॥

अस्मत्सौ परे हउं इति भवति[5] । हउं ।

Hē. iv, 376.

अम्हइमम्हे जश्शसोः ॥ ५४ ॥

अस्मदो जसृशसोः परयोः अम्हइं अम्हे इति भवतः । अम्हइं । अम्हे[6] । अमि ।

---

[1] °तुम्ह Tri.[1], °तुम्हइ Tri.[2] and Tri.[3] [2] For तुज्झु Tri.[3] reads तुज्झ, R and T तुज्झतु; for तुध्र Tri.[2] तुधृ, Tri.[3] तुध्रु, T तुद्रृ; for तउ Tri.[3] तइ. [3] °मांभ्यसभ्याम् Tri. [4] xxii, 48. [5] T om. the words भवति to इति in the next Sūtra. [6] अह्मे । अह्मउं T.

मइं[1] ङ्यंटा[2] ॥ ५५ ॥

Hē. iv, 377.

ङि अं टा इत्येतैः सहास्मदो मइं इति भवति । टावचनेऽप्येतदेव रूपम् । भिसि ।

भिसा अम्हेहिं[3] ॥ ५६ ॥

Hē. iv, 378.

अस्मदो भिसा सह अम्हेहिं इति भवति । अम्हेहिं । ङसि ।

ङस्ङसिना महुमज्झु ॥ ५७ ॥

Hē. iv, 379.

अस्मदो ङसा ङसिना च[4] सह मझु मज्झु इति भवतः । मझु । मज्झु । आमि ।

अस्मदोऽम्हहं ॥ ५८ ॥

Hē. iv, 380.

अस्मदामा भ्यसा च सह अम्हहं इति भवति । अम्हहं । ङसौ ङस्वत् । भ्यसाम्वत् । ङौ । मइं ङ्यंटा[5] । मइं । सुपि ।

सुपा अम्हासु ॥ ५९ ॥

Hē. iv, 381.

अस्मदः सुपा सह अम्हासु इति भवति । अम्हासुं[6] ॥

अथ प्रातिपदिकावस्थायां विशेषः ।

दादेर्डेहो यादृक्तादृक्कीदृगीदृशाम् ॥ ६० ॥

Hē. iv, 402.

यादृगादीनां[7] दादेरवयवस्य डिदेह[8] इति भवति । जेहो । तेहो । केहो । एहो ।

डइसोऽतः[9] ॥ ६१ ॥

Hē. iv, 403.

अदन्तानामेषां डिद्दइस[10] इति भवति । जइसो । तइसो । कइसो । अइसो ॥

---

[1] मइ R. [2] ङ्यमटा R and T. [3] °हि R. [4] ङसिना ङसा च R. [5] xxii, 55. [6] iv, 14. [7] यादृशादीनां R and T. [8] डिदेहो R and T; iv, 7. [9] ऽताम् Tri. [10] डइसो R and T; iv, 7.

Hē. iv, 407, 408, 435.

डेत्तुलडेवडावियत्कियति च व्यादेर्वतुपः ॥ ६२ ॥

इयत् कियत् इत्येतयोश्चकाराद्यावत्तावतोश्च वतुपो व्यादेर्वकारादेः यकारादेश्चावयवस्य[1] डितौ[2] एत्तुल एवड इति भवतः । एत्तुलो । केत्तुलो । जेत्तुलो । तेत्तुलो । एवडो । केवडो । जेवडो । तेवडो ॥

Hē. iv, 437.

त्वतलौ प्पणम् ॥ ६३ ॥

त्वतलौ प्पणं प्राप्नुतः । विड्डप्पणु[3] । विभुत्वं विभुता वा ॥

Hē. iv, 443.

तृनोऽणअल्[4] ॥ ६४ ॥

तृनो[5] लित्[6] अणओ[7] भवति । भसणउ । भषणशीलः ॥
युष्मदीयः । अस्मदीयः ।

Hē. iv, 434.

छस्य युष्मदादेर्डारः ॥ ६५ ॥

युष्मदादिभ्यः परस्य छस्य[8] डिदारो[9] भवति । तुम्हारा । अम्हारा ॥

Hē. iv, 413.

अन्यादृशस्यान्नाइसावराइसौ[10] ॥ ६६ ॥

अन्यादृशशब्दस्य अन्नाइस अवराइस[11] इति भवतः । अन्नाइसो । अवराइसो[11] ॥

---

[1] खकारादे॰ R and T. [2] iv, 7. [3] ॰णु T. [4] णअल् Tri.[3], णयल् Tri.[2a], णल् Tri.[1], R, and T. [5] Pā. iii, 2, 135. [6] ii, 4. [7] लिणो R and T. [8] Pā. vii, 1, 2. [9] iv, 7. [10] ॰स्यान्नाइसा॰ Tri.[1] and Tri.[2a], ॰स्याणाइसा॰ Tri.[2b] and Tri.[3], ॰स्यान्नाइरा॰ R and T; ॰पराइसौ Tri.[1] and Tri.[2a] [11] अन्नाइरा वराइसो T.—In R page 72*b* ends with the *text* of xxii, 66, the commentary on which is missing, and leaf 76 begins with द्यते, which is followed by xxii, 67. This fact proves—what is already apparent from the numbering of the leaves—that a portion of the text, which must have contained the rules on indeclinables and conjugation, is lost in both manuscripts.

पस्सगृण्हौ[1] दृशियहोः[2] ॥ ६७ ॥

Hē. iv, 393, 394.

पस्सदि[3] । गृण्हदि[4] ॥

इति सकलविद्याविशारदस्य[5] समुद्रबन्धयज्वनः सूनुना सिंहराजनामधेयेन विरचिते प्राकृतरूपावतारे शौरसेन्यादिविभागः[6] समाप्तः ॥

---

[1] वस्स° Tri.[3] and T; °ग्रण्हौ Tri.[1], °गृण्हौ Tri.[2], °गण्हौ Tri.[3], °गृह्लौ R and T. [2] °गृहे: Tri.[3] [3] वस्सदि R and T. [4] गृह्लदि R and T. [5] In R the word °विद्या° is entered below the line, between सकल° and °विशारदस्य. [6] T ins. विद्या before शौर°. This mistake shows that the original of T was copied from R, where the word विद्या is entered between the two last lines—below सकल° and above शौर°. The copyist who wrote the original of T added it in both cases instead of the first alone.

INDEX TO THE SUTRAS QUOTED IN SIMHARAJA'S PRAKRITARUPAVATARA FROM THE VALMIKISUTRA.

ERRATA.

Page 45, line 5 from top, *read* अस्मत्.

" 51, " 4 " bottom, *read* वह्रोः ॥

" 78, " 8 " " " होएज्जइ। होएज्जाइ। होएज्ज।